

ANALELE UNIVERSITĂȚII BUCUREȘTI

LIMBA ȘI LITERATURA ROMÂNĂ

2014

SUMAR • SOMMAIRE • CONTENTS

OANA FOTACHE, Constructing the natural. A few remarks on the flower list as a descriptive device in modern literature	3
ANDREEA-VICTORIA GRIGORE, Câteva observații asupra folosirii termenului <i>vreme</i> în <i>Foletul Novel</i>	15
LILIANA HOINĂRESCU, Discurs și reprezentare socială în cronică lui Ion Neculce: imaginea grecului	27
TOMASZ KLIMKOWSKI, Verba dicendi <i>a cuvânta, a grăi și a vorbi</i> . Observații etimologice	51
VALENTINA SIRANGELO, Il pastore mioritico e il «morto» in <i>Dealuri</i> di Ana Blandiana: un percorso archetipale	61
MĂDĂLINA SPĂTARU-PRALEA, <i>AȚĂȚ</i> ² (focul) 'j'atisse le feu'[370] în <i>ALRR. SINTEZĂ</i>	75
GABRIELA STOICA, Sugestii pentru o abordare istoric-culturală a vocabularului afectivității	85
GISÉLE VANHESE, Un après-texte inconnu de Benjamin Fondane	99
<i>Recenzii / Comptes rendus / Reviews</i>	115

**CONSTRUCTING THE NATURAL.
A FEW REMARKS ON THE FLOWER LIST AS A DESCRIPTIVE
DEVICE IN MODERN LITERATURE**

OANA FOTACHE¹

Faculty of Letters, University of Bucharest

Abstract

This paper investigates comparatively the ways in which the flower list functions as a descriptive device in several modern literary works across different cultures, genres, and styles. These include Stéphane Mallarmé's *Les fleurs* (The Flowers), Henry Van Dyke's poem *Flood-Tide of Flowers*, the novel *La Faute de L'Abbé Mouret* (Abbé Mouret's Transgression) by Emile Zola, and Mircea Cărtărescu's novella *REM*. Each of these literary works creates a remarkably unitary *topos*, that of a *locus amoenus* evoking a long and prestigious tradition of representation in myth, literature, and painting.

Keywords: *comparative literature, description, archetypal criticism, Garden of Paradise*

One of the lists that Umberto Eco anthologizes in his recent *Vertigine della lista* (2009) is that of flowers which Zola puts together in his novel *La Faute de L'Abbé Mouret* (Abbé Mouret's Transgression) from 1875. The

---

¹ **Oana Fotache Dubălaru** is Associate Professor of Literary Theory at the University of Bucharest (Romania). Ph.D. in literary theory (2006). She has taught courses and published on modern literary theory, comparative literature, and exile studies. Her recent publications include: *Intermittent Heritage* (in Romanian; University of Bucharest Press, 2013); "How to Write a Comparative History of Romanian Literature. On the Effects of the Foreign Gaze upon the Image of a 'Very' National Literature", in I. Both, A. Saracgil, A. Tarantino (a cura di), *Storia, identità e canoni letterari* (Firenze University Press, 2013); "Postcards from Europe. Representations of (Western) Europe in Romanian Travel Writings, 1960-2010", forthcoming in M. DeCoste, D. MacDonald, R. Kilbourn (eds.), *Europe in its Own Eyes/ In the Eyes of the Other* (Wilfrid Laurier University Press, 2013); "'Global Literature' – In Search of a Definition", in L. Papadima, D. Damrosch, Th. D'haen (eds.), *The Canonical Debate Today. Crossing Disciplinary and Cultural Boundaries* (Rodopi, 2011); "Narrating the Communist Prison: An Interpretive Model of Some Romanian Case Studies", in *Journal of East European Studies*, Seoul: Hankuk University of Foreign Studies, December 2011; *Discourses on Method in Postwar Romanian Literary Criticism* (in Romanian; University of Bucharest Press, 2009). She was a postdoctoral fellow of the University of Cluj, Romania (2011-2012); e-mail: oana_fotache@yahoo.com

heading under which Eco places the luxurious description of the Paradou garden (obviously a slightly disguised reference to the Garden of Paradise) runs “The coherent excess”. “Excess” because the effect created by the long and very detailed list of flowers is one of flamboyant profusion that overwhelms not only the protagonists of the episode, but the reader as well; “coherent”, since the narrative manages to turn the excessive list into a spatial image that reminds one of earlier Renaissance allegories such as Botticelli’s *La Primavera* (1482-85).

Zola’s novel is one rather late example of the passion for representing flowers that even invented its own genre in painting. The art historian Sydney H. Pavière lists in his *Dictionary of Flower, Fruit, and Still Life Painters* (3 vols., 1962), hundreds of painters born between the 15th and the late 19th century (most of them being of course Flemish). From the Early Renaissance through Baroque, Romanticism, and up to Impressionism, painters illustrative for all artistic movements and schools approached this theme, sometimes exclusively, like Jan van Huysum (1682-1749), other times just accidentally, as with Caravaggio.

How is this fascination to be explained, besides the inertia of generic conventions? We shall look for an answer in several modern poems and narratives that took up the theme of flowers as a synecdoche for the garden of Paradise, and treated it by using the device of enumeration/ list. Let us give some quotations first, in chronological order.

“Des avalanches d’or du vieil azur, au jour/ Premier et de la neige éternelle des astres/ Jadis tu détachas les grands calices pour/ La terre jeune encore et vierge de désastres.// Le glaïeul fauve, avec les cygnes au col fin,/ Et ce divin laurier des âmes exilées/ Vermeil comme le pur orteil du séraphin/ Que rougit la pudeur des aurores foulées.// L’hyacinthe, le myrte à l’adorable éclair/ Et, pareille à la chair de la femme, la rose/ Cruelle, Hérodiade en fleur du jardin clair,/ Celle qu’un sang farouche et radieux arrose !// Et tu fis la blancheur sanglotante des lys/ Qui roulant sur des mers de soupirs qu’elle effleure/ A travers l’encens bleu des horizons pâlis/ Monte rêveusement vers la lune qui pleure !// Hosannah sur le cistre et dans les encensoirs,/ Notre Dame, hosannah du jardin de nos limbes !/ Et finisse l’écho par les célestes soirs,/ Extase des regards, scintillement des nimbes !// Ô Mère qui créas en ton sein juste et fort,/ Calices balançant la future fiole,/ De grandes fleurs avec la balsamique Mort/ Pour le poète las que la vie étiole.”² (Stéphane Mallarmé, *Les fleurs*, 1864-66).

² “From golden showers of the ancient skies,/ On the first day, and the eternal snow of stars,/ You once unfastened giant calyxes/ For the young earth still innocent of scars:// Young gladioli with the necks of swans,/ Laurels divine, of exiled souls the dream,/ Vermilion as the modesty of dawns/ Trod by the footsteps of the seraphim:// The hyacinth, the myrtle gleaming bright,/ And, like the flesh of woman, the cruel rose,/ Hérodiade blooming in the garden light./ She that from wild and radiant blood arose!// And made the sobbing whiteness of the lily/ That skims a sea of sighs, and as it wends/ Through the blue incense of horizons, palely/ Toward the weeping moon in dreams ascends!// Hosanna on the lute and in the censers,/ Lady, and of our purgatorial groves!/ Through heavenly evenings let the echoes answer,/ Sparkling haloes, glances

“She took him first to the grotto. Deep within a clump of poplars and willows gaped a cavern, formed by rugged bits of rocks which had fallen over a basin where tiny rills of water trickled between the stones. The grotto was completely lost to sight beneath the onslaught of vegetation. Below, row upon row of hollyhocks seemed to bar all entrance with a trellis-work of red, yellow, mauve, and white-hued flowers, whose stems were hidden among colossal bronze-green nettles, which calmly exuded blistering poison. Above them was a mighty swarm of creepers which leaped aloft in a few bounds; jasmines starred with balmy flowers; wistarias with delicate lacelike leaves; dense ivy, dentated and resembling varnished metal; lithe honeysuckle, laden with pale coral sprays; amorous clematideae, reaching out arms all tufted with white aigrettes. And among them twined yet slenderer plants, binding them more and more closely together, weaving them into a fragrant woof. Nasturtium, bare and green of skin, showed open mouths of ruddy gold; scarlet runners, tough as whipcord, kindled here and there a fire of gleaming sparks; convolvuli opened their heart-shaped leaves, and with thousands of little bells rang a silent peal of exquisite colours; sweetpeas, like swarms of settling butterflies, folded tawny or rosy wings, ready to be borne yet farther away by the first breeze. It was all a wealth of leafy locks, sprinkled with a shower of flowers, straying away in wild dishevelment, and suggesting the head of some giantess thrown back in a spasm of passion, with a streaming of magnificent hair, which spread into a pool of perfume” (Emile Zola, *Abbé Mouret’s Transgression*, 1875, transl. by Ernest Alfred Vizetelly; Book II, chapter VII).

“The laggard winter ebbed so slow/ With freezing rain and melting snow,/ It seemed as if the earth would stay/ Forever where the tide was low,/ In sodden green and watery gray./ But now from depths beyond our sight,/ The tide is turning in the night,/ And floods of color long concealed/ Come silent rising toward the light,/ Through garden bare and empty field./ And first, along the sheltered nooks,/ The crocus runs in little brooks/ Of joyance, till by light made bold/ They show the gladness of their looks/ In shining pools of white and gold./ The tiny scilla, sapphire blue,/ Is gently seeping in, to strew/ The earth with heaven; and sudden rills/ Of sunlit yellow, sweeping through,/ Spread into lakes of daffodils./ The hyacinths, with fragrant heads,/ Have overflowed their sandy beds,/ And fill the earth with faint perfume,/ The breath that Spring around her sheds./ And now the tulips break in bloom!// A sea, a rainbow-tinted sea,/ A splendor and a mystery,/ Floods o’er the fields of faded gray:/ The roads are full of folks in glee,/ For lo, – today is Easter Day!” (Henry Van Dyke, *Flood-Tide of Flowers*, 1916).

---

of rapturous love!// Mother, who in your strong and righteous bosom,/ Formed calyxes balancing the future flask,/ Capacious flowers with the deadly balsam/ For the weary poet withering on the husk” (*The Flowers*, transl. by Henry Weinfield).

“There was no room in the house where you could rest because of the flowers. On the top floor of the house in Egor’s room you felt you were suffocating: there were white and red lilies, fully open and spilling out pollen from their stamens, there were yellow roses, piles of snapdragons, alder flowers, bluish chamomiles on tangled stalks. There were blooming cacti and other twisted flowers, blue and red, poking out their sticky tongues, orchids whose names I didn’t know and saw then for the first time. A sundew flower of unearthly beauty swam in a pot filled with muddy dirt: its corolla of fine needles ending in drops of transparent liquid, flared out in the room’s penumbra. ‘It’s a carnivorous plant,’ the Long One told us and sat down in his usual chair. (...) He knew now. I was, without a doubt, the chosen one, I would penetrate REM. ‘Look, all these flowers are for you. People came to bring them from everywhere, to wish you, through me, success. They have been waiting for you for a long time, they come every year, they look at my mother and me as REM’s priests. But they all know that none of them could ever gain access to REM. Because REM, the only one in this world, was made only for the one who dreams the dreams, that is, only for you’” (Mircea Cărtărescu, *REM*, 1989, transl. by Julian Semilian).

Apparently the only thing that these texts have in common seems to be their use of the flower list. Otherwise they belong to different genres (poetry and prose), to various literary movements (Symbolism, Naturalism, Postmodernism). Their axiological status is quite diverse (Mallarmé whose work had a deep influence on modern poetry cannot be compared to the minor religious poet Van Dyke; the place of this particular novel in Zola’s cycle of *Les Rougon Macquart* varied considerably as regards both the readers’ and the critics’ reaction to it). Yet not only the device as such, but the rich symbolism and the complex of motifs associated with it deserve a thorough analysis.

A promising approach to our corpus might come from archetypal criticism. The connection between floral imagery and the rebirth of nature and of the senses in spring is a long-established one in cultural history. According to Northrop Frye’s definition in his *Anatomy of Criticism*, the archetype is a typical and recurrent image that moves from one text to another and thus unifies our representation of the literary system. Flowers have long been associated with the garden of Paradise. Among them, the rose fulfills an important function. Frye shows that it is a symbol of the paradisiacal communion. This symbolic unity does not prevent each writer to develop his own associations. For Mallarmé, the rose is ambiguous (“pareille à la chair de la femme, la rose/Cruelle, Hérodiade en fleur du jardin clair”³); a feminine attribute *par*

---

³ “And, like the flesh of woman, the cruel rose,/ Hérodiade blooming in the garden light”.

*excellence*⁴, it evokes here pain and suffering by means of Hérodiade's image. (Jean-Pierre Richard (1961) analyses this spectacular Mallarméan name – first appearing in this poem – as a superposition of *héros* and *rose*, the rose suggesting “la valeur erotique, l'ardeur”⁵ of female sexuality.) In Zola's novel, Virgin Mary is crowned with a garland of white roses, thus moving away from this line of associations and constructing instead a representation of purity. In chapter VI from Book II, the two lovers Serge and Albine enter a wild garden/forest of roses that functions as a threshold to the splendid Paradou garden; again the woman is viewed here as “a large rose, a pallid rose that had opened since the morning”.

The lily is another rich floral symbol. “La blancheur sanglotante des lys” reiterates the contrast between red and white so typical of Mallarmé's color imagery. In Cărtărescu's novella the lilies are white and red too. For Jean-Pierre Richard, the red lily (see also “le glaïeul fauve” counterpoised to the whiteness of the lily) triggers two kinds of connections: “fleur blanche et lunaire (...), le lys se lie aux thèmes de chasteté (...) ou d'idealité”⁶, and at the same time evokes the marriage of red and white, of spirit and flesh/ blood (Richard 196: 48).

The lily is also the central symbol of the annunciation. It is thus a metonymy for the Virgin Mary, represented in medieval theology as the pure image of a *hortus conclusus*. In Botticelli's paintings the pagan deities (Venus in *The Birth of Venus*, Flora in *La Primavera*) are surrounded by roses whereas the compositions of his Madonnas (*The Annunciation* in Uffizzi and the one in Glasgow) are of course organized around the symbol of the lily. The celestial association of this flower with the moon is also important, thus reinforcing its feminine symbolism.

The particular significance of each flower “depicted” in these texts is definitely relevant; but what strikes the reader more is the juxtaposition of so many floral images. One aspect of these descriptions involves the presence of exotic flowers. This exoticism is twofold: temporal (the classic, powerful images of the laurel, the myrtle, the jasmine, or the hyacinth); and spatial (notice the wisterias, clematideae, cacti, orchids, sundew flowers, in Zola and Cărtărescu's prose pieces).

How can we account for this profusion of floral images? Its prototype lies within the Renaissance and Baroque patterns of floral representations. Some of the most powerful illustrations of this device are Botticelli's already mentioned *La Primavera* and Arcimboldo's allegories *Flora* (ca. 1591) and *Spring* (1573).

---

⁴ “La rose et le lys sont des fleurs usuellement convoquées par les poètes pour parler de la femme en général”/ The rose and the lily are the flowers usually employed by poets in order to signify femininity (Jean-Michel Gouvard, “Du symbolisme en poésie ou comment expliquer *Les Fleurs* de Mallarmé” ; my transl.).

⁵ “The erotic value, the ardor” (my transl.)

⁶ “A white and moon flower, the lily is connected to the themes of chastity and ideality” (my transl.).

Figure 1: Sandro Botticelli, *La Primavera*, 1482-1485

Figure 2: Giuseppe Arcimboldo, *Flora*, ca. 1591

Figure 3: Giuseppe Arcimboldo, *Spring*, 1573

Botticelli's masterpiece *La Primavera* has been analyzed in Cristina Acidini's comprehensive study *La primavera perfetta. Storia dei fiori a Firenze tra arte e scienza* (2010). The author notices that 198 blooming plants have been counted in the painting, 138 of which have been accurately identified. They all compose "lo smagliante giardino profano"⁷ (Acidini 2010: 82) depicted by the Renaissance artist that baffled generations of interpreters. This inventory was seemingly the result of a careful botanical documentation. "Un simile catalogo botanico non può certo considerarsi casuale"⁸ (*ibid.*, 86), remarks Acidini. Yet to what function is it displayed here? After revising several other

---

⁷ "dazzling lay garden" (my transl.).

⁸ "such a botanical inventory cannot be considered fortuitous" (my transl.).

critical opinions, Acidini's interpretation insists on Botticelli's legitimizing intention that associates the Medici's rule to a perfect spring for the city of Florence. In our context I would pick up another suggestion from this book, one that contrasts the verisimilitude of the floral representations (proven by the painter's documentation and "realist" depiction) to the conventions of the mythological subject. The artificiality of so many flower species put together in the same "natural" setting signals that the viewer should be prepared to accept the construction of a landscape that transcends habitual perceptions. The coherence and power of a mythical structure presents itself to the audience and appeals to the anthropological force of the archetype. Therefore not the spatial relations are significant here but the background narrative that supports them. Diverse mythological elements are juxtaposed in the same manner as the floral species that are represented, in order to construct a *topos* of the second degree, unnatural but highly desirable.

The same holds true, if only partially, for Arcimboldo's allegories. In a wonderful essay on this subject, Roland Barthes emphasized the metonymic and narrative character of the painter's composed heads. "Le parti del linguaggio sono tramutate in oggetti: allo stesso modo, quelle che Arcimboldo dipinge non sono propriamente cose, ma piuttosto la descrizione parlata che ne farebbe un narratore meraviglioso"⁹ (Barthes 2005: 20). The allusion to the creative force of Adamic language is apparent here. We are entering a world of fairytale and myth. Yet its condition is unstable: "Queste Teste Composte sono teste che si decompongono"¹⁰ (*ibid.*, 42). The effect created by these representations (or better put, constructions) is morbid and repulsive. These images seem to be provisional gatherings of disparate elements; instead of imposing a coherent whole on the viewer, they suggest a permanent metamorphosis of their structuring pieces. For Barthes, this would be a sign of Arcimboldo's modernity.

The modern literary texts mentioned above share with these paintings the narrative device of the list (which is of course more appropriate to literary than to pictorial language). On a thematic level, this rhetorical device becomes part of a complex of images and motives that are prone to an archetypal critical reading. In what follows we shall examine the characteristic features of these spatial representations, the human presence within them, and the meanings and values with which they could be associated.

The space that contains this floral imagery has cosmic or primeval dimensions. Mallarmé's poem is an account of cosmogony ("ancient skies", "on the first day", "young earth"). The scenery is elementary (horizons, moon, skies, stars, dawns, heavenly evenings). This setting displays a permanent

---

⁹ "The linguistic elements are transformed into objects: in the same manner, what Arcimboldo is depicting are not actually things, but rather the verbal description made by a wondrous narrator". (my transl.)

¹⁰ "These Composed Heads are heads that decompose themselves". (my transl.)

metamorphosis of the inanimate into the animate (“Young gladioli with the necks of swans”, “She that from wild and radiant blood arose”, “the sobbing whiteness of the lily”); and a permanent descending and ascending move (“eternal snow of stars”, “Toward the weeping moon in dreams ascends”). Also the poem evokes several times movements of opening and closing related to the floral theme (suggested by: “unfastened giant calyxes”, “the cruel rose... blooming”, “Sparkling haloes”, “withering”).

Flood-Tide of Flowers records on a more limited level (but still a cosmic one) the temporal passing from winter to spring. The elements of the landscape are pure and simple, representing nature’s perfection: the earth (“garden bare and empty field”, “sandy beds”), the water (as rain, snow, tide, floods, pools, lakes, sea, etc.), the air (“fragrant”, “breath”, “faint perfume”), and the light (“color”, “shining”, “sunlit yellow”, “rainbow”). The poet establishes two sets of associations: night – winter – death – dark – sterility, and, conversely, day – spring – rebirth – light. The dual imaginary is reinforced by the dominant use of colors. The dark ones (together with the aquatic images from the first stanza) suggest melancholy and death, whereas the motive of the nurturing light is captured by bright, shiny colors in the rest of the poem.

The primordial setting, though still present, is far more fragile in the prose pieces. Here the opposition between modern human civilization and the purity of nature is clearly if only indirectly established. There is a border that separates the floral kingdom from the ordinary world. In an emblematic scene from Zola’s novel, when Serge and Albine are entering the garden of Paradou, they have to find their way through an environment that seems to test them: “the grotto was completely lost to sight beneath the onslaught of vegetation”; “row upon row of hollyhocks seemed to bar all entrance”; “flowers, whose stems were hidden among colossal bronze-green nettles, which calmly exuded blistering poison...”. Ingrid Daemmrich finds in the description of this garden most of the essential elements that form “the landscape of mythological paradises”: “Green trees and other flora, interspersed with multi-colored flowers, blue water and sky, high mountains and walls” (Daemmrich 1997: 76). Yet the garden “has only one season. With the approach of fall, it and its once blissful inhabitants fall victim to decay, estrangement, and death” (*ibid.*, 75).

Furthermore, in Cărtărescu’s novella the flowers are no longer alive in nature, but brought by people as an offer to whom they picture as their redeemer. The natural landscape has been replaced here by a house the rooms of which are packed with flowers, thus creating an effect of suffocation and ostentatiousness. Moreover the flowers are somehow aggressive and dangerous.

The relationship between the setting and the human presence that animates it is a complex one, in all these instances. What strikes the reader is the religious (or better put, in some instances, sacred or mystical) theme that pervades the representation of the natural milieu.

According to Jean-Michel Gouvaud's reading of *Les Fleurs*, the poem points to several mythical as well as Christian symbols. The laurel and the hyacinth stand for the stories of Daphné and Hyacinthos, both in connection with the Apollonian motive: "le laurier renvoie à la métamorphose de Daphné (dont le nom signifie « laurier » en grec), laquelle demanda à son père de la transformer afin d'échapper à Apollon qui la poursuivait de ses assiduités. Celui-ci, dépité, fit alors du laurier sa plante favorite. Quant à l'hyacinthe, elle évoque la mort de Hyacinthos: ce jeune homme, dont Apollon était amoureux, fut mortellement blessé alors qu'il s'exerçait à lancer le disque (...), et de son sang répandu surgit l'hyacinthe"¹¹. The Christian tradition adds its own elements to this symbolic complex: "the seraphim", "the blue incense of horizons", the image of Jesus entering Jerusalem on Palm Sunday and being greeted by the people (suggested by "Hosannah"), and the figure of the Virgin Mary in the last two stanzas of the poem. To all these motives we can add that of *l'Aurore*, for which we should turn to the French original ("comme le pur orteil du séraphin/ Que rougit la pudeur des aurores foulées"). Jean-Pierre Richard comments upon the ambiguous, sensorial image of the goddess in this Mallarméan poem (Richard 1961: 120), in line with Hérodiade's complex figure and also with the whole structure of the poem.

The religious code is far more obvious with Van Dyke. Himself a Catholic priest, the author connects the renaissance of nature to the Easter holiday and thus assigns a Christian meaning to a natural phenomenon. The conventional ending provides a cultural explanation to the mystery of nature's revival, that earlier in the poem could have suggested the image of Spring as a "pagan" deity ("The breath that Spring around her sheds"). Also, the association between heaven and earth in the fourth stanza might indicate the *topos* of terrestrial paradise.

In Zola's novel the religious universe is constructed at the plot and character level. Serge is a young priest who lives an idyllic love story with the innocent Albine, a kind of *Primavera* herself, though a mortal one. The purity of their relationship reminds one of Adam and Eve before the Fall and surpasses all the limitations of conventional, hypocritical moral codes: "Thus Albine and Serge strolled on together in the sunlight for the first time. A balmy fragrance floated in their wake, the very path on which the sun had unrolled a golden carpet thrilled with delight under their feet. Between the tall flowering shrubs they passed like a vision of such wondrous charm that the distant paths seemed to entreat their presence and hail them with a murmur of admiration, even as

---

¹¹ "The laurel points to Daphné's metamorphosis (whose name signifies 'laurel' in Greek). She asked her father to transform her so that she might escape Apollon who was chasing her. The vexed god made the laurel his favorite plant. As for the hyacinth, it evokes the death of Hyacinthos: this young man, whom Apollon was in love with, was mortally wounded when he was practising disk throwing (...), and from his spread blood the hyacinth arose". (my transl.)

crowds hail long-expected sovereigns. They formed one sole, supremely lovely being. (...) And slowly they passed along clothed with sunlight — nay, they were themselves the sun — worshipped by the low bending flowers” (book II, chapter VII). Afterwards, Albine’s death leads to the decay of this paradisiacal garden.

The transcendent element in *REM* has more of a metaliterary character. The sense of the protagonist’s mission, a young girl who plays fantastic, surreal games with her friends and dreams a series of almost mythical dreams, is to meet REM’s creator. She is prepared for this goal (which she eventually attains) by a writer-priest, Egor, and his mother (“the long Ones” living in an usual tower at the outskirts of Bucharest). After a long initiation – that also signifies the passage from childhood to adolescence – the little girl meets the Creator who is actually (and disruptively) the writer of her tale.

Besides thematizing the religious element, these texts also make use of the motive of innocence and its loss. Following a long mythical tradition, it takes an innocent creature to reach Paradise. Most often there are feminine figures that represent this ideal of purity and peace. Yet the *topos* is highly unstable. “Familiarity with paradise destroys its purity and attractiveness”, notes Daemmrich (1997: 114) in her thorough study on the paradise motif. The dialectic of innocence and violence, of the successful quest and the loss is a central aspect of paradisiacal constructions.

The recourse to many of the elements that build up the archetype of the Garden of Paradise is furthermore supplemented by an important theme: that of the artistic representation as such. This occurs on various levels: the images of the poet (with Mallarmé) or the writer (with Cărtărescu); the device of enumeration as such, through which nonsimultaneous elements are brought together in the same setting; the artificiality and the constructedness of the paradisiacal *topos*, that could only exist and be preserved by its artistic expression. The magic performed by these texts through devices and motives such as those we have analyzed above consists in pretending to function mimetically with respect to an utopian world. A *locus amoenus* is by its very “nature” indelible, unrepresentable (a challenge that explains the “vertigo” of the list, in Eco’s terms). Employing a variety of constructive techniques, these modern literary texts reinvent an ancient myth and at the same time manifest the cognitive power of the artistic creation.

REFERENCES

- Acidini, C., 2010, *La primavera perfetta. Storia dei fiori a Firenze tra arte e scienza*, Firenze, Le Lettere.
Barthes, R., 2005, *Arcimboldo*, transl. from French by Giovanni Mariotti, Milano, Abscondita.
Cărtărescu M., 2005, *REM*, in *Nostalgia*, transl. from Romanian by Julian Semilian, New York, New Directions Paperback.

- Daemmrich, I. G., 1997, *Enigmatic Bliss. The Paradise Motif in Literature*, New York, Peter Lang (Studies on Themes and Motifs in Literature, vol. 25).
- Eco, U., 2009, *Vertigine della lista*, Milano, Bompiani.
- Frye, N., 2000 [1969], *Anatomia della critica. Teoria dei modi, dei simboli, dei miti e dei generi letterari*, transl. from English by Paola Rosa-Clot e Sandro Stratta, Torino, Piccola Biblioteca Einaudi.
- Gouvard, J.-M., « Du symbolisme en poésie ou comment expliquer *Les Fleurs* de Mallarmé », online version at erssab.u-bordeaux3.fr/IMG/pdf/Explication_des_Fleurs.pdf
- Mallarmé, St., 1994, *The Flowers*, in *Collected Poems*, transl. from French by Henry Weinfield, The University of California Press.
- Pavière, S. H., 1962, *Dictionary of Flower, Fruit, and Still Life Painters* (3 vols.), Brighton, F. Lewis Publishers Ltd., The Dolphin Press.
- Richard, J.-P., 1961, *L'Univers imaginaire de Mallarmé*, Paris, Seuil.
- Van Dyke, H., 2012, *Flood-Tide of Flowers*, in *117 Poems* (e-book), PoemHunter.com – The World's Poetry Archive, (http://www.poemhunter.com/i/ebooks/pdf/henry_van_dyke_2012_6.pdf)
- Zola, E., 2009, *Abbé Mouret's Transgression*, transl. from French by Ernest Alfred Vizetelly, The Project Gutenberg EBook (<http://www.gutenberg.org/files/14200/14200-h/14200-h.htm>).

CÂTEVA OBSERVAȚII ASUPRA FOLOSIRII TERMENULUI VREME ÎN FOLETUL NOVEL

ANDREEA-VICTORIA GRIGORE¹

Facultatea de Litere, Universitatea din București

SOME REMARKS ON THE USE OF THE TERM VREME (“WEATHER”)
IN FOLETUL NOVEL

Abstract

The aim of this paper is to investigate occurrences of the meteorological term VREME (“WEATHER”) in *Foletul novel*, a series of calendars translated from Italian into Romanian during the reign of Constantin Brâncoveanu (1688-1714). Being included in an ongoing descriptive-linguistic research dedicated to the language of meteorology, the paper adopts a diachronic perspective of study. This perspective has been recently used in both foreign and Romanian researches, with interesting results in various terminologies (linguistics, mathematics, politics etc.). Consequently, early weather forecasts which end predictions in the aforementioned calendars are examined in the present paper, with further attention given to VREME, a fundamental terminological unit in meteorology. The close analysis identifies four main types of determiners which accompany the term under scrutiny. These determiners range from adjectives inherently related to the meteorological domain (e.g. *noroasă* “cloudy”, *plioasă* “rainy”, *senină* “clear”) to adjectives with metaphorical meaning (e.g. *melancolică* “melancholic”, *veselă* “joyful”), as well as to qualifying adjectives or prepositional phrases. Moreover, different means of expressing the syntagm VREME INSTABILĂ (“UNSTEADY WEATHER”) are brought into discussion, while weather forecasts addressed to certain socio-professional categories are not omitted either.

Keywords: *descriptive-linguistic terminology, diachronic perspective, meteorological terminology, early weather forecasts, the term VREME (“WEATHER”), determiners.*

---

¹ **Andreea-Victoria Grigore** este doctorand în filologie la Universitatea din București, pregătind o teză de doctorat intitulată *Terminologia meteorologiei. O perspectivă descriptiv-lingvistică*. Este asistent în cadrul Departamentului de Lingvistică al Facultății de Litere, Universitatea din București. Predă cursuri practice de limba română studenților străini. Principalele domenii de interes sunt: terminologia, semantica, lexicologia, predarea și învățarea limbii române ca limbă străină. Până în prezent, a participat la colocviile internaționale organizate de Departamentul de Lingvistică, Facultatea de Litere, Universitatea din București (2010-2013) și a publicat în diferite volume colective articole care vizează aspecte lingvistice ale terminologiei meteorologiei; e-mail: av.grigore@yahoo.de.

1. Introducere

Prezenta lucrare are ca obiect câteva ocurențe ale unui termen fundamental din **terminologia meteorologiei** – VREME – în paginile *Foletului novel*, o serie de calendare traduse din italiană și redactate de Ioan Romanul în Țara Românească, în timpul domniei lui Constantin Vodă Brâncoveanu (1688-1714). Lucrarea își propune să identifice și să comenteze respectivele ocurențe, intrând în categoria analizelor terminologice descriptiv-lingvistice („externe”).

În aceeași ordine de idei, cercetarea de față vine în completarea unui studiu dedicat evoluției inventarului în **terminologia meteorologiei** (Grigore (sub tipar)), o trecere în revistă a principalelor aspecte care au marcat dezvoltarea **limbajului meteorologic** pe teren românesc. În esență, analiza care urmează va aprofunda o chestiune menționată anterior, anume varietatea construcțiilor care au la bază termenul VREME. Demersul nostru va aborda o perspectivă diacronică, cu rezultate deosebite nu numai în analize terminologice desfășurate pe plan intern (Bidu-Vrânceanu 2010b, 2010c; Toma 2010, 2012), ci și extern (Briu 2011, Sakhno 2011).

Potrivit unei periodizări sugerate de Gheorghe Chivu (2000: 26-29) pentru variantele stilistice ale limbii române, calendarele ce alcătuiesc corpusul lucrării aparțin celei de-a doua etape a epocii vechi, delimitate, în mod convențional, de deceniul de mijloc al secolului al XVII-lea și de anul 1780. Traducerile din *Foletul novel* sunt previziuni astrologice întocmite în spațiul italian în raport cu una dintre cele patru faze principale ale astrului selenar într-o lună calendaristică (lună nouă, primul pătrar, lună plină, al doilea pătrar) și fac parte din categoria textelor tehnice, alături de îndrumare în oficierea ritualurilor religioase și de scrieri laice, precum gromovnicele (*ibid.*: 124).

Scopul traducerilor după originale italienești este în întregime subscris împrejurărilor istorice în care apar, întrucât sunt oferite mai cu seamă informații de politică externă și diplomație, de interes pentru Constantin Brâncoveanu (Vîrtosu 1942: VI). În predicțiile astrologice se regăsesc și informațiile sociale sau cele meteorologice, acestea din urmă fiind organizate sub forma unor enunțuri de dimensiuni reduse, asemenea unor buletine meteorologice timpurii, care, cu puține excepții, încheie grupajul de știri alocat unei zile din calendar.

Înainte de a începe analiza propriu-zisă, este utilă o observație referitoare la structura lucrării noastre. În prima parte, intitulată *Repere teoretice*, vom oferi câteva considerente de natură teoretică privind importanța abordării diacronice (evolutive) în studiul terminologic. A doua secțiune (*Câteva observații asupra folosirii termenului VREME în Foletul novel*) reprezintă partea aplicativă a cercetării, cuprinzând înregistrarea și discutarea construcțiilor care au la bază termenul meteorologic adus în discuție. Lucrarea se încheie cu o subdiviziune denumită *Concluzii*, ce include observațiile rezultate în urma analizei realizate.

2. Repere teoretice

În ultima perioadă, atât cercetări terminologice românești (Bidu-Vrănceanu 2010b, 2010c; Toma 2010, 2012), cât și studii străine (Briu 2011, Sakhno 2011) au cunoscut o deplasare din ce în ce mai mare a interesului de la o perspectivă sincronică la una diacronică, în ciuda faptului că, în limitele comunicării strict specializate, sincronia primează. Situația este motivată de maniera de percepere a diacroniei în cele două direcții de cercetare a terminologiei.

Pe de o parte, în terminologia „internă”, normativ-onomasiologică sau cognitivă, făcută de specialiști pentru specialiști, preocuparea fundamentală este asigurarea unei comunicări univoce, precise, într-un domeniu de activitate (Bidu-Vrănceanu 2012: 14-15, 50). În consecință, caracterul în mod obligatoriu *sincronic* al terminologiei „interne” este dat de codificarea termenilor în domeniul respectiv la un moment dat (*ibid.*: 50).

Pe de altă parte, terminologia „externă” (descriptiv-semasiologică) își propune să descrie termenii ca fapte naturale. Specificul exprimării sensului specializat într-o terminologie sau descrierea termenilor sub aspectul trăsăturilor lingvistice avute constituie caracteristici ale terminologiei „externe”, justificând caracterul preponderent lingvistic al acestei orientări terminologice (*ibid.*: 14).

Diferiți cercetători, ca Maria Teresa Cabré, Loïc Depecker sau François Gaudin, consideră că obiectivele perspectivei diacronice în studiul terminologic sunt fie stabilirea originii și a modului de formare a termenilor, fie introducerea unor detalii social-istorice (*apud* Bidu-Vrănceanu 2012: 50).

Obiectivele precizate mai sus se regăsesc în lucrări terminologice de dată recentă, românești și străine. Pe plan intern, se remarcă o dublă abordare datorată evoluției domeniilor și a subdomeniilor sub aspectul formării și al relațiilor existente între ele. Prima abordare vizează acele domenii cu forme de manifestare (i.e., texte) care datează încă de la sfârșitul secolului al XVIII-lea, pentru care se observă o organizare în domenii și în subdomenii (Bidu-Vrănceanu 2012: 52). Un exemplu în acest sens este terminologia lingvisticii (Bidu-Vrănceanu 2010c: 49-72), lingvistica în sine fiind denotată, la sfârșitul secolului XVIII, cu termenul GRAMATICĂ. Dacă inițial lingvistica era împărțită în subdomenii clare (FONETICA, ORTOGRAFIA, SINTAXA și ETIMOLOGHIA – cu sensul de „morfologie”), treptat, acestea s-au specializat din ce în ce mai mult, dând naștere unor subdiviziuni precis definite (numai pentru FONETICĂ existând FONETICA GENERALĂ, FONETICA DESCRIPTIVĂ (STATICĂ), FONETICA ISTORICĂ (EVOLUTIVĂ), FONETICA INSTRUMENTALĂ (EXPERIMENTALĂ), FONETICA FUNCȚIONALĂ) (Bidu-Vrănceanu 2010c.: 50-55).

A doua abordare se bazează pe un parcurs evolutiv invers celui dintâi, deoarece dezvoltarea a început de la subdomenii și, ulterior, prin ierarhizări complexe, s-a ajuns la delimitarea domeniului (Bidu-Vrănceanu 2012: 52). O

ilustrare a acestui fapt este matematica (Toma 2010: 73-98), domeniu care, la sfârșitul secolului al XVIII-lea, cuprindea exclusiv subdomeniul aritmeticii (Toma 2010: 74). Din punct de vedere diacronic, a avut loc o specializare majoră, până la științele matematice din prezent, care includ subdomeniile clasice (algebra, analiza, geometria) și subsubdomenii (analiza funcțională, geometria diferențială, teoria numerelor) (Toma 2010: 77-78). Totodată, cu o frecvență scăzută, termenii urmează tendința de specializare instaurată în disciplinele matematice, inovarea fiind dovedită prin perechi de sinonime (termenii OBTUZ și CORP îi înlocuiesc pe cei utilizați anterior – TÂMPIT și, respectiv, TRUP) (Toma 2012: 83-89).

În opinia altor cercetători, importanța analizei evolutive rezidă în mobilitatea denotativă, manifestată în interiorul aceleiași limbi sau susținută printr-un studiu contrastiv între două ori mai multe limbi. În ambele situații, mobilitatea denotativă contribuie la evoluția raportului dintre tradiție și inovație, acordându-se o atenție deosebită variațiilor de interpretare și de codificare ale termenilor, care, într-un moment anume din diacronia lor, sunt impuși prin texte, dicționare, nomenclatoare și definiții (Bidu-Vrănceanu 2012: 58).

Mobilitatea denotativă este prezentă în terminologia lingvistică românească (Bidu-Vrănceanu 2010c: 49-72; vezi și Bidu-Vrănceanu 2012: 58-59), în care un termen științific ca ANALIZĂ, comun mai multor limbaje de specialitate, dezvoltă numeroase sensuri, îndeosebi în a doua jumătate a secolului al XX-lea (Bidu-Vrănceanu 2010c: 67-68). În lingvistică, diversificarea semantică se justifică prin progresul domeniului și al orientărilor metodologice, concretizându-se prin înregistrarea a 12 noi accepții. Folosirea sintagmelor fixe cu definiții specializate (ANALIZĂ FONETICĂ, ANALIZĂ FONOLOGICĂ, ANALIZĂ SEMICĂ etc.) asigură precizia unităților terminologice (*ibid.*).

Pe plan extern, o analiză diacronică și comparativă între franceză și germană a termenului politic DEMOCRAȚIE îmbină înregistrarea mobilității denotative dintr-o anumită perioadă de timp cu studierea contrastivă a celor două limbi (Briu 2011: 117-130). Discuția pornește de la un corpus care numără nu mai puțin de 43 de surse – dicționare, enciclopedii, texte filosofice și constituționale – din cultura franceză și din cea germană, apărute pe durata a trei secole (secolul al XVIII-lea – secolul al XX-lea). Cercetarea lingvistică riguros întocmită nu omite corelarea cu date extralingvistice, care pun în evidență, în cele două limbi europene analizate, variații semantice semnificative ale unui termen care, în aparență, nu ridică probleme de interpretare (Briu 2011: 127).

O cercetare similară se oprește asupra motivării și remotivării în diacronie a termenilor care fac referire la conceptul „parlament” (Sakhno 2011: 153-190). Respectivii termeni sunt preluați din câteva limbi europene slave sau germanice, nelipsind nici cei proveniți din limbi cu tradiție culturală (cum ar fi greaca, latina ori ebraica) (Sakhno 2011: 170). Analiza întreprinsă stabilește

interacțiuni și împrumuturi între diferite limbi europene prin legături semantice ce au la bază alte trei concepte apropiate celui de „parlament” („a gândi”, „a spune” și „a vorbi”) (*ibid.*: *passim*).

După o succintă prezentare a unor repere teoretice din literatura de specialitate, în secțiunea următoare ne vom îndrepta atenția asupra unor situații în care întâlnim diverse utilizări ale termenului meteorologic VREME în calendarele brâncovenești ce formează *Foletul novel*.

3. Câteva observații asupra folosirii termenului VREME în *Foletul novel*

Termenul VREME (cu varianta formală *vreamă*) este unul dintre componentele fundamentale ale **limbajului meteorologic** care, în traducerea din *Foletul novel*, beneficiază într-un mod interesant de utilizarea determinantilor (mai mult sau mai puțin specializați)². Ca atare, au fost inventariate patru tipuri principale de determinanți, pentru care este necesară o clasificare, criteriile fiind unele de natură lingvistică (exprimarea prin adjective sau prin grupuri prepoziționale) și extralingvistică (felul în care se manifestă, efectiv, starea vremii, cu fenomenele meteorologice care o însoțesc).³

În cadrul primului tip principal, se remarcă două clase speciale de determinanți. Pe de o parte, există o categorie de determinanți care nu sunt altceva decât *cuvinte derivate de la alți termeni meteorologici* (precum *călduroasă*, *friguroasă*, *noroasă*, *plouoasă*, *răcoroasă*, *vânturoasă* – vezi exemplele (1)-(6)):

- (1) [*Luna plină, în 28 Maiu.*] [...] / *Vreamă călduroasă și senin.* (FN 1694: 33, s.n.)
- (2) *Ghenarie 6 dni, lună noao.* [...] / *Cheravale zice:* [...] / *Vreamă, măcar că senin, iară friguroasă.* (FN 1703: 129, s.n.)
- (3) *Octomvrie 27, luna noao, lumina lui Noemvrie.* / *Vreamă, noroasă, zăpadă, au ploae reace.* (FN 1695: 66, s.n.)
- (4) *șfertul cel dentău, în 22 Fevruarie.* [...] / *Vreamă, ploioasă.* (FN 1694: 28, s.n.)
- (5) [*Aprilie / La 10, luna plină*] [...] / *Vreamă răcoroasă, cu umezeală.* (FN 1693: 8, s.n.)
- (6) *Noemvrie 3, șfertul dentău.* / *Vreamă, vânturoasă, iar zăpadă, să schimbă, senin.* (FN 1695: 66, s.n.)

Pe de altă parte, se observă existența celei de-a doua clase de determinanți din cadrul primului tip, a căror trăsătură comună este exprimarea prin *adjective care, semantic, trimit la anumite condiții atmosferice*. Absența fenomenelor meteorologice sau, cu alte cuvinte, prezența stării de calm

---

² În prezenta discuție, termenul *determinant* va fi utilizat în accepția vehiculată în Bidu-Vrânceanu (2010a: 22), drept component al unei sintagme terminologice.

³ Clasificarea tipurilor de determinanți, din care, însă, lipsește cel de-al patrulea tip, amintit în analiza de față, a fost precizată anterior în Grigore (sub tipar).

atmosferic este redată prin intermediul sintagmei *vreamă liniștoasă* (vezi exemplul (7)) și a variantei sale *vreamă (...) liniștoasă* (exemplul (8)).

Existența unor condiții atmosferice deosebite determină folosirea unor determinanți între care se pot stabili relații semantice precum sinonimia (seria sinonimică (*vreme*) *închisă* – (*vreme*) *întunecată* – (*vreme*) *întunecoasă* din exemplele (9)-(11)) sau antonimia. Semnalăm faptul că seria sinonimică menționată intră în relație de antonimie cu sintagma *vreamă (...) senină*, prezentă în exemplul (12). Totodată, antonimia se stabilește între variantele formale *vreamă, umedă / vreamă (...) umedă* (regăsite în exemplele (13) și (14)) și construcția *vreamă, uscată* din exemplul (15):

- (7) [*Dechemvrie / La 9, șfertil du pre urmă [...] / Liniștoasă, vreamă.* (FN 1693: 15, s.n.)
 (8) *Fevruarie în 11 dni, lună plină. / Chieravale zice: [...] / Vreamă, iaste liniștoasă.* (FN 1701: 97, s.n.)
 (9) *Țulie 23 dni, lună noaă. / Chieravale zice: [...] / Vreamă, măcarî închisă, iar nădăjduescu bine. (ibid.: 107, s.n.)*
 (10) *Septemvrie 28, luna noao, lumina lui Octomvrie. / Vreamă, cu vânt, nestătătoare, noroaș și întunecată.* (FN 1695: 65, s.n.)
 (11) *Martie 21 dni, lună plină. / Cheravale zice: [...] / Vreamă, întunecoasă, cu ceva humezeală.* (FN 1703: 134, s.n.)
 (12) *Fevruarie 25, șfertil dentăiu. / Chieraval zice: [...] / Vreamă, mai mult senină.* (FN 1699: 75, s.n.)
 (13) [*Maiu / La 9, luna plină [...] / Vreamă, umedă.* (FN 1693: 9, s.n.)
 (14) *Aprilie 11, șfertil dentăiu. / Vreamă, turburată, umedă, să schimbă, vânturi amestecate cu ploae.* (FN 1695: 56, s.n.)
 (15) *Luna plină, în 26 Țulie. [...] / Vreamă, uscată și frumoasă.* (FN 1694: 36, s.n.).

Cel de-al doilea tip principal de determinanți are în vedere o exprimare a stării vremii prin *adjective calificative*, care se referă la caracterul său favorabil sau nefavorabil. Prin urmare, sunt înregistrate adjective uzuale, des întâlnite în comunicarea cotidiană, cum ar fi *bun, rău* sau *frumos* (vezi exemplele (16)-(18)). Uneori, pentru a nuanța caracterul favorabil al vremii, se recurge la superlativ absolut (exemplele (19)-(20)):

- (16) *Luna noaă, în 14 Aprilie. [...] / Urmează vreamă bună.* (FN 1694: 31, s.n.)
 (17) *Aprilie 1, șfertil dentăi. / [...] Bragania zice: [...] / Vreamă rea, cu vânt și ploae.* (FN 1704: 166, s.n.)
 (18) *Fevruarie 19, luna noaă. / Chieraval zice: [...] / Vreamă, frumoasă și vânt.* (FN 1699: 75, s.n.)
 (19) *Dechemvrie 19 dni, șfertil dentăi. / Chieraval zice: [...] / Vreamă prea frumoasă.* (ibid.: 87, s.n.)
 (20) *Țulie 29 dni, șfertil dentăi. / Chieravale zice: [...] / Vreamă, așa prea frumoasă.* (FN 1701: 107, s.n.).

Al treilea tip principal de determinanți se bazează pe *adjective folosite cu sens metaforic*, care denotă, în egală măsură, condiții atmosferice excelente ori

neprielnice pentru o comunitate umană. Această categorie a determinantilor include cuvinte din sfera afectivă, precum *drăgăstoasă*, *melancolică* (*melanholică*), *nenorocită*, *posomorâtă* (*posomorăță*), *stricată*, *turburată* și *veselă* (*veaselă*) (exemplele (21), (22), (24)-(28)). Pentru doi dintre determinanții enumerați anterior, anume *melanholică* și *veaselă*, trebuie precizat faptul că am inventariat și utilizarea lor la superlativ absolut (vezi exemplele (23) și (29)):

- (21) *Avgust 7, sfertul dentăi. / Vreamea, drăgăstoasă, apoi cu vânt, cu humezeală, să turbură.* (FN 1695: 62, s.n.)
(22) *[Noemvrie / La 10, sfertul du pre urmă] / Frig de voe și vreame melanholică.* (FN 1693: 14, s.n.)
(23) *Dechemvrie / La 1, luna plină [...] / Vreamea, foarte melanholică.* (ibid.: 15, s.n.)
(24) *[Octomvrie / La 3, luna plină [...] / Vreamea, nenorocită puținel.* (ibid.: 13, s.n.)
(25) *Octomvrie 20 dni, sfertul dentăiu. / Chīaraval zice: [...] / Vreamea, posomorăță.* (FN 1699: 85, s.n.)
(26) *Junie 8 dni, lună plină. / Chieravale zice: [...] / Vreamea, așa e de stricată, cât nu să poate spune!* (FN 1701: 105, s.n.)
(27) *Lună plină, în 22 Noemvrie. [...] / Vreamea, turburată și cu umezeală.* (FN 1694: 42, s.n.)
(28) *[Martie / La 26, luna noao [...] / Vreame veaselă și să începe a să încălzi aerul.* (FN 1693: 8, s.n.)
(29) *Aprilie 4 dni, sfertul dentăi. / Chieravale zice: [...] / Vreame prea veaselă.* (FN 1701: 100, s.n.).

În sfârșit, determinanții care însoțesc termenul VREME și care, simultan, sunt incluși în cel de-al patrulea tip principal sunt *grupurile prepoziționale*, pentru care am înregistrat patru ocurențe speciale:

- (30) *La 17, sfertul du pre urmă [...] / Vreame de mijloc și căță pre pământ.* (FN 1693: 7, s.n.)
(31) *[Octomvrie / La 17, luna noao [...] / Vreame împotrivică bătrănilor.* (ibid.: 14, s.n.)
(32) *[Avgust / La 13, sfertul du pre urmă [...] / Vreame de a păscui.* (ibid.: 12, s.n.)
(33) *Septemvrie 4 dni, lună plină. / Chieravale zice: [...] / Vreamea, de toamnă.* (FN 1701: 109, s.n.).

O situație aparte o întâlnim în exprimarea acelei condiții atmosferice pentru care buletinele meteorologice actuale fac uz de sintagma VREME INSTABILĂ. Specificul acestei situații constă în diferite modalități de exprimare, de la un determinant simplu (adesea un adjectiv sau un grup prepozițional) la perifraze din ce în ce mai complexe sau chiar propoziții relative (vezi exemplele (40) și (41)). Se constituie în acest fel o serie sinonimică diversă, în cadrul căreia demne de menționat sunt perechile de variante *nestătățoasă / nestătătoare* și *schimbățoasă / schimbătoare* (exemplele (35)-(36), respectiv (37)-(38)), care reprezintă o dovadă că, în epocă, norma lingvistică nu este bine stabilită:

- (34) *Junie / La 1, sfertul dentăiu [...] / Vreamea, amestecată.* (FN 1693: 10, s.n.)
(35) *Avgust / La 5, luna plină [...] / Vreamea, nestătățoasă.* (FN 1693: 12, s.n.)

- (36) *Aprilie 26 dni, șfertil de pe urmă. / Cheravale zice: [...] / Vreame nestătătoare.* (FN 1703: 137, s.n.)
- (37) *Mai 18, luna plină. / Vreamea, schimbăcoasă, vânt, nor.* (FN 1694: 58, s.n.)
- (38) *Luna plină, în 30 dni, Martie. Vreamea ceriului, schimbătoare; iar mai schimbătoare vor fi întâmplările lumești – unii vor râde, alții vor plânge.* (FN 1694: 30, s.n.)
- (39) *[Iunie /] La 15, șfertil du pre urmă [...] / Vreame de mijloc și, cu câte ceva răcală.* (FN 1693: 10, s.n.)
- (40) *[Aprilie /] La 25, luna noao [...] / Vreamea, jumătate senin, jumătate turburată.* (FN 1693: 9, s.n.)
- (41) *[Avgust /] La 21, luna noao [...] / Vreame care nu să poate hotărâ adevărat.* (FN 1693: 12, s.n.)

În privința modalităților interesante de exprimare a stării atmosferice denumite azi prin VREME INSTABILĂ, se cuvine să amintim și o modalitate figurativă, metaforică, în care substantivul GĂLCEAVĂ („ceartă (manifestată prin vociferări, discuții aprinse etc.)”, DEXI 2007: 806) devine un corespondent mai mult decât sugestiv pentru sintagma științifică modernă INSTABILITATE ATMOSFERICĂ sau DINAMICĂ (definită ca „instabilitatea mișcărilor particulelor de aer sau, mai frecvent, a perturbațiilor ondulatorii ale aerului în mișcare” – DMC 2003: 119):

- (42) *[șfertil cel dentăi, în 22 Maiu.] [...] / Gălceavă, în aer.* (FN 1694: 33, s.n.)

La nivel stilistic, se observă ocurența unui tipar exclamativ în detrimentul celui enunțiativ în care sunt organizate informațiile meteorologice și pe care l-am ilustrat până în acest punct al discuției noastre. Textul manuscriselor brâncovenești conține variante interesante ale tiparului exclamativ, utilizate pentru a transmite buletinele meteo, care, însă, se pare că nu sunt decât niște traduceri fidele ale datelor existente în originalele italienești (Vîrtosu 1942: XLI). Exclamațiile, în esență, unele retorice (într-un singur caz, reprodus mai jos la exemplul (48), o exclamație de acest fel este alăturată unei interogații retorice), provoacă un efect stilistic cu totul deosebit într-un discurs care se dorește a fi unul tehnic, prin definiție, lipsit de mijloace artistice:

- (43) *șfertil dentăiu, în 16 Septemvrie. [...] / O, ce vreame bună! (ibid.: 39)*
- (44) *șfertil cel du pre urmă, în 30 Noemvrie. [...] / Vreamea, nu poate fi mai frumoasă! (ibid.: 42)*
- (45) *Junie 8 dni, lună plină. / Chieravale zice: [...] / Vreamea, așa e de stricată, cât nu să poate spune! (FN 1701: 105)⁴*
- (46) *Junie 25 dni, șfertil de pe urmă. / Cheravale zice: [...] / Vreamea: o, ce căldură, nu să mai poate răbda! (ibid.: 142)*

⁴ Exemplul (45) a mai fost furnizat în momentul analizării determinanților metaforici care însoțesc termenul VREME (vezi *supra* exemplul numerotat (26)). În scopul facilitării discuției de față, a fost reluat și renumerotat.

- (47) *Țulie 24 dni, șfertul de pe urmă. / Cheravale zice: [...] / Vreamea: o, ce înnădușeală!* (ibid.: 145)
(48) *Avgust, 31 dni, lună noao. / Cheravale zice: [...] / O, că frumoasă vreame! Nu ăaste așa?* (ibid.: 147)
(49) *Octo<m>vrie 14 dni, lună plină. / Cheravale zice: [...] / O, ce vreame bună de vănat!* (ibid.: 151).

Datorită faptului că meteorologia este o știință cu un impact social larg, informațiile meteorologice se adresează societății în ansamblu, nu doar anumitor pături socio-culturale și profesionale, cum se întâmplă în alte domenii științifice precum lingvistica, matematica sau medicina. Interesul social larg al meteorologiei determină existența unor niveluri de utilizare diferite, în funcție de gradul de specializare avut de publicul (avizat sau, dimpotrivă, profan) căruia îi este adresat un discurs cu tematică meteorologică (vezi Grigore 2011, 2012).

Cu toate acestea, în numeroase buletine meteorologice aflate în stare incipientă în *Foletul novel* se constată apariția unor formulări care interesează în bună măsură nu atât societatea, cât mai ales o anumită clasă socio-profesională. Este vorba despre navigatori – exemplul (50), agricultori – exemplul (51), pescari – exemplul (52), vânători sau oameni care își petrec timpul liber la vânătoare – exemplele (53) și (54):

- (50) *Aprilie / La 3, șfertul dentăiu [...] / Vreamea, nu prea bună pentru corăbieri: pătără mărunță și tunet.* (FN 1693: 8, s.n.)
(51) *Avgust 30, luna plină. / Chăaraval zice: [...] Vreamea, va fi bună pentru culesul viilor.* (FN 1699: 83, s.n.)
(52) *[Avgust /] La 13, șfertul du pre urmă [...] / Vreame de a păscui.* (FN 1693: 12, s.n.)⁵
(53) *Octo<m>vrie 2 dni, lună plină. / Chieravale zice: [...] / Vreame bună de vănat.* (FN 1701: 111, s.n.)
(54) *Avgust 23 dni, șfertul de pe urmă. / Cheravale zice: / [...] Vreamea: frumoase zile pentru vânătoare.* (FN 1703: 147, s.n.).

Într-o singură ocazie, predicția meteorologică este destinată unei anumite categorii de vârstă, în speță, bătrânilor. Această unică prognoză își datorează, probabil, apariția prin faptul că vârstnicii reprezintă un grup social aparte al unei comunități, căruia trebuie să i se acorde o atenție sporită, deoarece poate fi afectat în urma schimbărilor atmosferice sau a unor fenomene meteorologice de o anumită intensitate:

- (55) *[Octomvrie / La 17, luna noao [...]] / Vreame înpotrivică bătrânilor.* (FN 1693: 14, s.n.)⁶.

⁵ Exemplul (52) a fost deja oferit în discuția despre determinanții care însoțesc termenul VREME (vezi *supra* exemplul (32)).

⁶ Exemplul (55) a fost oferit anterior, fiind numerotat, inițial, ca exemplul (31).

4. Concluzii

În încheierea discuției despre utilizarea termenului VREME în paginile *Foletului novel*, vom enunța câteva considerații finale cu privire la ocurențele semnificative ale acestui component important din **limbajul meteorologic**.

Lucrarea de față a pornit de la necesitatea de a investiga un aspect din **terminologia meteorologică** dintr-o perspectivă lingvistică diacronică. În consecință, a fost abandonată analiza sincronică în favoarea celei diacronice (evolutive), pe cât de puțin studiate, pe atât de interesante, cu rezultate deosebite în studiile terminologice recente, deopotrivă românești (mai ales, Bidu-Vrăncianu 2010b, 2010c, Toma 2010) și străine (Briu 2011, Sakhno 2011).

Continuând o lucrare precedentă rezervată evoluției inventarului de termeni meteorologici, cercetarea noastră a aprofundat clasificarea determinanților care însoțesc termenul VREME, identificând, cu această ocazie, patru tipuri principale. Demn de remarcat este primul tip, care conține două categorii speciale de determinanți, strâns legați de domeniul meteorologic. Drept urmare, s-au înregistrat ca determinanți cuvinte derivate de la alți termeni esențiali din meteorologie (*călduroasă, friguroasă, noroasă, ploioasă* etc.), dar și adjective care, din punct de vedere semantic, se referă la diferite condiții atmosferice (*închisă, senină, umedă, uscată* etc.).

În altă ordine de idei, s-au întâlnit trei tipuri variate de determinanți care nu fac uz de termeni inerenți domeniului meteorologic. Analiza noastră s-a oprit asupra adjectivelor din comunicarea de zi cu zi (de exemplu, *bun, rău, frumos*), a adjectivelor cu sens metaforic (*drăgăstoasă, melancolică, posomorâtă, veselă* etc.) și a grupurilor prepoziționale, construite, mai ales, cu ajutorul prepoziției *de*.

O atenție deosebită s-a acordat modalităților multiple de exprimare din prognozele meteorologice a sintagmei VREME INSTABILĂ. Alături de determinanți simpli precum *amestecată, nestătătoare* sau *schimbătoare*, starea de instabilitate atmosferică a fost redată lingvistic prin perifraze cu un grad ridicat de complexitate ori prin propoziții relative, ajungându-se chiar la o modalitate figurativă, ca utilizarea substantivului *gâlceavă*.

Acestor exemplificări ale limbajului metaforic li se adaugă tipare exclamative și determinanți (*nestătătoare / nestătătoare, schimbătoare / schimbătoare* etc.) aflați în variație liberă, a căror apariție este, într-o oarecare măsură, explicată prin faptul că stilul tehnico-științific, căruia îi aparține *Foletul novel*, se află într-o fază timpurie de dezvoltare, iar rigurozitatea care îl caracterizează nu se manifestă la un nivel maxim.

Nu în ultimul rând, informația meteorologică referitoare la starea probabilă a vremii este, adeseori, livrată sub forma unor buletine meteorologice care nu se adresează întregii societăți, ci strict unor categorii socio-profesionale,

dependente de o prognoză meteo favorabilă (de pildă, navigatori, agricultori, pescari sau vânători).

BIBLIOGRAFIE

- Bidu-Vrănceanu, A., 2010a, „Terminologie și terminologii. Stadiul cercetărilor”, în A. Bidu-Vrănceanu (coord.) 2010: 9-30.
- Bidu-Vrănceanu, A., 2010b, „Terminologia agricolă / agronomică”, în A. Bidu-Vrănceanu (coord.) 2010: 33-48.
- Bidu-Vrănceanu, A., 2010c, „Terminologia lingvistică”, în A. Bidu-Vrănceanu (coord.) 2010: 49-72.
- Bidu-Vrănceanu, A., 2012, „Terminologia, interpretări și reinterprețări”, în A. Bidu-Vrănceanu (coord.) 2012: 9-72.
- Bidu-Vrănceanu, A. (coord.), 2010, *Terminologie și terminologii*, volumul I, București, Editura Universității din București.
- Bidu-Vrănceanu, A. (coord.), 2012, *Terminologie și terminologii*, volumul al II-lea, București, Editura Universității din București.
- Briu, J.-J., 2011, „«démocratie/Demokratie»: variation du sémantisme des deux termes du 18e au 20e siècle”, în J.-J. Briu (ed.) 2011: 117-130.
- Briu, J.-J. (ed.), 2011, *Terminologie (I): analyser des termes et des concepts*, Bern, Peter Lang SA, Éditions scientifiques internationales.
- Cabré, M. T., 1998, *La terminologie. Théorie, méthode et applications*, Paris, Presses de l'Université d'Ottawa et Armand Colin.
- Chivu, Gh., 2000, *Limba română de la primele texte până la sfârșitul secolului al XVIII-lea. Variantele stilistice*, București, Editura Univers Enciclopedic.
- Depecker, L., 2002, *Entre signe et concept. Éléments de terminologie générale*, Paris, Presses Sorbonne Nouvelle.
- Gaudin, F., 2003, *Socioterminologie. Une approche sociolinguistique de la terminologie*, Bruxelles, De Boeck et Larcier, Éditions Duculot.
- Grigore, A.-V., 2011, „Variația discursivă în terminologia meteo”, în R. Zafiu, C. Ușurelu, H. Bogdan Oprea (eds.) 2011: 259-267.
- Grigore, A.-V., 2012, „Termenii din meteorologie. Între terminologia lexicală și terminologia discursivă”, în A. Bidu-Vrănceanu (coord.) 2012: 161-183.
- Grigore, A.-V. (sub tipar), „Evoluția inventarului în terminologia meteorologiei. Niveluri de utilizare”, în volumul celui de-al Cincilea Simpozion Internațional de Lingvistică (București, 27-28 septembrie 2013), Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Alexandru Rosetti”, Academia Română.
- Sakhno, S., 2011, „Les députés du Parlement russe pensent-ils? Autour du concept de «parlement»: analyse en synchronie et en diachronie de certains termes de langues européennes”, în J.J. Briu (ed.) 2011: 153-190.
- Toma, A., 2010, „Terminologia matematică”, în A. Bidu-Vrănceanu (coord.) 2010: 73-98.
- Toma, A., 2012, „Terminologia matematică – analiză lexicală și discursivă”, în A. Bidu-Vrănceanu (coord.) 2012: 75-93.
- Virtosu, E. (ed.), 1942, *Foletul novel. Calendarul lui Constantin vodă Brâncoveanu. 1693-1704*, București, Monitorul Oficial și Imprimeriile Statului.
- Zafiu, R., C., Ușurelu, H. Bogdan Oprea (eds.), 2011, *Limba română: ipostaze ale variației lingvistice. Al 10-lea Colocviu al Catedrei de Limba Română (3-4 decembrie 2010)*, volumul I, *Gramatică și fonologie. Lexic, semantică, terminologii. Istoria limbii române, dialectologie și filologie* București, Editura Universității din București.

Surse

FN = *Foletul novel*, tradus de Ioan Romanul sau Ion Frâncul, [Țara Românească], 1693-1704, în Emil Vîrtosu (ed.) 1942: 1-172.

Dicționare

- DEXI 2007 – *Dicționar explicativ ilustrat al limbii române*, coord. Eugenia Dima, Chișinău, Editura Arc Gunivas.
- DMC 2003 – *Dicționar de meteorologie și climatologie*, Sterie Ciulache, Nicoleta Ionac, București, Editura Ars Docendi.

DISCURS ȘI REPREZENTARE SOCIALĂ ÎN CRONICA LUI ION NECULCE: IMAGINEA GRECULUI

LILIANA HOINĂRESCU¹

Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti”, București

DISCOURS ET REPRÉSENTATION SOCIALE DANS LA CRONIQUE DE ION NECULCE: L'IMAGE DU GREC

Resumé

Le but de cette étude est d'apporter une nouvelle perspective critique et analytique dans un domaine interdisciplinaire où s'entrecroisent la littérature comparée, l'histoire des mentalités, l'anthropologie et la psychologie sociale. En utilisant les concepts les instruments d'analyse de la pragmatique, rhétorique et théorie d'argumentation, nous nous proposons de relever les principales stratégies et procédés discursifs à l'aide desquels l'image du grec est reflétée dans la culture roumaine du XVIIIe siècle, à partir d'un texte classique, la chronique de Ion Neculce. Nous considérons qu'une telle analyse discursive intégrée peut ajouter une dimension nouvelle et profitable aux études d'imagologie historique et littéraire.

Mots-clé : discours, image, mentalité collective, idéologie, stéréotype, cliché, ethos, polyphonie, présuppositions.

1. Introducere

Constituită la intersecția unor discipline precum literatura comparată, istoria mentalităților, antropologia și psihologia socială, imagologia studiază structurile imaginare ale unei colectivități, reprezentările mentale prin care

---

¹ **Liliana Hoinărescu** este cercetător la Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti”. Este doctor în filologie al Universității din București, din 2005, cu teza *Structuri și strategii ale ironiei în proza postmodernă românească*, publicată, în 2006, la Fundația Națională pentru Știință și Artă a Academiei Române. Principalele domenii de interes: lexicologie și lexicografie, pragmatică lingvistică și literară, analiza discursului, analiza conversației, stilistică și poetică, teoria argumentării, semiotică. A publicat mai multe articole și studii în revistele de specialitate și în volumele colective ale unor manifestări științifice din țară și din străinătate și a coordonat volumul al IV-lea al *Micului Dicționar Academic (MDA)*. În prezent, lucrează la *Dicționarul Limbii Române (DLR)* și colaborează la diverse proiecte de cercetare privind analiza discursivă a limbii române; e-mail: liliana_hoinarescu@hotmail.com / lilianahoinarescu@gmail.com

aceasta se definește și se legitimează. Relația identitate/alteritate rămâne o temă privilegiată, adesea subliniată univoc, deși absolutizarea unei conceptualizări în termeni exclusiv dihotomici nu este agreată de toți cercetătorii. Ca domeniu instituit prin texte (ficționale sau non-ficționale)², imagologia nu poate face însă abstracție de metodele moderne de analiză literară în sens larg, în special de analiza discursului. În fapt, înainte ca această nouă disciplină să fie recunoscută și acreditată, fie ca ramură a științelor sociale³, fie a literaturii comparate⁴, studiile lui Mihail Bahtin privind limbajul ca actualizare discursivă, în relațiile sale cu reprezentările sociale și ideologia, precum și reflecțiile lui Roland Barthes asupra codurilor sociale și opiniei publice/comune (*doxa*)⁵ au creat un cadru metodologic pentru interpretarea ideologemelor, a imaginii mentale stereotipe formate în și prin discurs. Pe de altă parte, limbajul are nu numai capacitatea de a impune o reprezentare, ci și capacitatea de a o coda. Structurile mentale, prejudecățile și tabuurile sociale se dezvăluie în forme implicite, presupuse, dincolo de alegerile și configurațiile avansate intenționate de autor.

Pornind de la aceste premise teoretice, în articolul de față ne propunem să relevăm principalele mijloace discursive prin care imaginea străinului, în mod special a grecului, este reflectată în cultura română a secolului al XVIII-lea, în cronică lui Ion Neculce. Vom avea în vedere o analiză integrată a discursului, care va utiliza concepte din pragmatică, retorică și argumentare. Considerăm că o astfel de analiză aplicată, mai accentuat lingvistică, poate adăuga o dimensiune nouă și profitabilă studiilor de imagologie istorică sau literară.

2. Contextul ideologic

Imaginea grecului în cronică lui Neculce este una construită în termeni negativi. Este un aspect subliniat de majoritatea comentatorilor, care au evidențiat fie virulența perspectivei negative până la o atitudine xenofobă, fie talentul narativ cu care Neculce a știut să o disimuleze și să o convertească într-o direcție morală. Ar fi totuși simplist să reducem această reprezentare la una xenofobă prin definiție și să aplicăm aici criteriul arhetipal al „străinului” ca inamic, a cărui simplă imixtiune stârnește aprehensiune, teamă și resentimente. Grecul este o prezență constantă în cronică lui Neculce, el însuși grec după genealogie (doar bunica din partea mamei era bucovineancă) și având legături

² Vezi Amossy/Herschberg Pierrot 1997: 62-66, cap. *Texte, Imaginaire, Société*.

³ Imagologia istorică a fost recunoscută oficial ca disciplină în 1985 la Stuttgart, în cadrul celui de al XVI-lea Congres Internațional de Științe Istorice.

⁴ Pentru relația dintre aceste discipline, vezi Duțu 1982, Pageaux 1994.

⁵ Vezi Barthes 1957, *apud* Amossy/Herschberg Pierrot 1997: 63: «La doxa, c'est l'Opinion publique, l'Esprit majorité, le Consensus petit-bourgeois, la Voix du Naturel, la Violence du Préjugé.»

strânse cu familia Cantacuzinilor (mama sa, Catrina Cantacuzino, era fiica vistiernicului Iordache Cantacuzino)⁶. În aceste condiții, chiar termenul antigrecism devine unul inexact și anacronic. De aceea, se cuvine să definim, în linii generale, contextul mental și ideologic în care se produce disocierea *noi* versus *ceilalți*.

Știm că Neculce opune în cronica sa boierii și domnitorii „pământenii” celor străini, adică greci. Termenul „pământean” trebuie înțeles nu în sens etnic, Neculce fiind el însuși născut din părinți de origine greacă, ci în relație cu modul în care cei desemnați astfel se raportau la țară: interveneau aici atât considerente obiective (dacă se născuseră în Țările Române, dacă cunoșteau limba și obiceiurile), dar și subiective (o atitudine favorabilă boierimii locale, politica fiscală promovată, criteriile la care Neculce este deosebit de sensibil). Legitimitatea nu este așadar conferită de distincția etnic român vs. etnic grec, ci de distincția autohton „pământean” vs. non-autohton, grec țarigrădean⁷. Ea se poate traduce sub forma unei lupte de interese între primii veniți, grecii împământenii, și ultima generație de greci, încă neasimilată.

Este interesant de văzut cum se raportează Neculce la ceilalți străini pe care îi invocă. Aceștia sunt desemnați cel mai adesea în termeni generici, neangajanți: Svedul, Turcul, Moscalul, Neamțul, Franțuzul. Obligat să trăiască în exil, în suita domnitorului Dimitrie Cantemir la curtea lui Petru cel Mare, Neculce descrie starea de pribeag fără resentimente, considerând-o drept o formă obiectivă de suferință morală a celui nevoit să-și părăsească țara și să depindă de bunăvoința străinilor. Cu totul altfel stau lucrurile, după cum știm, când este vorba de greci. Grecii sunt indivizi de mijloc, cu un statut mutabil, ei pot deveni oricând autohtoni printr-o atitudine corectă și prin mezalitanțe, sau pot rămâne străini, când acționează în favoarea lor și a grupului din care fac parte, în opoziție cu interesele boierimii locale. Disocierea de clasă socială este la Neculce la fel de tranșantă, mojiicii sau prostimea fiind priviți cu dispreț, iar măsurile domnitorilor străini în favoarea oamenilor de rând tratate cu rezervă și chiar cu ostilitate.⁸

Pentru Neculce, străinul este cel care se opune aristocrației locale. El poate fi un alogen sau un autohton. În epoca sa, alogeni amenințau interesele și privilegiile acestui grup, de aceea grecii devin ținta comentariului său devalorizant. Nu este de altfel nimic nefiresc pentru aristocratul medieval să identifice interesele țării sale cu interesele clasei conducătoare, din care el însuși făcea parte.⁹

---

⁶ Mazilu 1991: 48; 2005: 155.

⁷ Și în *Letopisețul Cantacuzinesc* se face distincția între Cantacuzini „boieri pămâtenii” și grecii veniți de curând în țară (Mazilu 1991: 48).

⁸ Vezi și comentariul făcut de Gabriel Ștrempel (1982: 86), în *Introducerea* ediției din 1982.

⁹ Vezi Georgescu (1992: 128): „Cele dintâi texte aveau de obicei tendința de a confunda patriotismul cu interesele boierilor și patria cu statul boieresc- [...]”.

3. Retorică și argumentare

3.1. *Ethosul ca strategie discursivă. Construcția identității prin discurs*

În această secțiune, vom ilustra mijloacele retorice și discursive cu ajutorul cărora Neculce își construiește identitatea discursivă, mai ales ethosul de credibilitate, esențial pentru discursul istoriografic. Distincția tripartită *ethos*, *logos*, *pathos* a fost, după cum se știe, stabilită de Aristotel, atunci când vorbește despre „cele trei feluri de dovezi procurate cu ajutorul discursului” (*Retorica* I: 1356 a). Logosul este partea rațională a construcției retorice, în timp ce ethosul și pathosul, dispuse simetric pe axa enunțiativă, cuprind tehnicile de persuadare care acționează pe cale psihologică sau emoțională. Ethosul se referă la mijloacele care asigură construcția imaginii de sine a oratorului – credibilitate, competență, bună-credință –, în timp ce pathosul include mijloacele prin care se exploatează reacțiile afective ale auditorilor.

S-a făcut legătura dintre *ethos* și imaginarul social. Chestiunea identității discursive este filtrată de reprezentările sociale: „nu există altă realitate a subiectului vorbitor decât aceea permisă de reprezentările care circulă într-un grup social dat, reprezentări configurate în structuri imaginare «sociodiscursive»” (Charaudeau 2005: 90, trad. noastră). Ethosul se referă la o „corporalitate subiectivă”, este o proiecție pe care oratorul, cronicarul politic în cazul nostru, o configurează, proiecție care se adaptează așteptărilor și reprezentărilor mentale ale unui anumit public.

Ethosul de credibilitate diferă, așa cum a fost subliniat, în funcție de tipul discursiv. Pentru autorul unui discurs istoriografic, credibilitatea este presupusă, spre deosebire de discursul politic unde informațiile transmise trebuie să se dovedească exacte (cf. Charaudeau 2005: 92).

Câteva dintre strategiile de construire a ethosului de credibilitate vor fi discutate în cele ce urmează.

3.1.1. Angajamentul etic. Sinceritatea și buna-credință a cronicarului trebuie să fie probate prin diverse competențe: seriozitate, cunoștințe, legitimitate. Pe lângă acestea, angajamentul direct luat de narator privind veridicitatea datelor istorice, precum și obiectivitatea evaluărilor sale are un efect persuasiv de ordin moral și emoțional asupra receptorilor:

- (1) „[...] iară de la Duca-vodă cel bătrân înainte, până unde s-a vidè, la domnia lui Ion-vodă Mavrocordat, nici de pre un izvod a nemăru, ce au scris sân gur, dintru a sa știință, cât s-au tâmplat de au fost în viața sa. Nu i-au mai trebuit istoric strein să citească și să scrie, că au fost scrisă în inima sa. Deci vă poftescu, cetitorilor, pre unde ar fi greșit condeiu mieu, să priumiți, să nu gândiți că doară pre voia cuiva sau în pizma cuiva, ce, precum s-au tâmplat, cu

adevăr s-au scris. Doar niscaiva veleaturi a anilor de s-or fi greșit, iară celelalte întru adevăr s-au scris” (p. 4).

Se stabilește astfel un pact de încredere sau de credibilitate între cronicar și cititor; un astfel de angajament creează o emoție și o impresie favorabilă asupra receptorului, chiar dacă naratorul nu este întotdeauna sincer. În literatura istoriografică premodernă (de altfel, și în cea ficțională) un astfel de pact de încredere nu era presupus, ci trebuia instituit prin lungi protocoale discursive în care scriitorul își motiva demersul și încerca să obțină bunăvoința cititorilor. *Predoslovie* sau *Cuvântul către cititori* erau secvențe paratextuale obligatorii, cu un rol pragmatic precis (cf. Genette 1987: 256).

3.1.2. Dubla legitimitate. Raportarea la tradiție. Legitimitatea era o condiție importantă pentru orizontul de așteptare al publicului din secolul al XVIII-lea, o epocă în care cronicarul trebuie să se dovedească un membru activ al comunității, un bun cunoscător al tradițiilor acesteia. În *Predoslovie*, secvență cu caracter metadiscursiv¹⁰, Neculce se situează explicit, într-o dublă descendență: savantă, amintind de cronicile anterioare ale lui Ureche, Miron Costin și Nicolae Costin, dar și populară, prin includerea documentului oral, folcloric. Această dublă legitimitate asigură autoritatea și seriozitatea vocii discursive¹¹. Pentru publicul lui Neculce, aflat într-o perioadă premodernă sau prepozitivă, desigur forța persuasivă a cuvântului transmis de tradiție era superioară. Neculce procedează exemplar, plasând cronica sa în continuarea legendelor numite generic *O samă de cuvinte*. Se creează un efect intertextual, autoritatea cuvântului transmis de tradiție transferându-se asupra cronicii care se scrie. Ascendentul moral al acestor legende sau „povestiri exemplare” (astăzi le-am numi „legende urbane”) nu ține de relația lor directă cu adevărul istoric. În cazul miturilor de circulație orală, pe care orice societate, inclusiv cea modernă, tinde să și le creeze, criteriul adevărului este un criteriu pur social: *e adevărat ceea ce înțelegerea colectivă consideră adevărat* (Kapferer 1993: 71, în italic în orig.). Însă nimic nu caracterizează o comunitate mai bine decât vocea difuză a opiniei publice, un fel de rezultată a recțiilor mentale și afective ale indivizilor care o alcătuiesc. Aceste povestiri sunt acreditate și „realiste” nu prin relația lor directă cu adevărul, ci prin faptul că descriu imaginarul colectiv,

---

¹⁰ Vezi Hyland (2005: 4): „Metadiscourse thus offers a framework for understanding communication as social engagement. It illuminates some aspects of how we project ourselves into our discourses by signalling our attitude towards both the content and the audience of the text. With the judicious addition of metadiscourse, a writer is able not only to transform what might otherwise be a dry or difficult text into coherent, reader-friendly prose, but also to relate it to a given context and convey his or her personality, credibility, audience-sensitivity and relationship to the message”.

¹¹ „[...] în orice grup de referință, eficacitatea persuasivă a unei comunicări depinde de încrederea care se acordă sursei” (Kapferer 1993: 84).

caracterizează mentalitatea grupului care le-a generat și vehiculat¹². Colectivitatea recunoaște nu faptele, ci relatările acestor fapte potrivit propriilor norme socioculturale, și prin această recunoaștere validează implicit autoritatea sursei, dreptul cronicarului de a le transmite.

3.1.3. *Acordul prealabil cu receptorul*¹³. Prin raportarea la tradiție, Neculce atinge un dublu obiectiv, își probează autoritatea auctorială și, totodată, creează un parteneriat discursiv cu receptorul său. În orice argumentare, vorbitorul trebuie să stabilească un acord prealabil cu receptorul, în termeni pragmatici, să instituie teritoriul comun de discurs, să desemneze acel decupaj enciclopedic care indică presupuziții și valori comune între el și receptor. Predoslovia, ca formă metadiscursivă, permite tocmai instituirea acestui raport prin adresarea directă¹⁴:

(2) „Deci, fraților cetitorilor, cu cât veți îndemna a ceti pre acest letopisăț mai mult, cu atâta veți ști a vă feri de primejdii și veți fi mai învățați a dare răspunsuri la sfaturi ori de taină, ori de oștire, ori de voroave, la domni și la noroade de cinste” (p. 3).

Simpla adresare însă, deși formulată în termeni afectivi, rămâne un procedeu retoric convențional, dacă nu este consolidată de invocarea valorilor comune cu care receptorul poate efectiv să se identifice și prin care poate să valideze autoritatea cronicarului, legitimitatea lui de a i se adresa. Strategiile politeții pozitive sunt aici accentuate, pe de o parte prin includerea cititorilor în grupul de referință al emițătorului, și, pe de altă parte, prin presupunerea și afirmarea teritoriului comun de discurs. Este cunoscut că bârfa este o strategie a politeții pozitive, prin care membrii unei comunități se recunosc ca parteneri, își demonstrează cunoștințele și valorile comune (cf. Ionescu-Ruxândoiu 2003: 83). Chiar acesta este rolul pragmatic al povestirilor din *O samă de cuvinte* sau al relatărilor anecdotice incluse în cronică, multe dintre ele constituind baza unui scenariu istoric oficializat astăzi: ele pot fi privite ca o formă superioară de colportaj al unor legende sau anecdote populare, efectul de conivență discursivă instituindu-se și la alte generații de cititori.

¹² Observațiile făcute de Cécile Cavillac privind literatura ficțională medievală, sunt aplicabile și aici, în această perioadă granița dintre ficțional și factual nefiind clar delimitată pentru imaginarul colectiv: „Încă din epoca medievală, povestirea ficțională este concepută drept imitație a singurei realități care putea imita limbajul, adică limbajul însuși. Aceasta presupune a reproduce nu „viața“, ci „spusele“ despre viață: glume, anecdote transmise oral, povești și povestiri legendare înscrise în patrimoniul imaginarului colectiv cu statutul ambiguu de acțiuni acreditate” (cf. Cavillac 1995: 24).

¹³ Vezi Breton 2003: 115: „**Accord préalable**: Dans le domaine de la communication argumentative, certains éléments déjà admis par l’auditoire constituent le point de départ de la construction des arguments par l’orateur“. Pentru o discuție detaliată, vezi și Amossy 2000: 89.

¹⁴ Pentru relația autor-cititor la cronicarii moldoveni, vezi și Ionescu-Ruxândoiu 1997: 121.

3.1.4. *Declinarea responsabilității discursive. Intertextualitatea / polifonia discursivă.* Tehnica intertextuală îi permite lui Neculce, în toată cronica, să-și decline responsabilitatea enunțiativă directă în cazul unor aserțiuni care ar putea să-i compromită credibilitatea. El ar putea să inventeze sau să amendeze tendențios unele întâmplări, însă maschează această posibilă imixtiune prefațând enunțurile prin secvențe modalizante, metadiscursive (modalizare în discurs secund¹⁵), atribuind judecățile unei voci difuze, publice, pe care cronicarul nu face decât să o consemneze. Cel mai adesea secvențele modalizante, introductive, cuprind un verb *dicendi*: „precum dzicū unii“ (p. 10), „precum dzicū unii, [...] iar alții dzicū“ (p. 14), „oamenii așe povestescu“ (p. 8, 17), „așe vorbăscu oamenii” (p. 12, 13), „așe dzicū oamenii“ (p. 14).

Să observăm în citatul următor randamentul ironic al acestei tehnici intertextuale:

(3) „Numai Dumnedzeu este mult milostiv, iar apoi de sârgu întoarce mila sa, că îndată s-au războlit Grigorii-vodă și au murit. *Nărocul Cantacuzineștilor! Dzicū unii* să să fie agiunsu Cantacuzineștii cu un doftor și să-l fie otrăvit” (p. 52).

Orice citare instituie o distanță critică, un efect „autonim”, metadiscursiv, însă, asociată cu falsa naivitate, creează efectul înalt ironic, pe care l-au subliniat majoritatea comentatorilor cronicii (vezi ironia ca mențiune, Sperber/Wilson 1978: 399-421). Este o ironie subtilă, care rareori deviază în izbucniri sarcastice, și care prezervă, în modul socratic (falsă necunoaștere, simulare a ignoranței), ideea de obiectivitate:

3.1.5. În sfârșit, o altă strategie de construcție a identității discursive, relevantă pentru discuția de față, se referă la *caracterul nonimpozitiv al aserțiunilor*:

(4) „Deci cine va ceti și le va crede, bine va fi, iară cine nu le va crede, iară va fi bine; cine precum îi va fi voia, așa va face” (p. 7).

În termeni pragmatici, acest caracter nonimpozitiv poate fi asociat cu strategiile politeții negative, traducând dorința de a respecta libertatea de interpretare a receptorului și a elimina orice sugestie de constrângere intelectuală. Adesea, Neculce afectează că se abține de la a formula o judecată morală, invitând cititorul să participe la construcția comentariului evaluativ:

(5) „Și-ntorcându-să Gavrilă înapoi, îndat-au și murit. Dzik să-l fie otrăvitū Șerban-vodă. *Caută de-cmu înainte de vedzi ce s-au lucrat zavistia și răutatea în Moldova și-n Țara Muntenească, de pizma lui Șerban-vodă ș-a Cupăreștilor, ce-u avut veche*” (p. 100).

Prin strategiile și procedeele discutate mai sus, Neculce își construiește imaginea discursivă de cronicar obiectiv, onest, trăsături extrem de importante

---

¹⁵ Cf. Authier-Revuz 1984: 103; Maingueneau 2007: 167.

atunci când se încearcă impunerea anumitor reprezentări într-un spațiu public. Dincolo de validitatea judecăților exprimate, încrederea într-un vorbitor depinde de calitățile pe care acesta le probează discursiv; pentru receptorul antic, credem și pentru cel medieval trei calități prevalau: înțelepciunea practică, virtutea și bunăvoința (cf. Aristotel, *Retorica*, II 1378 a 5).

Vom încerca, în continuare, să ilustrăm cum se conturează imaginea grecului pe fondul acestor strategii de subliniere a credibilității cronicarului.

4. Imaginea grecului

4.1. Strategii de disociere

Principala strategie de disociere este desemnarea etnică obligatorie, cum se observă din exemplele de mai jos:

- (6) „Ilieș-vodă, ficiorul lui Petru-vodă, după ce s-au turcit, dzic să fie rămas o fată creștină după moartea lui. Și au luat-o *un grec mare, bogat*, vestit la Poartă, anume Scarlat, carele și sulgeria împărătească o ținè el. Și cine s-au născut dintru acè fată, mai gios arată la rândul său” (p. 14)
- (7) „Duca-vodă era *de moșie din Țara Grecească*, de la Rumelia, și, viindu aice în țară de copil, au slujit la Vasilie-vodă în casă și la alți domni, pân-au agiunsu la boierie mare” (p. 37)
- (8) „Dac-au mazilit caplan-pașe pe Dumitrașco-vodă la Țuțora, au vinit domnu Antonie-vodă Ruset, iară *grec țari-grădean*, rudă cu Dumitrașco-vodă” (p. 60)
- (9) „Ș-au ales din capete dintre dânșii ș-au pus giudecători și polcovnici și sotnici i le-u pus și-n locul lui nemesnic, în loc de hatman, să le poarte de grije lor, anume Ene Gredinevici, omă slujit, șiindu limbă căzăcească, *de neamul lui grec*” (p. 69)
- (10) „Prins-au și *pe un grec*, nepot de sor' lui Iordachi Rusăt vornicul, de l-au bătut și l-au îmbrăcat cu sucman negru și l-au triimis de l-au închis la Cetate la Neamțu” (p. 191-192).

În aparență cu rol informativ, marcajul etnonimic are implicații argumentative intrinsece¹⁶. Indicarea invariabilă, în aproape toate contextele, a atributului etnic creează o opoziție, inițial neutră, apoi prin insistență, conotată negativ, între boierii/domnitorii autohtoni și cei străini/greci. Astfel, se induce receptorului un orizont de așteptare, care facilitează ulterior introducerea unor evaluări puternic negative.

---

¹⁶ Vezi precizările din Kerbrat-Orecchioni (2005: 134 și urm.): „Dénommer X, c'est le catégoriser; c'est donc en construire une représentation, et tenter d'en imposer une vision particulière.”

4.2. *Imaginea negativă este disimulată în presupuziții*

Strategiile de implicare, între care disimularea în presupuziții a punctului de vedere, au o eficacitate discursivă recunoscută¹⁷. Spre deosebire de evaluările introduse ca aserțiuni, evaluările disimulate în presupuziții implică ideea unui punct de vedere mutual acceptat, a cărui veridicitate nu mai trebuie să fie probată. Utilizarea polemică a presupuzițiilor se bazează pe caracterul lor esențial: dreptul recunoscut locutorului, în deontologia lingvistică, de a impune un cadru ideologic schimbului verbal, de a modela universul de discurs (Ducrot 1991: 97). Prin urmare, prezentând informația sub formă de presupuziții, cronicarul afectează a nu mai fi responsabil de evaluarea negativă, ci doar purtătorul de cuvânt al unor opinii comune. Există mai multe clase de declanșatori, corelate cu gravitatea evaluativă:

4.2.1. Declanșatorii de presupuziții sunt *structuri concesive*, introduse mai ales de locuțiunea conjuncțională *măcar că*, pentru a desemna originea etnică. Această precizare apare în contexte în care grecii sunt evaluați pozitiv, după codul de valori al lui Neculce, adică acționează în favoarea boierilor pământeni și nu impun noi taxe:

- (11) „Ștefăniță-vodă vrând odată să scoată fumărit pe țară câte șase orți de casă, și înainte vreme era obicei de da numai câte un leu de casă, iar Toma vornicul și cu Iordachi, frate-său, Cantacozineștii nu-l lăsa să-l scoată mai mult decât un leu și-i dzicè să nu facă obicei nou, că nu-i bine. Iar Ștefăniță-vodă îndată s-au mâniat și au scos hamgeriul și s-au răpedzit să dè într-înșii, și ei au fugit din casă afară. *Măcar că acei boieri era greci, dar să punè tare pentru țară și pentru obicei nou să nu să facă*, că obiceiele cele noao fac răsipă țărilor și peire domnilor” (p. 26)
- (12) „Și încuscrindu-să Dabije-vodă cu Iordachi, l-au pus spătarū mare, și n-au spătărit vreme multă ș-au murit Iordachi spătarul, care cu multă pofală și cu mare jele despre toți peminteni l-au îngropat înū Bărnovschii, că, *măcar că era grec, omū strein, dar era om bun; să punè tare pentru peminteni la domnie*” (p. 32-33)

---

¹⁷ Așa cum a fost descris de Oswald Ducrot (1991: 90 și urm.), actul ilocutionar de a presupune constă în a impune destinatarului un anumit univers de discurs – distinct de informațiile asertate în interiorul acestui univers. Orientând presupuzițiile, locutorul se angajează asupra valorii lor de adevăr și se situează într-un anumit raport cu interlocutorul. Presupuzițiile sunt scoase din discuție și nu pot fi negociate; ele conferă conținutului exprimat garanția evidenței, antrenând deducția valabilității ipotezelor avansate. Pentru funcția persuasivă a presupuzițiilor, vezi și Sbisà 1999: 492-509.

- (13) „Antonie-vodă, măcar că era grec și strein țarigrădean, dar era mai bun domnu decât un pementean, că nice un obicei rău în țară în dzilele lui n-au făcut, ce încă și câte au găsit de alții rele multe au lăsat” (p. 65).

Incluse în structuri concesive, atributele pozitive devin calități excepționale, nereprezentative pentru grupul de referință din care face parte personajul caracterizat astfel; deși individul este valorizat, contrastul instituit nu face decât să sublinieze proiecția negativă asupra comunității sale etnice.

4.2.2. Mai puternice sunt structurile concesive care includ o evaluare morală negativă prezentată sub forma unei *presupoziții existențiale*:

- (14) „Iară când au fost a patra dzi, după ce-au șădzut în scaun, au boierit boierii după obicei, anumi: pus-au pi Costantin Costachi sin Gavriliță vel-logofătū, iarăși cum au fostu logofătū, pi Iordachi Cantacozino vel-vornic di Țara de Gios și pi mine, Ioan Neculce, iarăș vel-vornic di Țara di Sus, pi Costantin Psăolus hatman, pe *Grigorașco vel-postelnic, grec țarigrădan, din toț greci acestor 2 domni, el mai bun și mai înțelept și cilibii, nămai tot hire de grec. Precum este hire mai ales de lup decât de dulău, așe și el nu era lup, decât să pricepē mai mult dulău decât de lup. Nămai nu avē prē multă treceri la stăpân, după cum îi era slujba bună și omenia*” (p. 335).

Această evaluare, *hire de grec*, funcționează ca o descriere definită (presupoziția declanșată: există o fire a grecilor și numai a lor); explicitarea care urmează, în termeni pe cât de pitorești, pe atât de subiectivi, se obiectivează astfel, Neculce nemaifiind aparent responsabil de ea (cf. ex. 15, unde sintagma *urâciunea grecilor* funcționează ca un declanșator al presupoziției „grecii sunt urâți de oameni, pentru caracterul și faptele lor”):

- (15) „Iară în al triile anū a domniei lui, la vleato 7180, rădicatu-s-au Hânceștii cu toți odorheienii și lăpușnenii cu oaste asupra lui, *pentru urâciunea grecilor ce adusesă prē mulți de la Țarigrad*. Și mai ales pentru Cupărești, ce era aice în țară. Dece viind Hânculū și cu Durac sârdariul aice în Ieși, cu toate oștili, strâga să prindză pe *greci, să-i omoare*” (p. 40).

4.2.3. *Structurile comparative* presupun ideea unei echivalențe logico-semantică între doi termeni; schema lor conceptuală poate fi ca atare utilizată retoric, pentru a forța o apropiere subiectivă și a impune o anumită reprezentare a realității:

- (16) „Deci neprietinii lui Velicico atunci au și aflat vreme de-au dzis lui Cantemir-vodă: «De vreme că te-i grăbit de l-ai bătut, nu-l lăsa viu. Păzește de-l omoară, că, dē scăpă viu, mâne, poimâni el ne omoară pe toți». Și el încă îndat-au ascultat și l-au scos noaptea de i-au tăiat capul denaintea porțai. *Pentru bineli ce-au dat știre Velicico lu Iordachi visternicul, de-au fugit când vrē să-l omoare Cantemir-vadă, acum i-au mulțămīt și Iordachi visternicul într-acesta chip, ca un grec*” (p. 110).

Structura comparativă declanșează presupuziția lipsei de recunoștință a grecilor. Constatarea finală, formulată ca o concluzie obiectivă, are puternice efecte ironice, convertind antifrastic trădarea în recunoștință grecească. Slujirea grecească este de altfel sinonimă cu serviciul neloial, cu trădarea, după cum putem deduce și din exemplele (17) și (18):

(17) „Și triimisă și la Panaitachi postelnicul Moruna, în Țara Leșască, de-l luo asupra sa, pentru greșeleli ce făcusa lui Antiohi-vodă, că nu i-a hi nemic. Și după ce-au vinit în țară, l-au triimis înaintea în Dobrogea, în tâmpinarea lui Antiohi-vodă. Și atunci pușintel l-au muștrat Antiohi-vodă ș-apoi l-au iertat. Și-l ținè în mare cinste și milă, căci era om harnic la slujbe, de știè rândul turcilor, după cum s-au dzis mai sus. Slujie ca un grec, după cumu-i îmbla vremea” (p. 174-175)

(18) „Așjidere și pe Panaitachi Morona biv-vel-postelnic, carei era gata la toți domni, de slujie dreptu, și le priè lor, iar nu țărâi, grecește, și pe urmă, după slujbă, îi pârâe. Tâmplatu-s-au de era bolnav, și așe cu pătașca l-au luat simenii de la gazdă, de l-au dus la-nchisoari, la simeni, și tot acolo l-au ținut pân-au vinit Mihai-vodă. Și după ce-au vinit, în scurtă vreme au pus de l-au zugrumat acolo, la odăile simenilor, dzicând că pe toți domni pârêște. Această mulțămită și plată au avut Panaitachie de la Mihai-vodă pentru harzul ce-au făcut cu mâna lui la împărăție, de l-au pofit domnu la domnia întâiu” (p. 183-184).

Istoria sfârșitului postelnicului Panaitachi Morona, la porunca lui Mihai-vodă, pe care îl ajutase cu ani în urmă să ia domnia, nu este lipsită de tâlc, dregătorul cu o veche reputație de delator având parte el însuși de un act de nerecunoștință, așa cum subliniază ironic Neculce. Trădările și pârêțele repetate îl făcuseră însă nedemn de încredere și periculos, domnitorul descotorosindu-se pur și simplu de el. În caz că suntem tentați să calificăm drept malițioase comentariile cronicarului, nu trebuie omis avertismentul implicit al acestei relatări: trădarea nu este doar imorală, ci și nerecomandată ca atitudine, oricât de mare ar fost bunăvoința și magnanimitatea domnitorilor, aceștia trebuind să ia în calcul propria siguranță, câtă vreme depindeau de judecata arbitrară a otomanilor.

4.2.4. În următoarele două exemple, *construcțiile parantetice, declanșatoare ale unor presupuziții factive*, îi permit autorului transferul evaluării negative în sfera informațiilor de fundal, considerate evidente, consensuale. Modelul cognitiv al comentariului explicativ (a cărui formă esențializată este definiția) constă în a transpune o noțiune mai puțin cunoscută în termeni comuni, în a adecva descrierea unui aspect al realității dintr-un sistem de referință oarecare la sistemul de referință al receptorului:

(19) „Și așe au socotit și n-au vrut să facă zapis și au lăsat de-au iernat tătari în țară. Dar aceste voroave nu-s nemic, fără cât Dumitrașco-vodă, fiindu grec tâlpiz și fricos, cu piele de iepure la spate, și neavându nice o milă de țară, punè pricini asupra boierilor ș-a lui Miron, că sfātuiescu și-i bine să iernedze tătari și ei n-au priimit să facă zapis.

Dar lui îi era voia și siliè spre acela lucru, că să temè să șadză în Ieși, să nu vie nescarivai poghiazuri să-l iè din Ieși” (p. 56)

- (20) „Iar hatmanul cu oastea, precum mai susù scrii, nici giumătate de ceas n-au zăbăvit și s-au și-ntorsu înapoi, fiind grec cu pele de iepuri la spate. Au fugit toată noaptea, făcându-să dzuă la Bistriță, negonindu-l nime, nici vădzând pre nime, după cum este vorba că nu fac toate muștile mere. Că, când s-au tâlnit cu oastea nemțască, tremura de frică și vrè să fugă. Iar turcii, vădzând că vrè să fugă, au început a-l sudui ș-au scos și sabiile asupra lui, să-l taie” (p. 355).

Comentariile explicative au un potențial persuasiv implicit, așa cum putem observa din exemplele anterioare. Epitetele deloc flatante atribuite lui Dumitrașco-vodă și hatmanului grec sunt prezentate drept atribute identitare ale unei întregi colectivități etnice, într-o mișcare retorică de generalizare despre care am mai vorbit și pe care o vom mai consemna. Credem totuși că în aprecierea lașității grecești, Neculce se face ecoul unei percepții mai generale, recurgând la o expresie care ni se pare aproape clișeizată (grec *cu piele de iepure la spate*). Rangurile boierești presupuneau în epocă și obligații militare concrete¹⁸ (Neculce ajunge el însuși hatman), de aici dezgustul nobilimii autohtone pentru „vitejia” grecilor, care primeau titluri pe criterii de rudenie sau de interese, deși mulți dintre ei, foarte probabil, erau departe de a avea virtuți războinice. Episodul fugii nebune a hatmanului grec toată noaptea, fără a fi urmărit, trebuie să fi fost povestit cu amuzament și dispreț în nenumărate ocazii de boierii modoveni la focurile de tabără, intrând poate în folclor.

4.3. *Narațiunea ca strategie argumentativă*

Cronica lui Neculce nu este o simplă relatare, ci dezvoltă nuclee narative, urmate de o secțiune finală, unde este formulată succint o judecată morală¹⁹. Așa este în exemplul (21) povestea doamnei Ducăi-vodă, amăgită de un grec, care conturează imaginea grecului seducător, înșelător nu numai în viața publică, dar și în cea privată. Observăm aceeași modalitate de a extinde asupra unui grup trăsături individuale:

- (21) „Iară doamna Ducăi-vodă, vădzind așe, s-au dus cu toată casa ei la Țarigrad. Așe au început a o apuca datornicii, unii de o parte, alții de alta, cu feluri de feluri de priceni, ș-a o îngrozi, ș-a o închide, ș-a o jăcui, care cum putè, agiungând-o osânda creștinilor. Care

¹⁸ Vezi Georgescu 1992: 39: « Boierii datorau domnului, ca în orice societate feudală, „slujbă” în Țara Românească, „credință și slujbă” în Moldova, obligații vasalice de natură în primul rând militară.» Semnificativ pentru decăderea militară a Principatelor sub domniile fanariote este desființarea vechii organizări militare, în 1739, de către Constantin Mavrocordat (cf. Georgescu 1992: 86).

¹⁹ Pentru aspectele pragmatice ale narațiunii literare, vezi Ionescu-Ruxândoiu 1991: 38-40.

mai pe urmă au venit și mai la mare osândă și ocară, *c-au amăgit-o un grec, de s-au măritat după dânsul*. Având è doi ficiori și patru fete, n-au socotit cinstea ei, că era mai mult bătrână decât tânără. Și după ce-au mărsu *dup-acei grec, au amăgit-o* de-au dat bani și odoară câte-u mai avut, de-au dat turcilor de l-au pus beiu la Mana. Și au mai șezut vro săptămână cu dânsa, pân' ș-au făcut cheful, și s-au dus la Mana, dzicând *c-a duce-o și pe dânsa*. Și așe vro doi, trei ani au șădzut acolo și n-au mai triimis la dânsa să o iè, pân' s-au hainit și el de la turci. Iar è, la bătrânețe, au rămas și săracă, și ocărăta de voroava oamenilor, și cu o casă plină de copii. *Așe au plătit și Dumnedzău Ducăi-vodă, pecum au făcut și el altora*" (p. 82).

Funcția argumentativă a narațiunii este aici bine exploatată. Este tipul de persuasiune cu care omul medieval este familiarizat, fixat într-o schemă conceptuală, modelul primar fiind, fără dubiu, narațiunile evanghelice, hagiografiile și cărțile populare. Prin această grilă de lectură, Neculce conferă unor istorii personale, anecdotice, o valoare morală și exemplară, ieșind aparent din sfera bârfelor mărunte, a amănuntului picant și neesențial. Altfel spus, caracterul anecdotic al povestirilor personale este transfigurat, sublimat de funcția lor morală și didactică. Narațiunea capătă valoarea unui argument prin exemplificare sau a unuia prin analogie (cf. Olmos 2014). Relația dintre discursul narativ și cel argumentativ, deși evidentă în textele cele mai vechi ale umanității, textele mitice și religioase (deosebit de clar în parabole), și comentată în *Retorica* lui Aristotel²⁰, nu a fost readusă în discuție decât relativ recent, în general paradigma conceptuală modernă inducând ideea de incompatibilitate între caracterul logic-rațional pe care îl presupune argumentația și caracterul emoțional, subiectiv, estetic al narațiunii (pentru o discuție pe larg, vezi și Danblon *et alii*. (eds.) 2008; Olmos 2014). În crearea acestei false dihotomii, a intervenit probabil și insuficienta distincție între factual și ficțional, narativul fiind asimilat încă în tradiția școlară genurilor ficționale (epos, roman, nuvelă). În realitate, orice discurs narativ poate avea o finalitate argumentativă, fie că este vorba de discursurile istoriografice, narațiunile cu rol exemplificator din oratoria politică sau judiciară²¹ sau de narațiunile personale din comunicarea curentă (povestirile conversaționale), studiate de sociolingvistică și pragmatica interacțională.

Exemplul (22) dezvoltă tot un nucleu narativ cu doi boieri pământeni, care fug din țară ca mercenari, iar apoi, în această calitate, pradă Moldova. Se spovedesc unui călugăr grec, care îi denunță.

---

²⁰ Aristotel vorbește în *Retorica* despre calitatea argumentativă a parabolilor și a fabulelor (*muthos* or *logos muthikos*) și le include în lista exercițiilor retorice preliminare (*progymasmata*). (*Retorica* II, 20 1393b 25 – 1394a 25, cf. și Olmos 2014: 196-197). De asemenea, Aristotel inventariază narațiunea printre mijloacele de persuadare ale discursului epidictic, subliniind că acesteia trebuie să i se confere o valoare etică (*Retorica* III, 1416 b 16 – 1417 b 20).

²¹ Argumentul prin exemplu este inventariat de Perelman și Olbrechts-Tyteca printre argumentele bazate pe structura realului (Perelman/Olbrechts-Tyteca 1957/2008: 351). În general, exemplul este utilizat în argumentare pentru a formula o regulă pornind de la un caz/cazuri izolate, pe baza unui raționament de tip inductiv (cf. Perelman/Olbrechts-Tyteca 1957/2008: 476).

- (22) „Atunce având nemțai oaste cu turcii încă de la Beci, și tot bătè nemțai și să lățâe. Dece și leșii era la un cuvânt cu nemțai și da lefe moldovenilor. Să dusesă mai toți moldovenii, boierinași și slugi boierești, slujitori și viniè de jăcuiè în țară. Venisă 3 sirghi, ce fusesă chesăgii, la Duca-vodă aice în țară, să slujască, anume Ilei și Stanciu și Dima Iurucu. Ispoveduitu-s-au la un călugăr în Gălați, *grec, trecînd Dunărea. Și acel călugăr i-au pârât la Duca-vodă, de le-au luat 70 de pungi de bani și multe odoară scumpe. Și pe urmă ș-au găsit vreme de s-au dus în Țara Leșască, și aceie au bătut pe Velicico hatmanul la Baie. Și făcè multe poghiazuri și răutăți țărâi, că era oameni harnici. Și așè s-au tâmplat într-un poghiaz, de i-au împresurat mulțime de tătari. Stanciul au perit acolo în războiu, iar cielați au scăpat cu multe rane. Dece dintr-acele rane s-au spârriat și s-au dus în Țara Nemțască, de-au agiunsu acolo de era cap la împăratul nemțescu pe 20 de sârbi. Iar Dima Iuruc mai pe urmă ș-au făcut pace ș-au vinit în țară, de era baș-bulubaș la Costantin Duca-vodă. Ș-au perit și el de foc, împreună cu Totoiescu, vel-căpitan, când s-au aprins ierbăria în leși. Videți acmu ce-au făcut acel dohovnică grec! D-è dragul să te ispoveduiești la dâșii!” (p. 95).*

La prima vedere, pare un mod subiectiv de a dirija sensul moral al unei istorisiri, concluzia ironică a lui Neculce vizând doar fapta călugărului grec, nu și faptele neloiale, în fond, ale moldovenilor. În acest caz însă, primează gravitatea greșelilor, trădarea spovedaniei, act unilateral și protejat prin legământ divin, fiind scoasă în evidență înaintea trădărilor mai lumești, deci pardonabile, ale boierilor pământeni. Concluzia ironică a cronicarului este în acord cu mentalitatea lumii sale, modelată după tipare creștine, unde virtuțile și păcatele sunt ierahizate și sunt mai imputabile celor învățați (călugărilor) decât laicilor. Tendențios la Neculce rămâne modul de a transfera grupului greșeala individuală, fără niciun fel de motivație. Observăm în secvența finală trecerea insidioasă de la desemnarea singulară: „Videți acmu ce-au făcut *acel dohovnic grec!*” la o majoritate etnică nedefinită, generică: „D-è dragul să te ispoveduiești la dâșii!”.

4.4. Portretul narativizat

Talentul portretistic i-a consolidat lui Neculce reputația literară în detrimentul celei istoriografice, mulți comentatori punându-i la îndoială obiectivitatea²². Unul dintre personajele cele mai pitorești este, desigur, Dumitrașco-vodă Cantacuzino. Reproducem fragmentul mai jos:

²² Călinescu (1982: 25) vorbește despre „complexitatea pamfletară” a portretelor de domni la Neculce și afirmă: „Portretul neculcean stă la mijloc între caricatură și tablou”. Și mai tranșant, Nicolae Manolescu subliniază, comentând aceste portrete, lipsa de obiectivitate a cronicarului, spiritul „batjocoritor”, „ipocrit”, gândirea „meschină și rudimentară”: „Neculce are limba ascuțită și nu cruță pe nimeni”; „La liniile clasice ale portretului cronicăresc, Neculce adaugă bârfa groasă”; Neculce ar dezvolta în cronică sa un portret de domni „*lumesc*, [...] în deosebire de cel eroic de la predecesori, [...] el privește pe oameni mai ales prin prisma defectelor lor” (Manolescu 1997: 75, în italic în orig.). „Cu excepția lui Dosoftei, toate portretele sunt răutăcioase”

(23) „Dumitrașco-vodă era un om bătrân, grec țărigrădean de neamul lui, de Catacozonești. Și mai înainte vreme fusesă visternic mare și-n Țara Muntenească, la Gligori-vodă. Și era om nestătător la voroavi, tălpiz, amăgitor, geambaș de cei de la Fener din Țarigrad. Și dup-aceste, după toate, era bătrân și curvar. Doamna lui era la Țarigrad, iar el aice își luasă o fată a unei rachierite de pe Podul Vechiu, anume Arhipoai, care o chema Anița, țiiitoare, de o purta în vedeală între toată boierimea, de-o ținè în brați, de-o săruta și o purta cu sălbi de galbeni și cu haine de șahmarand, cu șlic de sobol și cu multe odoară împodobită. Și era tânără și frumoasă și plină de suleiman, ca o fată de rachierită. Și o triimite cu carăta damnească, cu siimeni și cu vornici și cu comși dzuoa amidzide mari pe uliți, la feridui și pe la mănăstiri și pe la vii, în primblări. Și făcè și pe boieri de-ș triimite giupânesăle cu dânsa. Și după ce viniè de la primblări, triimite giupânesilor daruri, canavețe, bilacoase, căce i-au făcut cinstea de-au mârșu cu dânsa în primblare. Și după ce s-au mazilit, au luat-o cu dânsul și-au dus-o în Țarigrad cu dânsul și-au măritat-o dup-o slugă a lui, după un grec. Căutați, frați iubiți cetitori, de videți ce este omenia și curvia grecească! Că el, de bătrân, dinți în gură n-avè. Dimineața îi înclie, de-i punè în gură, iar sara îi desclie cu încrop și-i punè pe masă. Carne în toate posturile cu turcii deprună mânca. Oh! oh! oh! săracă țară a Moldovei, ce nărocire de stăpâni c-aceștia ai avut! Ce sorți de viață ț-au cădzut! Cum au mai rămas om trăitor în tine, de mare mirare este, cu atâtea spurcăciuni de obiceiuri ce să trag până astăzi în tine, Moldovă! Și din vreme în vreme tot s-au mai adaos spurcateli de obiceiuri, carei mai înainte s-or pomeni cineș la rândul lor” (p. 85-86).

Viziunea lui Neculce este una dinamică: el surprinde personajul în devenirea sa, extrăgând din biografia acestuia elementele caracteristice și esențiale. Sucesiunea de atribute negative: „și era om *nestătător la voroavi, tălpiz, amăgitor, geambaș* de cei de la Fener din Țarigrad”, care culminează cu: „și dup-aceste, după toate, era *bătrân și curvar*”, este argumentată cu o secvență narativ-explicativă, foarte concentrată, în care cronicarul consemnează faptele scandaloase, prin lipsa de decență și etichetă ale lui Dumitrașco-vodă. Iritantă și inacceptabilă pentru cronicar, ca și pentru contemporanii săi, al căror purtător de cuvânt se face, este expresia publică a viciului domnitorului fanariot, reprobabilă fiind nu atât slăbiciunea în sine pentru țiiitoarea Anița, cât turpitudinea nedisimulată, sfidarea normelor morale și sociale, desconsiderarea instituției căsătoriei și a rangurilor boierești.

Portretul lui Dumitrașco-vodă este personalizat, însă, la un punct retoric, el devine generic, luxuria acestuia fiind atribuită unei întregi colectivități etnice: „Căutați, frați iubiți cetitori, de videți ce este *omenia și curvia grecească!*”. Așa cum Neculce procedează consecvent când accentele negative devin foarte puternice, el se adresează retoric cititorului, luându-l drept martor și partener al evaluării sale.

Portretele narativizate sunt un bun prilej pentru cronicar de a-și desfășura retorica antigrească. Istoria ridiculizării lui Mavrodin paharnicul este urmată de un șir de reflecții despre firea și moravurile grecilor, formulate în termenii cei mai

---

(Manolescu 1997: 76). Cu toate acestea, „lui Dimitrie Cantemir, Neculce îi face un portret excepțional, din care abilitatea și forța de seducție ies bine în evidență” (Manolescu 1997: 76).

categorici și urmate de îndemnul adresat cititorului de a verifica hronograful grecesc spre a se convinge că istoria lor e un lung șir de trădări și delațiuni:

- (24) „Și la purcesul lui Dumitrașco-vodă din Iași s-au făcut mari gâlcevi și calabalăcū. [...] Și la ieșitul din curtea domnească, Dumitrașco-vodă arăta fantazie, de dzicè surleli și trâmbițeli și bătè dobeli. *Dar năroadele tot îl suduiè și-l hitcâie și arunca cu pietri și cu lemne după dânsul. Și cu această cinste frumoasă au ieșit Dumitrașco-vodă din Moldova. Și i s-ar fi cădzut pre cale și mai mare cinste să pitreacă, că de la dânsul s-au scornit hârțiile, el le-au scos întâi, de este acel madem bun și până astădzi în Moldova. Așijdere la acè gâlceavă prins-au Fliondor armașul la gazdă pre un grec, anume Mavrodin pāharnic, și l-au bătut și l-au dezbrăcat, de l-au lăsat numai cu cămeșă. Și l-au legat și l-au pus pe un cal îndărăpt cu fața spre coada calului, și didese coada în mâini, de o finè în locū de frâu. Și-l ducè prin mijlocul târgului la Copou la primblare și-l priviè tot nărodul dzioa amiadzădzi mare. Și-i dzicè ficiorii ce-l ducè: « Dzi, grece, cal murgu la fântâna Bordii », iar el nu putè dzice « cal murgu la fântâna Bordii », ce dzicè « alogo murgu sto fântâna Bordii ». Iar slugile lui Fliondor îi da palme și-i dzicè: « Dzi grece, bine; nu dzice așè ». Acest fel de zeefet frumos i-au făcut. Și după ce au vinit Cantemir-vodă, iar l-au mai bătut și l-au surgunit. Iar apoi la Costantin Duca-vodă iar au vinit în țară, de au fost vistiernic mare. Și mai pe urmă iar l-au prinsu Antiohii-vodă Cantemir, și l-au jecuit, și l-au pus și în ocnă. *Și la Mihai-vodă iar au vinit în țară, de au trăit până ce au murit de bătrân, și nu s-au mai putut curăți țara de dânsul. Așijdere tâmplatu-s-au și alt grec la mazilia lui Antonie-vodă Rusăt, anume Palaloga, de l-au luat cu pielea gol din feredeu și pre acela, de să pomenește până astădzi. Și la Alecsandru-vodă Iliiaș iar, ce au pățit Batiște și alții, și la alți domni! Și în Țara Muntenească de câteva ori în câteva rânduri s-au tâmplat grecilor de au pățit necinste și răutate. Și nu s-au mai putut curăți aceste doao țări de dânsii. Așè socotescu eu cu firea mè această proastă: când a vrè Dumnedzeu să facă să nu fie rugină pe fier, și turci în Țarigrad să nu fie, și lupii să nu mânânce oile în lume, atunce poate nu vor fi nici greci în Moldova și în Țara Muntenească, nici or fi boieri, nici or putè mânca aceste doao țări, cum le mânâncă. Iar alt leac n-au rămas cu condeiul meu să mai pomenescu, ca să pot gâci. Focul îl stângi, apa o iezăști și o abați pe altă parte, vântul când bate, te dai în laturi, într-un adăpost și te odihnești, soarele întră în nuor, noaptea cu întunerecul trece și să face iar lumină, iar la grec milă, sau omenie, sau dreptate, sau neviceșug, nici unele de aceste nu sînt, sau frica lui Dumnedzău. Numai cându nu poate să facă rău să arată cu blândețe, iar inima și firea, tot cât ar putè, este să facă răutate. Căutați de cetiți la hronograful grecescu, de vă încredințați și mai bine, pe când au fost grecii puternici și împărăția era a lor, ce făcè pre atunce și ce lucra !” (p. 91-92).**

Ambele episoade, avându-i ca protagoniști pe Dumitrașco-vodă și pe un anume paharnic Mavrodin, pun în evidență lipsa de rușine a grecilor, stăruința lor în viciu și greșeală, insensibilitatea morală a acestora în fața ridiculizării populare. Sunt aspectele frapante și emblematică pentru societatea veacurilor al XVII-lea și al XVIII-lea, pe care cronicarul ține să le ilustreze. Portretele și inserțiile narrative obiectivează accentele critice, justificând izbucnirile retorice ale cronicarului.

Referitor la raportul public-privat în cronică la Neculce, s-a remarcat deseori, nu întotdeauna pornindu-se de la premise favorabile, primatul anecdoticului, perspectiva individualizantă și aparenta incapacitate a

croniciarului de a oferi o viziune sociopolitică sintetică asupra evenimentelor (vezi, în special, Manolescu 1997: 74). Nu credem însă că acest mod de a vedea lucrurile era specific sensibilității premoderne. Distincția public-privat²³ nu era operantă pentru cronicarul antic, nici pentru cel medieval, importante pentru ei nu erau forțele și constrângerile sociale ce acționau asupra individului (de altfel, acestea sunt discutabile constructe teoretice pozitivistice), ci forța individului de a-și transcende condiția, astfel încât viața sa în ansamblu sau anumite evenimente personale să capete o valoare exemplară. Altfel spus, expresia particulară a vieții individului era strâns împletită cu expresia sa publică (dacă nu chiar prevalentă față de aceasta)²⁴. Atunci când istoricii premoderni inserează evenimente particulare despre un împărat, rege sau curtean oarecare, scopul lor nu este să ofere un intermezzo anecdotic, ci detalii semnificative despre personajul descris, adesea evenimentele private condiționând faptele la scară istorică. Revelatoare este *Istoria secretă* a lui Procopius, pe care autorul mărturisește că nu o scrie spre amuzamentul urmașilor, ci pentru a dezvălui „dedesubturile” și „pricinile” (cauzele ascunse) ale evenimentelor relatate de el în cărțile anterioare.²⁵ Neexistând anumite norme retorice sau un tabu explicit privind viața personală, fiecare istoric era liber să combine toate tipurile de informații de care dispunea potrivit înclinațiilor și scopurilor sale discursive (estetice, informative, morale etc.). În opinia noastră, Neculce relatează aceste istorii personale în scop argumentativ, pentru a ilustra disoluția moravurilor din timpurile sale în raport cu vremurile trecute (un *topos* medieval). Că el reușește să le dea expresivitate și să le valorifice estetic este un punct auxiliar al construcției sale retorice și narative.

Tot prin prisma ambiguității raportului public-privat în epoca medievală trebuie să interpretăm și accentele patetice din pasajele comentate, care au întreținut de altfel reproșurile, frecvente, privind lipsa de obiectivitate a cronicarului (exemplele 23, 24, vezi și *infra* exemplul 28). Lamentațiile lui Neculce repugnă sensibilității moderne, care cultivă, în discursul istoric, ca

---

²³ Pentru clarificări teoretice privind distincția public-privat, vezi Habermas 2005: 51-75.

²⁴ Vezi și considerațiile lui Bahtin privind raportul public-privat din romanul antic grec, care reflectă un raport inversat față de standardele moderne: „Interesant aici este faptul că evenimentele vieții particulare nu depind și nu sunt interpretate prin prisma evenimentelor social-politice, ci, dimpotrivă, evenimentele social-politice capătă semnificație [...] numai datorită relației lor cu evenimentele vieții particulare” (Bahtin 1982: 323).

²⁵ „Am povestit, cum am putut, întâmplările petrecute până acuma în războaiele purtate de poporul roman, rânduind toate aceste fapte după timpuri și la locuri potrivite; iar amănuntele din cartea de față vor fi scrise în alt chip, deoarece voi înfățișa lucruri care s-au desfășurat pretutindeni în împărăția romanilor. De vină e împrejurarea că nu le puteam da la lumină, cum trebuie, câtă vreme trăiau încă cei care le făptuiseră. [...] Apoi în multe din faptele povestite în cărțile de mai înainte am căutat să las la o parte dedesubturile și pricinile; iar cele rămase nepovestite până azi, din câte am scris în trecut, vor fi arătate în lucrarea de față” (Procopius, *Istoria secretă*, I, 1-3).

versiune a discursului oficial, atitudinea sobră și reținută, aparent imparțială. Tiparul mental și cultural premodern presupunea însă manifestarea afectivă nedisimulată, adesea emfatică și convențională, atitudinea individuală transparentă, extrovertită, constituind norma sociodiscursivă, intracomunitară²⁶. Absența unei reacții emoționale în fața unor acțiuni susceptibile să suscite sentimente diverse (dragoste, milă, rușine, ură etc.) putea fi considerată indiferență și insensibilitate morală, lipsă de comuniune și empatie, riscând să fie sancționată ca atare de publicul aceluia veac. Desigur, dincolo de această libertate de expresie, gradul de implicare emoțională a unui autor depindea de factori psihologici, de mediul cultural în care acesta se formase și de influențele primite, de experiența lui de viață.

Revenind la portretele narativizate, trebuie amintit, de altfel, că Neculce are și personaje pozitive printre domnitorii greci, între care se detașează Antonie-vodă. Figura domnitorului este evocată cu căldură și compasiune, cronicarul laudând, în mai multe rânduri credința, blândețea, generozitatea și cumpătarea acestuia:

(25) „Dac-au mazilit caplan-pașe pe Dumitrașco-vodă la Țuțora, au venit domnu Antonie-vodă Ruset, iară grec țărigrădean, rudă cu Dumitrașco-vodă. Acesta, dac-au venit în scaunul domniei, fiindu bun și milostiv, s-au apucat a face lucruri dumnedzăiești, beserici, să rămâie pomană. Au dires clopotnița la Sfetei Neculaiu, o au șindilit peste tot și au făcut zidū împregiur și au zugrăvitū pristolul, cum să vede, și au adus și apă pe vale, pân-în zidul aceștii beserici, carei pe urmă cu vremea s-au astupat, netocmind-o nime” (p. 60-61)

(26) „Antonie-vodă, măcar că era grec și strein țărigrădean, dar era mai bun domnu decât un pementean, că nice un obicei rău în țară în dzilele lui n-au făcut, ce încă și câte au găsit de alții rele multe au lăsat. Numai la toți domnii să află câte un musaip om rău. Așe și la Antonie-vodă era o rud-a lui, anume Alicsandru Ramandei, postelnic mare, grec simățu, mândru, nebun, lacom. Trecē peste toți, nu cunoștē pre nime, având trecere și cinste la Antonie-vodă. Dar încăși, pecum vād acmu, musaipii la domnu, nu numai streini, ce și de a noștri moldoveni, carei au cinste și sint aproape la domni, au întrecut cu dzece părți cu răutatea și neomenia pe Ramandiiu, că Ramandiiu nice un obicei rău n-au îndemnat pe domnu să facă, nice au făcut. [...] Fost-au și ficiorii lui Antonie-vodă dezmerdați. Fără frică îmbla prin țară, cu mulți ficiori de mazăli, nebuni, strânși cu dânsăi, de făcē multe jocuri și bețai și nebunii prin târguri și prin sate boierești, de lua femeile și fetele oamenilor cu de-săla, de-ș rādē de dânsăle, ce nu numai a oameni proști, ci și a oameni de frunte. Ce, de și oblicie Antonie-vodă, încă nu le dzicē nemic și nu-i certa cu cuvântul, ca un părinte ce le era.

²⁶ Vezi Stoica 2012: 419: „Analiza contextual-semantică a termenilor afectivi [...] confirmă o dublă ipostază a experiențelor afective în epoca veche: afectul este o realitate hibridă: individuală și colectivă, trăirea individuală este dublată permanent de o proiectare exterioară, fiind împărtășită și eventual adaptată intracomunitar”. În epoca veche predomină „profilul cultural transparent, extrovertit, în care emoția trebuie exteriorizată, manifestată, transmisă, recunoscută, decodificată și împărtășită în cadrul comunității, în conformitate cu un cod semiotic de comportament expresiv fixat prin tradiție, circumscris cultural” (Stoica 2012: 421).

Și pentr-acie poate în osândă mai pe urmă Antonie-vodă au cădzut. *C-au mărsu boieri la Poartă de l-au pârât prè tare la Poartă, cu multe năpăști, în loc de bine ce au făcut Antonie-vodă țărâi, de n-au scos nice un obicei rău. Cu acest fel de mulțămîtă boierii i-au mulțămît, că l-au închis turcii, și l-au bătut, și l-au căznit cu fel de fel de cazne. [...] Și l-au făcut de au dat 1000 de pungi de bani și mai bine. Și după ce l-au slobodzitu-l turcii să margă la casă-ș, și apropiindu-se de casă-ș, numai ce-au vădzut că-i arde și casa; și puținele odoară ce-i mai scăpasă, mistuite în casă, au arsu și acele. Vedeți păcatul și osânda la ce aduce pe om la vreme de bătrânețe: sărăcie și aze! Cât au mai trăit, cu milostenie îș finè viața lui, și ficiorii lui, la mare lipsă, să hrăniè cu pascăria în Țarigrad. Dar și boierii cee ce l-au pârât, încă nemic nu s-au mai ales de casăle lor. L-Alicsandru Buhuș hatmanul, nemic nu i s-au ales de casa lui și de ficiorii lui, care să vede și pân-astădzi. Așjdere și Miron Costîn logofătul, cându au pus Costantin Cantemir-vodă de i-au tăiat capul în Roman, ce-i poveste scrisă înainte la rându. Dzacè și strâga în gura mare că nu-i vinovat cu nemic lui Cantemir-vodă și pere pe dreptate. Numai osânda lui Antonie-vodă îlū gonește, și pentr-acee piere, că l-au pârât pe strîmbătate. Și alțai mulți ca acesta. *Dece bine-r fi, fraților, să nu vă îndesați a pârî domni, că-s stăpîni și pomăzanici a lui Dumnedzău. Măcar de v-ar și poronci domnul atunce, care-i stăpînitor, încă din cele drepte să le mai împuținați, iar năpăști să nu puneți, că osânda nu să iartă, nice trece pe mulți*" (p. 65-66).*

Drama vieții bunului domn străin, supus torturii în temnițele turcești după ce fusese pârât pe nedrept de boierii pământeni (complot la care a participat și Miron Costin), sărăcia și milostenia sa după mazilire, trebuie să-l fi impresionat profund pe cronicar, în exemplul (27) relatarea transfigurându-se și preluând treptat tonul patetic al hagiografiilor (lecturi obligatorii în epocă). Pasajul final, în care se amintește pedeapsa divină dată boierilor nedrești, conturează o narațiune cu o puternică forță morală, emoționantă și pentru cititorul de astăzi.

Însă, spre deosebire de portretele negative, calitățile rămân aici aplicate unui personaj, nu se transferă grupului:

(27) „Fugit-au atunci Gavriil păharnic la Bugeag, și multe vorbe rele au grăit către sultanul și către hanul pentru Grigorie-vodă. Iar pe urmă l-au dat lui Grigorie-vodă de grumadzi. Ce Grigorie-vodă nu i-au făcut nici un rău și l-au iertat, nici s-au uitat la ocărăle ce-i făcusă și la ponturile ce-i scrisesă Gavriil. Uitați-vă acmu, fraților, câtă ocară au avut Grigorie-vodă de la acești boieri atunce! Iar el i-au iertat, și fără zăbavă, încă pe unii i-au și boierit, de-au fost la cinstea dintăi. *Un domnu strein, și câtă milă au arătat!*" (p. 311-312).

Atributele pozitive ale lui Antonie-vodă sau Grigorie-vodă sunt însoțite invariabil de desemnarea lor ca alogeni, în contexte opozitive: „*Un domnu strein, și câtă milă au arătat!*" (presupoziția: *domnii streini nu au milă*) sau concesive: „*Antonie-vodă, măcar că era grec și strein țarigrădean, dar era mai bun domnu decât un pementean*" (vezi și *supra*, 4.2.1.). Modul în care este inserată evaluarea pozitivă lasă de înțeles totodată caracterul izolat al acestor calități într-un anturaj etnic: revelator este fragmentul reprodus în exemplul (26), unde cronicarul contrapune imediat figurii luminoase a domnitorului

Antonie-vodă imaginea negativă a postelnicului Alicsandru Ramandei, „grec simățu, mândru, nebun, lacom”.

4.5. Ideologie personală/de grup. Polifonia enunțiativă

Este însă greu de crezut că atitudinea lui Neculce este neapărat și cea a clasei sale (Neculce, cum am mai spus, nu se identifică deloc cu oamenii simpli). În exemplul (28), vocii cronicarului îi este contrapusă o altă voce, pe care o putem distinge din fragmentele de discurs raportat, citaționale. Secvența reprodușă mai jos este profund dialogică, în sens bahtinian, poziția ideologică antigrecească susținută de cronicar interferând polemic cu poziția favorabilă grecilor, susținută de o boierimii locale:

(28) „Oh, oh, oh! săracă Țară Moldovă și Țară Muntenească, cum vă pitrețiți și vă dezmerdați cu aceste supărări, la aceste vremi cumplite, și fără de milă de stăpânii noștri, care singuri noi ț-am pofțit și ț-am aflat! Nu ne săturam de domni de țară, nici de măritat fetele după peminteni, ce dzăcăm că-s proști și săraci. Și alergați la cei străini, greci, de-i apucați cari de cari să vă hii gineri, că-s cilibii și bogați, și le dați moșii și-i puneți în capul mesăi. Iacă la ce am venit! Aceste, adivărat că ne-au făcut cilibii la toate, cu lacrimi pre obraz și cu suspinuri la Dumnădzău strâgând. Iar altă puteri, fără a suspina la Dumnădzău, n-au rămas. Ia priviți pre țările megieșilor cum țin pre cei străini! Le dau di mâncat, iar la sfat sau în capul mesăi nu-i pun, nici îi amestecă. Și pentru acee trăiesc prostimea lor pân-acmu necălcată. De-ș dau vo față după vun străin, prè cu greu, dar moșan nu-l priimăscu, nici la sfat. Și pita ce o mânâncă, cu vărsari de singe și cu multă ostineală și grijă și slujbe, o mănăcă streinii prentre-alte țări” (p. 360-361).

Este interesant cum alege Neculce să opereze separația formală a vocilor: într-o primă fază enunțarea pare să fie solidară, exprimată de persoana I plural: „Nu ne săturam de domni de țară, nici de măritat fetele după peminteni”, verbul *dicendi* introduce perspectiva străină: „ce dzăcăm că-s proști și săraci”, pentru ca în secvența următoare disocierea ideologică să afecteze formal discursul, exprimat deja la persoana a II-a plural: „și alergați la cei străini, greci, de-i apucați cari de cari să vă hii gineri, că-s cilibii și bogați, și le dați moșii și-i puneți în capul mesăi”. În următoarea secvență, tonul devine polemic, cronicarul recontextualizând critic perspectiva ideologică străină: „Aceste, adivărat că ne-au făcut cilibii la toate, cu lacrimi pre obraz și cu suspinuri la Dumnădzău strâgând”. Și mai departe, argumentându-și punctul de vedere în favoarea ginerilor autohtoni, „pemânteni”, needucați și fără maniere („proști”), dar, se presupune, cinstiți, Neculce citează ironic punctul de vedere opus: „Ia priviți pre țările megieșilor cum țin pre cei străini! Le dau di mâncat, iar la sfat sau în capul mesăi nu-i pun, nici îi amestecă. Și pentru acee trăiesc prostimea lor pân-acmu necălcată”. Desigur, în această argumentație antigrecească, este proiectată din nou o înaltă perspectivă etică: grecii sunt de neam bun, educați și bogați, dar

profund corupți. În ierahia morală creștină, pe care Neculce o aduce în prim-plan, dincolo de această polemică, cinstea este o virtute, iar bogăția, fala și trufia – atribute negative, vicii de care trebuie să ne ferim.

Disocirea enunțiativă permite sesizarea în cronica lui Neculce a unei atitudini contrare față de greci, dispusă cumva în fundal, dar cu atât mai semnificativă. În fapt, mișcarea pro-grecescă era dominantă în epocă, de unde accentele patetice ale discursului cronicarului, obligat să asiste neputincios la abdicarea interesată a conaționalilor săi de la prerogativele lor legitime. Mișcarea retorică extem de abilă a lui Neculce, care asigură obiectivitatea cronicii sale, este de a asocia valorile morale spiritului autohton, iar pe cele imorale străinilor (grecilor) și mai ales de a-și susține cu argumente valide discursiv (prin exemplificări concrete, foarte plastic puse în evidență) poziția sa ideologică. O poziție care exprimă destul de bine o percepție populară, atestată nu atât în texte, cât fixată în limbă, de semantismul special cu care neogrecescul *chiverno* „a guverna”, „a administra” l-a dobândit în limba română după epoca fanariotă: „a se căpătui”, „a se îmbogăți rapid”²⁷.

5. Concluzii

Cronica lui Neculce se face purtătoarea unor valori morale (cinste, loialitate, cumpătare, credință) în acord cu imaginarul etic al epocii sale. Discursul se structurează după unele dominante mentale, evaluările fiind dispuse strategic în planul presupuzițiilor, ca și cum ar corespunde așteptărilor unui anumit public. Neculce își creează în acest mod o identitate discursivă de boier autohton onest, obiectiv și patriot care este pusă în balanță cu imaginea străinului, a grecului corupt, neloial, lacom, trufaș. Repetăm, *ethosul* se referă la o „corporalitate subiectivă”, este o proiecție pe care cronicarul o configurează, proiecție filtrată prin reprezentările mentale, sociodiscursive, ale unei comunități. Astfel, Neculce reușește să-și obiectiveze discursiv percepția negativă asupra grecilor, iar faptul că această percepție poate fi suspectată de subiectivism devine neesențial.

Alimentată din istoriile orale și legendele populare, din anecdote și bârfe, cronica lui Neculce este mai realistă și mai autentică decât construcția literară livrescă, mai exactă în privința datării evenimentelor, a lui Miron Costin, de exemplu, sau decât cele ale majorității istoricilor moderni, care își propun să așeze faptele într-o paradigmă potrivit unui model teoretic preconstruit; este realistă în sensul istoriei mentalităților, pentru că ne permite să întrezărim imaginarul acestei epoci, modul propriu în care moldovenii veacului al XVIII-lea gândeau și se raportau la evenimente. Prin tehnica sa intertextuală, vocea auctorială permite vocii publice, veselă sau disprețuitoare, amalgamată și

---

²⁷ Preluăm această notă etimologică din Georgescu 1992: 89.

necenzurată, să-și facă simțită prezența, iar perspectivei narative să se obiectiveze. Neculce este el însuși un personaj integrat în acest tablou, nu o figură critică exterioară, cu o viziune mai mult sau mai puțin tezistă; de aceea, relatările lui au relief și expresivitate și consonează cu celelalte voci și perspective evaluative ale veacului său.

Construcția argumentativă în cronică lui Neculce se face prin narațiune, la nivel macro- și microtextual, scopul autorului fiind nu numai relatarea evenimentelor în ordinea lor cronologică, dar și extragerea unui sens etic din aceste evenimente. Deși acest aspect este subliniat de majoritatea comentatorilor, unii dintre ei caută totuși în opera lui Neculce observație social-politică, proiectând critic asupra acesteia o perspectivă istoricistă pe care omul veacului al XVIII-lea nu avea cum să o aibă²⁸. O observație a lui Auerbach referitoare la modul specific anticilor de a considera lucrurile (pornind de la *Analele* lui Tacitus) este valabilă de fapt pentru întreaga istoriografie europeană prepozitivistă, modelată după criteriile morale și spirituale, nu după explicație sociologică și economică de tip raționalist: „[Anticii] nu vedeau forțe, ci vicii și virtuți, succese și erori; modul cum puneau ei problema nu este evoluționist, nici din punct de vedere spiritual, nici material, ci moralist” (Auerbach 2000: 39). Privită în acest sens, cronică lui Neculce este expresia perfect coerentă a istoriografiei premoderne, în care perspectiva subiectivă este o parte esențială a construcției retorice și istorice.

REFERINȚE BIBLIOGRAFICE

- Amossy, R., A. Herschberg Pierrot, 1997, *Stéréotypes et cliché : langue, discours, société*, Paris, Nathan.
 Amossy, R., 2000, *L'argumentation dans le discours. Discours politique, littérature d'idées, fiction*, Paris, Nathan Université.
 Aristotel, 2004, *Retorica*, București, Editura IRI.
 Auerbach, E., 2000, *Mimesis. Reprezentarea realității în literatura occidentală*, Iași, Polirom.
 Authier-Revuz, J., 1984, «Hétérogénéité(s) énonciative(s)», în *Langage*, n° 73, pp. 98-111.
 Bahtin, M., 1982, *Probleme de literatură și estetică*, București, Editura Univers.
 Barthes, R., 1957, *Mythologies*, Paris, Seuil.
 Breton, Ph., 2003, *L'argumentation dans la communication*, Paris, Éditions La Découverte, coll. « Repères ».

²⁸ Deși admite că „nu ne putem aștepta de la Neculce la o observație științifică a fenomenelor” (1977: 331), Al. Piru (1977: 330) consideră însă ura cronicarului față de greci drept o expresie a protestului său „celui mai vehement [...] împotriva uneltelor dominației otomane” (1977: 330); în sens contrar, i s-a reproșat lui Neculce faptul că omite să consemneze începerea domniilor fanariote, un eveniment care nu ar fi trebuit să treacă neobservat unui istoric (Mazilu 2005: 156). La rândul său, Nicolae Manolescu afirmă că Neculce nu are capacitatea lui Costin de a sesiza esențialul și nici ierarhia corectă a evenimentelor. [...] Informațiile de ordin anecdotic primează asupra celor economice, politice sau sociale (1997: 74). De altfel, Nicolae Manolescu pare a duce contradicția critică la extrem atunci când îl consideră pe Neculce „un prozator înăscut, ca nimeni altcineva în întreaga noastră literatură medievală”, reproșându-i totuși neînțelegerea reformelor [iluministe] ale lui Petru cel Mare, spiritul autohtonist, antieuropean și anti-universalist (1997: 73-74). (subl. n.)

- Cavillac, C., 1995, «Vraisemblance pragmatique et autorité fictionnelle», în *Poétique*, nr. 101, pp. 23-46.
- Călinescu, G., 1982, *Istoria literaturii române de la origini până în prezent*, București, Minerva.
- Charaudeau, P., 2005, *Le discours politique. Les masques du pouvoir*, Paris, Vuibert.
- Danblon, E., E. de Jonge, E. Kissina, L. Nicolas (éds.), 2008, *Argumentation et narration*, Bruxelles, Editions de l' Université de Bruxelles, coll. „Philosophie et société.
- Ducrot, O., 1991, *Dire et ne pas dire. Principes de sémantique linguistique*, Paris, Hermann.
- Duțu, Al., 1982, *Literatura comparată și istoria mentalităților*, București, Univers.
- Genette, G., 1987, *Seuils*, Paris, Seuil.
- Georgescu, V., 1992, *Istoria românilor*, București, Humanitas.
- Habermas, J., 2005, *Sfera publică și transformarea ei structurală*, București, Comunicare.ro.
- Hyland, K., 2005, *Metadiscourse, Exploring Interaction in Writing*, London, New York, Continuum.
- Ionescu-Ruxăndoiu, L., 1991, *Narațiune și dialog în proza românească. Elemente de pragmatică a textului literar*, București, Editura Academiei Române.
- Ionescu-Ruxăndoiu, L., 1997, „Structuri dialogale la cronicarii moldoveni”, în LR, XLVI, nr. 1-3, pp. 119-124.
- Ionescu-Ruxăndoiu, L., 2003, *Limba și comunicare. Elemente de pragmatică lingvistică*, București, Editura All Educațional.
- Kapferer, J.-N., 1993, *Zvonurile*, București, Humanitas.
- Kerbrat-Orecchioni, C., 2005, *Le discours en interaction*, Paris, Armand Colin.
- Maingueneau, D., 2007, *Analyser les textes de communication*, Paris, Armand Colin.
- Manolescu, N., 1997, *O istorie critică a literaturii române*, București, Fundația Culturală Română.
- Mazilu, D. H., 1991, *Vocația europeană a literaturii române vechi*, București, Minerva.
- Mazilu, D. H., 2005, *Studii de literatură română veche*, București, Editura Academiei Române.
- Olmos, P., 2014, „Classical Fables as Arguments: Narration and Analogy”, în H. J. Ribeiro (ed.) 2014: 189-208.
- Pageaux, D.-H., 1994, *La littérature generale et comparée*, Paris, Armand Colin.
- Perelman, C., L. Olbrechts-Tyteca, 2008, *Traité de l'argumentation. La nouvelle rhétorique*, Bruxelles, Éditions de l' Université de Bruxelles.
- Piru, Al., 1977, *Istoria literaturii române de la origini până la 1830*, București, Editura Științifică și Enciclopedică.
- Ribeiro, H. J. (ed.), 2014, *Systematic Approaches to Argument by Analogy*, New York, Dordrecht, London, Springer International Publishing.
- Sbisă, M., 1999, “Ideology and the persuasive use of presuppositions”, în J. Verschueren (ed.) 1999: 492-509.
- Sperber, D., D. Wilson, 1978, «Les ironies comme mentions», în *Poétique*, 36, pp. 399-412.
- Stoica, G., 2012, *Afect și afectivitate. Conceptualizare și lexicalizare în româna veche*, București, Editura Universității din București.
- Ștrempel, G., 1982, *Introducere*, în Neculce, Ion, *Letopisețul Țării Moldovei și O samă de cuvinte*, Ediție critică și studiu introductiv de Gabriel Ștrempel, București, Minerva.
- Verschueren, J. (ed.), 1999, *Language and Ideology. Selected Papers from the 6th International Pragmatic Conference*, vol. I, Antwerp: International Pragmatic Association.

Surse

- Neculce, Ion, *Letopisețul Țării Moldovei și O samă de cuvinte*. Text stabilit, glosar, indice și studiu introductiv, de Iorgu Iordan. Ediția a II-a revăzută, București, Editura de Stat pentru Literatură și Artă, 1959.
- Procopius din Caesarea, *Istoria secretă*, ediție critică, traducere și introducere de H. Mihăescu, Editura Academiei RSR, 1972.

VERBA DICENDI A CUVÂNȚA, A GRĂII ȘI A VORBI – OBSERVAȚII ETIMOLOGICE

TOMASZ KLIMKOWSKI¹

Universitatea „Adam Mickiewicz”, Poznań

VERBA DICENDI A CUVÂNȚA, A GRĂII AND A VORBI – ETYMOLOGICAL ASPECTS

Abstract

This paper analyses the etymology of the Romanian verbs with the meaning ‘to speak’: *a cuvânta*, *a grăi* and *a vorbi*. We discuss the origin of *a cuvânta*, a Balkan Romance word derived from *cuvânt* ‘word’, with parallels in other Balkan languages, especially in Albanian, Macedonian and Serbian, and of the Slavic borrowing *a grăi*, which changed its meaning from ‘croaking’ to ‘speaking’. However, we focus on the origin of the verb *a vorbi*, which has not been satisfactorily and fully explained until now. We reject the older hypothesis that sustains it was formed on the basis of the noun *vorbă*, a variant of the Slavonic borrowing *dvorbă*. We try to demonstrate that it should be regarded as a phonetic variant of the older form *a vorovi*, which meant initially ‘to make noise’, but is attested with the meaning ‘to speak’ since the 16th century. Most probably, the verb *a vorovi* represents a contamination between two verbs that reproduce the Balkan Slavic verbs *govoriti* and *vreviti*, both of them meaning ‘to make noise’.

Keywords: *verba dicendi*, *a vorbi*, *Romanian*, *etymology*, *Slavic*

În latină, opoziția semantică dintre ‘a vorbi’ și ‘a zice’, ocurrentă în română și alte limbi romanice, nu este clar marcată. Cu toate că ea ar putea fi transpusă în perechea verbală *loqui vs dicere*, uzul atât clasic, cât și postclasic, infirmă o delimitare semantică atât de strictă ca cea din limbile romanice

---

¹ **Tomasz Klimkowski** este doctor în lingvistica românească al Universității „A. Mickiewicz” din Poznań (Polonia), din 2008, și cadru didactic la Catedra de Limba și Literatura Română a acestei universități. Temele de interes sunt: lingvistica românească și romanică, lingvistica diacronică, interferențe lingvistice, etimologie, limbi minoritare. A publicat articole în reviste de specialitate (românești și poloneze), cărțile: *Influențe slave vechi asupra morfologiei și sintaxei limbii române* (Editura Aeternitas, Alba Iulia 2011), *Słownik polsko-rumuński i rumuńsko-polski [Dicționar polon-român și român-polon]* (în colaborare cu J. Teodorowicz și E. Ivancu, Editura Nowela, Poznań 2012) și traduceri din literatura română contemporană; e-mail: tomaszklimkowski@gmail.com.

contemporane. Făcând abstracție de semantismul exact al celor două lexeme latine, trebuie admis că, la un moment dat, în latina populară, a început să se manifeste o tendință de specializare a sensurilor care stă la baza diferențierii semantice pe care o prezintă Romania actuală.

Pe când în mai toate idiomurile neolatine lat. *dicere* este foarte bine păstrat, *loqui*, din cauza caracterului său morfologic aberant (verbum deponens), s-a înlocuit peste tot cu alte lexeme (latin popular, latin ecleziastic, creație proprie, împrumut):

„Di *loqui* non resta più alcuna traccia; in luogo di esso ebbero dapprima fortuna *fabulare* (sp. *hablar*, port. *falar*) e *fabellare* (che sussiste nel sardo e nel ladino, ed era vivo nel dalmatico); poi s' affermò il neologismo cristiano *parabolare* arrivando a predominare in Gallia e in Italia: ci rendiamo conto del suo lento, progressivo espandersi da nord a sud se pensiamo quanto ancora era vivo *favellare* nei più antichi testi italiani, specialmente centrali e meridionali” (Migliorini 1966: 36).

Deși, în unele cazuri, Romania balcanică se dovedește a fi mai conservatoare în privința lexicului decât restul lumii romanice, nici acolo nu s-a păstrat un continuator al lat. *loqui*. Se poate presupune că cel mai vechi substituent al acestuia a fost o variantă locală a verbului *fabulare* (sau *fabellare*) care, conform evoluțiilor fonetice specifice ariei balcanoromanice, ar fi trebuit să aibă forma **făulare, făuledzu* (admițând extinderea radicalului – sau a desinenței, în funcție de interpretare – cu elementul *-edz-*, prin analogie cu dalm. *favlur, favlajo*, atât *-edz-*, cât și *-aj-* provenind probabil din *-idi-*). Existența unei variante balcanoromanice a verbului *parabolare* din Romania occidentală este mult mai puțin probabilă, având în vedere răspândirea lui târzie și treptată dinspre Galia spre Italia, în nordul căreia s-a și oprit, cel puțin în perioada medievală. Oricum, niciunul dintre cele două verbe sau măcar o urmă a acestora sub formă de derivate nu are atestări de niciun fel în această parte a romanității.

Așadar, se pare că unul dintre cele mai vechi echivalente ale lat. *loqui* este **cuvintare* (*cuvintu* sau *cuvintedzu*), care continuă lat. *conventare* ‘a se aduna’ (DEX 1998: 255) sau reprezintă un derivat de la substantivul **cuvintu* < lat. *conventus* ‘adunare’ (DER 2002: 275). Cea de-a doua explicație este mai plauzibilă, pentru că pune în relief o serie de evoluții comune ariilor lingvistice: albaneză, balcanoromanică și balcanoslavă, evocate deja de Sandfeld 1930: 34. La baza verbului se află, în toate cazurile, un substantiv cu sensul inițial de ‘adunare’. În romanică și albaneză, acesta este lat. *conventus*, iar în slavă – substantivul *сѣборъ*, creat de la verbul *сѣбрати* ‘a aduna’ (HER 993: 536). Toate au suferit o evoluție semantică paralelă, conform mecanismului ‘adunare’ > ‘adunare cu scopul de a vorbi’ > ‘vorbi, convorbire, cuvânt’. Semantismul dublu se păstrează până în prezent: alb. *kuvend* ‘adunare’, ‘(con)vorbiere’ (FSS 1980: 157), srb. *zbor* ‘adunare’, ‘(con)vorbiere’ (arh.) (SSCH2 1987: 1257) sau dispare în

favoarea sensului secundar: rom. *cuvânt*², mac. *збор* ‘cuvânt’. În schimb, verbul format de la substantiv nu are decât un singur sens, cel de ‘a vorbi’: alb. *kuvend/kuvendoj*, rom. *a cuvânta*, istr. *cuvintâ*, arom. *cuvintedzũ*, srb. *zboriti/zborovati*, mac. *зборам/зборувам*. Apariția sensului celui nou al substantivului și formarea verbului datează încă din perioada romanice balcanice – ambele fenomene sunt atestate în română, istroromână și, parțial (doar verbul), în aromână, nefiind ocurente doar în meglenoromână³.

Substantivele și verbele din limbile respective și-au depășit aria natală și au început să circule și pe arii lingvistice învecinate. Aromâna și meglenoromâna au împrumutat din macedoneană atât substantivul *збор*, cât și verbul *зборувам*, sub formele: arom. *zborũ*, megl. *zbor*, și, respectiv, arom. (*a*)*zburãscu*, megl. *zbuos*. În aromână se mai reflectă semantismul dublu al etimonului slav, pe când meglenoromâna cunoaște numai sensul cel nou de ‘cuvânt’, ca macedoneana de astăzi. Substantivul albanez *kuvend* și cel macedonean *zbor* au fost asimilate de limba neogreacă – *κονβέντα* ‘convorbire’ (DG 2004: 601), *ζμπόρους* (DDA 2013: 1294), care a format de la ele verbe proprii – *κονβεντιάζω* ‘a vorbi’ (DG 2004: 601), *ζμπουπιζω* (DDA 2013: 1294), creând astfel un paralelism perfect cu restul limbilor respective. Prin gr. *κονβέντα* trebuie explicat și arom. *cuvendã* (DDA 2013: 428), care nu continuă inițialul *cuvintu (acesta ar fi trebuit să se păstreze ca atare).

Rom. *a cuvânta*, deși are o paralelă exactă în istroromână, în textele românești vechi apare mai ales în cuvintele compuse care reprezintă calcuri după slavonă. Ieșit complet din uz ca verb simplu, mai persistă sub forma substantivată *cuvântare* și adjectivată (*ne*)*cuvântător*. În secolul al XVI-lea se încheiase deja înlocuirea verbului în cauză cu *a grăi*, căruia îi corespunde substantivul *grai*, ambele de origine slavă veche⁴. Împrumutul s-a făcut încă în romanica balcanică, cf. arom. *grescu*, megl. *griri* și arom., megl. *grai*, atât verbul, cât și substantivul lipsind numai din istroromână. Etimoanele acestor lexeme ar fi fost v.sl., srb. *grajati* ‘a croncăni’ (Vaillant 1966: 265, Mihăilă 1960: 208) și *graj* ‘croncănit’ (CSS 1998: 131). Evoluția semantică produsă în

² Trebuie remarcat că în rom. *cuvânt* se mai reflectă și celălalt sens al lat. *conventus* – ‘înțelegere, acord’, care, atunci, nu este o inovație, ci un sens paralel absorbit și întărit ulterior de cel contemporan (‘cuvânt’ ca ‘promisiune’, dar una reciprocă, adică ‘înțelegere’).

³ Terminologia folosită este explicată în mod detaliat în Klimkowski 2011: 21-23. Dat fiind că aceasta diferă de cea românească tradițională, se impun următoarele observații: 1) în loc de *dacoromână*, folosim termenul *română*; 2) *balcanoromanic* (*aria balcanoromanică*, *Romania balcanică*) se referă la ansamblul format din *română*, *istroromână*, *aromână* și *meglenoromână*; 3) prin *romanica balcanică* (abrevierea: *rom. balc.*) înțelegem idiomul provenit din latina balcanică și scindat ulterior în cele patru idiomi sus-menționate; în lingvistica românească tradițională îi corespunde, cel mai des, termenul *româna comună*.

⁴ Substantivul *grai* este considerat, de cele mai multe ori, derivat al verbului *a grăi*, și prin urmare, tratat ca o creație românească proprie. Totuși, în timp ce în limbile slave există substantivul *graj*, el poate fi etimonul rom. *grai*.

romanica balcanică, deși pare stranie, este explicabilă – ‘a croncăni’ > ‘a striga, a scoate sunete’ > ‘a vorbi’ și ‘a zice, a spune’, ajungându-se astfel la cele două sensuri de bază exprimate de rom. *a grăi* (și de *a cuvânta*). De altfel, ea este atestată, dialectal, și în bulgară – *гряя* ‘a grăi, a pâlăvrăgi’ (Mihăilă 1960: 208). Incluziunea sensului de ‘a spune’ în *a grăi* nu elimină, totuși, lexemele vechi *a zice* și *a spune*, ci permite o diversificare mai mare a discursului datorită sinonimiei create.

Lexemul *a grăi*, după o perioadă de mare frecvență în texte (XVI-XVIII), începe să piardă teren și, din secolul al XIX-lea, este folosit din ce în ce mai rar, mai ales cu o tentă populară sau arhaizantă. Valoarea neutră și-o păstrează doar derivatul *grăitor*. Substituentul verbului *a grăi* și, în același timp, ultimul termen din seria verbală discutată, contemporanul *a vorbi* apare cu această formă din secolul al XVII-lea. Etimologia sa a stârnit multe controverse. Majoritatea surselor îl explică ca derivat al substantivului *vorbă*, care, la rândul lui, este considerat o variantă a împrumutului slavon *dvorbă*:

„*Verbum* rămâne cu sensul de „cuvânt” numai în termenul basc *berba*; în alte părți rămâne cu sensuri particulare, de ex. sard. log. *sos berbos* „formule magice”, fr. *verve* „vervă”, v. sp. *vierbo* și v. port. *vervo* „proverb”. Rom. *vorbă* (de unde *a vorbi*), în ciuda asemănării fonetice, nu are nimic de-a face cu *verbum*, ci, după cum dovedește clar v. rom. *dvorbă*, provine din v.sl. *dvorbba*” (Tagliavini 1977: 219).

Etimonul *verbum*, propus de Cipariu 1869: 320, trebuie respins din motive morfologice, fonetice și cronologice. În mod normal, neutru latin nu devine feminin, deși există cazuri izolate de singularizare și feminizare a pluralului neutru, cf. *viride*, pl. *viridia* ‘verdeață’ (SĽP 1996: 539) > *varză*, adică, până la urmă, rezultatul este tot un substantiv feminin provenit dintr-un substantiv neutru. De altfel, și termenul basc are la bază forma de plural *verba* sau chiar presupusa formă feminină **verba*, care, la rândul ei, pare singura explicație plauzibilă pentru fr. *verve* ‘vervă’. Așadar, un argument mai important împotriva acestei etimologii îl constituie o evoluție fonetică cu totul excepțională, adică trecerea lui [e] în [o], care, totuși, s-ar mai putea admite ca incident fonetic. Argumentul decisiv este de ordin cronologic – forma *vorbă* apare în textele românești abia în secolul al XVII-lea și nu este atestată în istroromână, aromână și meglenoromână. Așadar, caracterul său latin moștenit este greu de dovedit și foarte puțin probabil. Foarte puțin probabilă este, de asemenea, etimologia susținută de Tagliavini după mai multe surse românești. După cum remarcă Ciorănescu (DER 2002: 843), *vorbă* nu se confundă niciodată cu *dvorbă*, adică nici *vorbă* nu are sensul de ‘slujbă’, nici *dvorbă* nu apare cu sensul de ‘discuție’ sau ‘cuvânt’. În schimb, *vorbă* și *a vorbi*, atunci când încep să intre în uz, alternează în mod regulat, chiar în cadrul aceluiași text, cu mai vechile *vorovă* și *a vorovi*, cu sensul de ‘vorbă’ și ‘a vorbi’. Cele din urmă, în schimb, coexistă în secolul al XVI-lea cu *vreavă* și *a vrevi*, cu sensul de ‘gălăgie’ și ‘a face gălăgie’. Așadar, se pot distinge două serii sinonimice:

sec. XVI

vreavă = *vorovă* ‘gălăgie’, *a vrevi* = *a vorovi* ‘a face gălăgie’

sec. XVII-XIX

vorovă = *vorbă* ‘vorbă’, *a vorovi* = *a vorbi* ‘a vorbi’.

Prin urmare, verbul *a vorbi* nu derivă din substantivul *vorbă* (DER 2002: 843, DEX 1998: 1170), ci invers, la fel ca *vorovă*, care provine din *a vorovi*. În același timp, există o legătură semantică și etimologică indubitabilă între *a vorbi* și *a vorovi*. Verbul *a vorbi* trebuie să fie o variantă fonetică a mai vechiului *a vorovi*, la care s-a ajuns prin sincoparea vocalei neaccentuate [o] – *a vorovi* > *a vorvi*, și disimilarea [v] > [b] – *a vorvi* > *a vorbi*. Așadar, forma de bază pentru toate cele enumerate o reprezintă verbul *a vorovi*, cu sensul inițial de ‘a face gălăgie’, care a fost pus în legătură cu ucr. *zobopumu*⁵ și v.sl. *govoriti* ‘a face zarvă, a se agita’ (DEXI 2007: 2198), provenit din substantivul v.sl. *govorъ* ‘gălăgie’ (SS 1994: 172).

Ipoteza este justă, dar necesită o completare, mai ales cu privire la evoluția fonetică și semantică a formei respective. Împrumutul este de dată romanică balcanică, pentru că apare și în aromână, ca *vâryescu*, pentru care trebuie postulată următoarea evoluție fonetică:

1. *vorovire* > *voroyire* (palatalizarea labialei [v] în [j])
2. *voroyire* > *vuruyire* (închiderea lui [o] neaccentuat în [u])
3. *vuruyire* > *vuryire* (sincoparea lui [u] neaccentuat)
4. *vuryire* > *vâryire*, *vâryescu* (trecerea segmentului [ur] în [îr]).

De aceea, din motive cronologice și geografice, etimonul formei presupuse **vorovire* din romanica balcanică trebuie să fie v.sl. *govoriti*, și nu ucr. *zobopumu*. Fonetismul *vorov-* în locul celui așteptat **govor-* se poate explica printr-o metateză urmată de o asimilare:

v.sl. *govoriti* > rom.balc. **govorire* > **gorovire* (metateză)
*gorovire > *vorovire* (asimilare regresivă)

sau

v.sl. *govoriti* > rom.balc. *govorire* > **voroghire* (metateză)
*voroghire > *vorovire* (asimilare progresivă).

⁵ Prin influența ucraineană se poate explica, eventual, fonetismul moldovenesc *a horghi*, cu [h] la inițială.

O altă explicație, mult mai probabilă, presupune o contaminare între *govorire și *vrevire. Reconstituirea unei astfel de forme o permite *a vrevi* din româna veche, menționat mai sus, și *vrighiri* din meglenoromână, supus unei evoluții fonetice normale:

1. *vrevire* > *vreghire* (palatalizarea lui [v] în [ʝ])
2. *vreghire* > *vrighiri*, *vrighes* (închiderea lui [e] neaccentuat în [i]).

Verbul *vrevire din romanica balcanică continuă v.sl. **vr̥javiti* > sl.balc. *vreviti ‘a face gălăgie’, păstrat numai în macedoneană ca *врѣвам, врѣву* ‘a face gălăgie’ (SM 1990: 41), ‘a vorbi’ (colocvial, în dialecte și cu sens neutru). Verbul slav, la rândul lui, provine din v.sl. **vr̥java* ‘gălăgie’ (bulg. *врѣва*, mac. *врѣва*, srb. *vreva*), care reprezintă substantivarea formei feminine a adjectivului **vr̥javъ* ‘fierbinte, clocotit’, derivat din verbul v.sl. *vr̥ěti* ‘a fierbe, a clocoti’ (HER 1993: 683).

Verbele slave *govoriti* (SS 1994: 172) și *vreviti* exprimă același semantism, ‘a face gălăgie’. În aceste condiții, refacerea presupusului *govorire în *vorovire sub influența lui *vrevire, urmată de dispariția ulterioară a lui *govorire, pare a fi cea mai plauzibilă ipoteză. Prin urmare, în romanica balcanică, ar fi funcționat, pe de o parte, *vorovire, care se reflectă în rom. *a vorovi* (devenit *a vorbi*), și arom. *vârvescu, și, pe de alta, *vrevire, continuat de rom. v. *a vrevi* și megl. *vrighiri*.

În secolul al XVI-lea, *a vorovi* apare mai ales cu sensul etimologic de ‘a face gălăgie’ (iar derivatul său, *vorovă* – cu cel de ‘gălăgie’). Totuși, din aceeași epocă provin primele atestări ale semantismului celui nou, ‘a vorbi’, care mai este marcat de o nuanță populară. Prin introducerea limbajului colocvial în cronicile moldovenești, *a vorovi* și sensul său nou își croiesc drumul în limba literară⁶. Fonetismul *a vorbi* apare mai întâi în sud și devine deja predominant în secolul al XVII-lea. În Moldova, el coexistă cu cel vechi, cu o frecvență mai mică decât acesta, încă în secolul următor. În secolul al XIX-lea, *a vorbi* se încetățenește pe tot teritoriul românesc și înlocuiește definitiv verbul *a grăi*. Această substituție ilustrează mecanismul de neutralizare stilistică a unor creații expresive și de impunere a acestora în locul celor neutre și normal folosite care devin astfel marcate stilistic (popular, poetic, arhaizant etc.) și ies din uz în limba standard. În același timp, expansiunea verbului *a vorbi* poate fi corelată cu interpretarea lui ca lexem de origine latină (de la *verbum*) și promovarea sa de curente latinizante.

⁶ De altfel, evoluția semantică ‘a face gălăgie’ > ‘a vorbi’ este proprie și etimoanelor slave ale acestuia, cf. bulg. *говоря*, mac. *говорам*, srb. *govoriti* etc. (< v.sl. *govoriti*), mac. *врѣвам* (< sl.balc. *vreviti*). Mai trebuie remarcat că în textul slavon, care a servit ca sursă traducerii textelor religioase, se folosesc *molviti* ‘a face gălăgie’ și, respectiv, *molva* ‘gălăgie’, ale căror echivalente slave occidentale au suferit o evoluție similară ca *govoriti* și *govorъ* din restul limbilor slave sau rom. *a vorovi*, cf. pol. *mówić* ‘a vorbi’, *mowa* ‘vorbire’, c. *mluvit, mluva*.

Echivalentele lui *a grăi* se mențin în aromână – *grescu* (DDA 2013: 596) și în meglenoromână – *gres* (DM 1935: 144), dar uzul lor este din ce în ce mai limitat din cauza răspândirii sl. *zburăscu* și, respectiv, *zbuos*, sau a formelor bazate pe tc. *lâf* ‘vorbă’ – arom. *lăfusescu* (DDA 2013: 727), megl. *lăfes* (DM 1935: 164). Situația cea mai stabilă o prezintă istroromâna de nord, care folosește în continuare vechiul *cuvintă*, pe când varianta ei de sud recurge la croatismul *ganęi* (Kovačec 1971: 24) < ceac. *ganati*.

În comparație cu alte limbi romanice, aria balcanoromanică se caracterizează printr-o stabilitate mult mai mică în privința termenilor cu semantismul ‘a vorbi’, fiind mai susceptibilă inovațiilor, împrumuturilor și, în general, schimbărilor lexico-semantice. Este adevărat că și restul României tinde să-și reînnoiască această categorie lexicală, prin introducerea și folosirea unor termeni ca fr. *bavarder*, sp. *charlar*, care, totuși, rămân foarte marcate stilistic, plasându-se astfel la același nivel cu unele fenomene românești recente (precum împrumutul turcesc *a pălăvrăgi* sau folosirea lui *a povesti* cu sensul de ‘a vorbi’ în limbajul familiar).

Anexa nr. 1

Statistica frecvenței lexemelor *a cuvânta*, *a grăi* și *a vorbi* și a substantivelor corespunzătoare în texte vechi

Lexem	<i>cuvânta</i> ⁷	<i>cuvânt</i>	<i>grăi</i>	<i>grăită</i> , <i>grai</i>	<i>vorovi</i>	<i>voroavă</i>	<i>vorbi</i>	<i>vorbă</i>
Sursă								
Coresi 1560-1561	1	37	264	4, 3	1	2	-	-
Ureche 1642-1647	1	59	5	-	7	-	-	-
Învăț. 1650	1	247	113	5	1	1	23	25
Costin 1675	-	33	11	3	5	22	-	-
Cantacuzino 1716	1	29	18	2	-	1	8	6
Neculce 1743	-	46	37	1	19	27	14	12
<i>Biblia Blaj</i> 1795	54	214	263	13	-	-	12	2
Pann 1847	-	18	1	3	-	-	30	60
Alecsandri 1852	-	6	2	-	-	-	6	6

⁷ Numai în cuvinte compuse precum *a binecuvânta* etc.

Anexa nr. 2

Originea lexemului *a vorbi*

			→	arom. *vuruyire	→	arom. vuryire	→	arom. vâryire
v.sl. govorъ						rom. vorbă	→	mold. horbă
↕						↑		
v.sl. govoriti	→	rom.balc. *vorovire				rom. vorbi	→	rom. vorbi
			→	rom. v. vorovi	→			
							→	mold. horghi
								↓
						ucr. говоруму		mold. horbă
			→	rom. v. vrevi				
sl.balc. *vreviti	→	rom.balc. *vrevire						
			→	megl. *vreghire	→	megl. vrighiri		
↑								
v.sl. *vrjava		→		rom. v. vreavă				

BIBLIOGRAFIE

- Cipariu, T., 1869, *Gramateca limbei române*, vol. I, Blaj.
- Klimkowski, T., 2011, *Influențe slave vechi asupra morfologiei și sintaxei limbii române*, Alba Iulia, Editura Aeternitas.
- Kovačec, A., 1971, *Descrierea istroromânei actuale*, București, Editura Academiei.
- Migliorini, B., 1966, *Storia della lingua italiana*, Firenze, Sansoni.
- Mihăilă, Gh., 1960, *Împrumuturi vechi sud-slave în limba română. Studiul lexico-semantic*, București, Editura Academiei Române.
- Sandfeld, K., 1930, *Linguistique balkanique. Problèmes et résultats*, Paris, Édouard Champion.
- Tagliavini, C., 1977, *Originile limbilor neolatine*, vers. rom. de A. Niculescu, București, Editura Științifică și Enciclopedică.

Vaillant, A., 1966, *Grammaire comparée des langues slaves*, t. III, Paris, Editions Klincksieck.

Dicționare

- CSS – Дьяченко, Г., 1998, *Полный церковно-славянский словарь*, Москва, Terra – Книжный Клуб.
- DDA – Papahagi, T., 2013, *Dicționarul dialectului aromân general și etimologic*, București, Editura Academiei.
- DER – Ciorănescu, A., 2002, *Dicționarul etimologic al limbii române*, București, Saeculum I. O.
- DEX – Coteanu, I., Seche, L., Seche, M. (coord.), 1998, *Dicționarul explicativ al limbii române*, București, Univers Enciclopedic.
- DEXI – Dima, E. (coord.), 2007, *Dicționar explicativ ilustrat al limbii române*, Chișinău, Arc & Gunivas.
- DG – Kostan, O., Andonios, K., *Dicționar român-grec, grec-român*, Constanța, Steaua Nordului.
- DM – Capidan, Th., 1935, *Meglenoromânii*, vol. III, *Dicționar meglenoromân*, București, Monitorul Oficial și Imprimeriile Statului, Imprimeria Națională.
- FSS – Ndreca, M., 1980, *Fjalor ship-serbokroatisht*, Prishtinë, Rilindja.
- HER – Gluhak, A., 1993, *Hrvatski Etimološki Rječnik*, Zagreb, August Cesarec.
- SŁP – Kumaniecki, K., 1996, *Słownik łacińsko-polski*, Warszawa, Wydawnictwo Naukowe PWN.
- SM – Vidoeski, B., Pianka, W., Topolińska, Z., 1990, *Słownik macedońsko-polski i polsko-macedoński*, Warszawa, PWN – Skopje, Makedonska Kniga.
- SS – Цейтлин, Р.М., Вечерки, Р., Благовой Е., 1994, *Старославянский словарь*, Москва, Русский Язык.
- SSCH – Frančić, V., 1987, *Słownik serbsko-chorwacko polski*, Warszawa, Wiedza Powszechna.

Texte suport

- Coresi (trad.rom.), 1560-1561, *Dentru Matei sfântă bună vestire*, în *Tetraevanghelul tipărit de Coresi (Brașov, 1560-1561) comparat cu Evangheliarul lui Radu de la Mănăcești 1574*, ediție alcătuită de Florica Dimitrescu, București, Editura Academiei, 1963.
- Grigore Ureche, 1642-1647, *Letopisețul Țării Moldovei, de când s-au descălecat țara*, http://ro.wikisource.org/wiki/Letopise%C8%9Bul_%C8%9B%C4%83r%C3%A2i_Moldovei_de_c%C3%A2nd_s-au_desc%C4%83lecat_%C8%9B%C4%83r%C3%A2i_Moldovei_de_la_Aaron_Vod%C4%83u_Teodosie, acces: 11.08.2014.
- Neagoe Basarab, trad. rom. 1650, *Învățăturile lui Neagoe Basarab către fiul său Teodosie*, http://ro.wikisource.org/wiki/%C3%8Env%C4%83%C8%9B%C4%83turile_lui_Neagoe_Basarab_c%C4%83tre_fiul_s%C4%83u_Teodosie, acces: 11.08.2014.
- Miron Costin, 1675, *Letopisețul Țării Moldovei*, http://ro.wikisource.org/wiki/Letopise%C8%9Bul_%C8%9A%C4%83r%C3%AEi_Moldovei_de_la_Aaron_Vod%C4%83u_Teodosie, acces: 11.08.2014.
- Constantin Cantacuzino, 1716, *Istoria Țării Rumânești*, http://ro.wikisource.org/wiki/Istoria_%C8%9A%C4%83r%C3%A2i_Rum%C3%A2ne%C8%99ti, acces: 11.08.2014.
- Ion Neculce, 1743, *Letopisețul Țării Moldovei*, Editura „Litera Internațional”, București – Chișinău, 2001.
- Samuil Micu (trad. rom.), 1795, *Biblia de la Blaj*, http://bitflow.dyndns.org/romanian/biblia/Romanian-Biblia_Blaj_1795.pdf, acces: 11.08.2014.
- Anton Pann, 1847, *Povestea vorbii*, http://ro.wikisource.org/wiki/Povestea_vorbei, acces: 11.08.2014.
- Vasile Alecsandri, 1852, *Chirița în provincie*, http://ro.wikisource.org/wiki/Chiri%C8%9Ba_%C3%AE_n_provincie, acces: 11.08.2014.

IL PASTORE MIORITICO E IL «MORTO» IN *DEALURI* DI ANA BLANDIANA: UN PERCORSO ARCHETIPALE

VALENTINA SIRANGELO¹
Università della Calabria, Italia

THE MIORITIC SHEPHERD AND THE «DEAD» CHARACTER IN ANA BLANDIANA'S *DEALURI*: AN ARCHETYPAL ITINERARY

Abstract

The present study proposes an analysis of the poem *Dealuri* (1977) by Ana Blandiana, carried out under the comparatistics perspective. A complete and coherent interpretation of *Dealuri* – and, in particular, of the «dead» character – can be realized through the mythocritical methodology, by employing the Vegetation God archetype. The first part reflects on the poem's landscape: two specular dimensions – air and earth – are crossed by «spherical» hills, which beneficently bestow prosperity on them and which are thus classifiable as a hypostasis of the Earth Mother Goddess. The second part, after having ascribed *Dealuri* to Lucian Blaga's «mioritic space», proposes a comparatistic study of the Romanian Folk Ballad *Miorița* (*Dealuri*'s hypotext): in particular, the passive-feminine traits of the shepherd – its main character –, the lamentation which his demise causes, but above all his fictitious marriage with an arcane female figure, permit to identify him with the Vegetation God archetype. The last part illustrates how this self-same archetype can be recognized in the «dead» character of *Dealuri*, lying underground but mindful of his past «lives» while listening «eternities» flowing. The Vegetation God Myth, preserved intact in an archaic text such as *Miorița*, is thus projected in a Twentieth-Century poem through a creative act of Ana Blandiana.

Keywords: *Mythocriticism, Comparatistics, Romanian Poetry, Romanian Folklore, Vegetation God, Death, Cycle*

---

¹ **Valentina Sirangelo** works as Research and Teaching Assistant for the chairs of Comparative Literature and Romanian Literature, under the direction of Professor Gisèle Vanhese, in the “Dipartimento di Studi Umanistici” (Facoltà di Lettere e Filosofia) of the University of Calabria (UNICAL). She is member of CRIR (*Centre de Recherche sur l'Imaginaire et la Rhétorique* – UNICAL) and of the international *Association des Amis de Gilbert Durand* (France). Her studies concern the fields of Comparative Literature and Mythocriticism. She is author of the book *Dio della vegetazione e poesia* (Roma, Aracne, 2014) and of several articles, including “From Myth to Fantasy Role-Playing Game: Aspects of the Child God in *The Elder Scrolls* Lore” (*Caietele Echinox*, University of Cluj-Napoca, 2014). Furthermore, she has in preparation a comparatistic study concerning Ioan Petru Culianu's works. Currently, she is enrolled in the “Dottorato di Ricerca Internazionale di Studi Umanistici. Teorie, storie e tecniche dell'interpretazione dei testi” (XXIX cycle) at the University of Calabria (UNICAL), with a Research Project whose title is *Il Tema del «Dio che muore e risorge» nella letteratura europea*, under the direction of Professor Gisèle Vanhese; e-mail: valentina.sirangelo@live.com

Come afferma André Siganos, adoperare la prospettiva della mitocritica permette di «repérer l'allusion dans sa "souplesse d'adaptation" en même temps que dans sa "résistance" à toute dévaluation en simple allégorie, maintenant une "présence autre" dans le texte, présence *irradiante*» (Siganos 1993: 29). Particolarmente interessante è il caso in cui tale fenomeno consiste nella ripresa di un mito all'interno del corpo testuale. In merito, Pierre Brunel asserisce che «la présence d'un élément mythique dans un texte sera considérée comme essentiellement signifiante», poiché «même s'il est ténu, même s'il est latent, doit avoir un pouvoir d'irradiation»; una volta individuato il mito irradiato, «c'est à partir de lui que s'organisera l'analyse du texte» (Brunel 1992: 82).

L'obiettivo del presente studio è quello di proporre un'analisi della poesia *Dealuri (Colline)* di Ana Blandiana adottando la metodologia comparatistica della mitocritica: l'interpretazione testuale si baserà sul riconoscimento, nel tessuto simbolico-tematico del componimento, del Dio della Vegetazione – esempio di irradiazione di un mito (e di un archetipo) «dans la mémoire et dans l'imagination d'un écrivain qui n'a même pas besoin de le rendre explicite» (Brunel 1992: 84).

Il componimento poetico *Dealuri*, tratto dalla raccolta *Somnul din Somn (Il Sonno dal sonno)* del 1977², costituisce un brillante testimonianza della temporalità specifica riscontrabile nell'opera della poetessa. Nel proprio microcosmo, la Blandiana propone soggetti incisivamente ispirati dal modello folklorico romeno³: per la poesia *Dealuri*, a partire dal titolo e dalla spazialità che vi si profila, è possibile individuare un ipotesto appartenente alla letteratura folklorica romena, ossia il «cântec bătrânesc» *Miorița (L'Agnellina)*. Il complesso retroscena archetipale che si cela dietro il personaggio centrale di *Dealuri* – un «morto» – è costituito dal Mito relativo al Dio della Vegetazione. Infatti, secondo la mitoanalisi, il Dio della Vegetazione può essere riconosciuto nei tratti del protagonista di *Miorița* – un giovane e mite pastore – e, di conseguenza, lo si può identificare – come dimostreremo – anche nel «morto» del componimento *Dealuri*, in quanto archetipo proiettato grazie a un atto creativo dell'autrice.

1. Dimensioni speculari

Sin dalla prima lettura, si può facilmente constatare che *Dealuri* è caratterizzata da una interessante simmetria: la terza strofa sembra infatti riprodurre la prima strofa in maniera pressoché speculare. Muta unicamente il personaggio che proferisce i versi: l'io poetico nella prima strofa e un morto nella terza. Entrambi invocano le colline, denominandole «dulci sfere-mpădurite»

² Cf. Blandiana 2008, I: 141.

³ A tal proposito, cf. Mazzoni 2004: 184.

(«soavi sfere boscosse»). Definendo le colline «sfere», ambedue svelano la loro effettiva percezione spaziale e ontologica: ammettono, infatti, l'esistenza di un *altro* mondo, «rovesciato» e invisibile rispetto alla loro posizione fisica. Le colline, da semisfere quali risultano da una prospettiva di osservazione prettamente visiva, si sdoppiano in questo secondo mondo, rivelandosi così delle sfere complete – sebbene «nascoste per metà» nella dimensione preclusa alla vista:

Dealuri

Dealuri, dulci sfere-mpădurite
Ascunse jumătate în pământ
Ca să se poată bucura și morții
De carnea voastră rotunjită blând,

Poate un mort stă ca și mine-acum,
Ascultă veșniciile cum cură,
Își amintește vechi vieți pe rând
Și contemplându-vă murmură:

Dealuri, dulci sfere-mpădurite
Ascunse jumătate în văzduh
Ca să se poată bucura și viii
De nesfârșit de blândul vostru duh...⁴.

I due versi «ascunse jumătate în pământ» e «ascunse jumătate în văzduh» differiscono unicamente per il sostantivo che li chiude: «pământ» («terra») nella prima strofa e «văzduh» («aria») nella terza strofa. Tali sostantivi indicano la dimensione invisibile – rispettivamente per il vivo e per il morto – in cui le colline risultano «ascunse jumătate» («nascoste per metà»). Terra e aria sono dunque i due grandi reami in cui il cosmo della poesia è suddiviso: il primo si estende al di sotto della superficie terrestre, mentre il secondo si estende al di sopra di tale superficie, giungendo a includere anche l'area celeste. Curioso è, infatti, che in tale organizzazione spaziale l'elemento terra, lungi dal caratterizzare il mondo «terrestre» (ossia immanente), contraddistingua l'aldilà (un aldilà, di fatto, ctonio); mentre l'elemento aria – che parrebbe inadatto nell'al di qua e alla sfera immanente – contraddistingua la dimensione di fatto «terrestre».

---

⁴ L'edizione di riferimento per la traduzione in lingua italiana della poesia è Blandiana 2004: 95: «Colline, soavi sfere boscosse / nascoste per metà nella terra / perché possano gioire anche i morti / della vostra carne dolcemente rotonda, / forse un morto se ne sta come me adesso, / ascolta le eternità che scorrono, / ricorda le sue vecchie vite una per una / e contemplandovi mormora: / colline, soavi sfere boscosse / nascoste per metà nell'aria / perché possano gioire anche i vivi / del vostro dolcissimo respiro...». Come dimostreremo nell'analisi, si è ritenuto opportuno apportare una modifica al quinto verso (che nell'edizione citata è: «forse un morto sta qui ora come me»).

Proprio come i precedenti, i due versi «ca să se poată bucura și morții» e «ca să se poată bucura și viii» variano con il sostantivo che li chiude: «morții» («i morti») e «viii» («i vivi»), vale a dire i due soggetti collettivi che, rispettivamente nella dimensione della terra (il reame sotterraneo) e nella dimensione dell'aria (il reame di superficie), gioiscono dei vivificanti doni collinari. Morti e vivi sono dunque le due schiere di personaggi che si profilano nella poesia – a cui appartengono rispettivamente il «morto» del quinto verso e l'io poetico.

I versi che chiudono la prima e la terza strofa, «de carnea voastră rotunjită blând» e «de nesfârșit de blândul vostru duh...», a differenza delle coppie precedentemente indagate, differiscono di molto. Illustrano, infatti, gli attributi delle colline di cui i morti e i vivi, rispettivamente nel reame della terra e nel reame dell'aria, godono: «carnea» («carne»), un attributo materiale, e «duh» («respiro»), un attributo immateriale; essi si confanno, rispettivamente, alla solidità dell'elemento terra e alla diafanità dell'elemento aria. Purtuttavia, i due doni collinari – carne per i morti e respiro per i vivi – sono parimenti dolci, soavi, come se venissero teneramente elargiti con amore «materno».

2. Le colline come ipostasi della *Tellus Mater* come «spazio mioritico» blaghiano

Il cosmo della poesia *Dealuri* risulta, dunque, bipartito. È suddiviso, specularmente, in due dimensioni di natura opposta, le quali si diversificano per i due elementi che vi circolano e per le due schiere di soggetti che vi dimorano: rispettivamente, l'aria e la terra, i vivi e i morti. Pur trattandosi di due domini diametralmente opposti, però, tra di loro vige un rapporto di fitta e magica comunicazione: infatti, le colline, ponte e fulcro della poesia, li attraversano entrambi, instaurandovi un mistico contatto e facendo da tramite per un gemellaggio interdimensionale.

Le benefiche colline si presentano anzitutto come garanti di prosperità per i due mondi: infatti, elargiscono, rispettivamente ai vivi e ai morti, respiro e carne, fonti di proficua sopravvivenza. La loro generosità, la soavità dei loro doni e la rotondità dei loro contorni trovano motivazione nell'archetipo che vi sottende: si tratta della Grande Dea Madre, uno tra i primi soggetti divini in assoluto della storia delle religioni⁵, che si configura come corrispettivo iconico-

---

⁵ Già la religiosità del Paleolitico era imperniata su una «visione dell'unità della vita, originariamente immaginata come la Dea Madre la quale genera forme di vita che sono altro che lei stessa» (Baring/Cashford 1993: 40, trad. nostra). Solo nell'età successiva, la Dea Madre acquisisce fattezze esclusivamente telluriche e diviene specificamente garante della vita agraria. «All'inizio del Neolitico questa già antica divinità viene trasformata in una Dea agreste, progenitrice e protettrice di tutti i frutti del raccolto» (Gimbutas 2013, II: 18). Per un ulteriore approfondimento, cf. Eisler 2012: 43-86.

simbolico della Terra⁶. Le colline sono un'ipostasi della *Tellus Mater*: in quanto porzioni di terra rialzate e ondulate, richiamano alla mente le abbondanti forme della Dea nell'iconografia paleolitica e soprattutto neolitica. Il Femminile archetipale che si manifesta nelle colline è esclusivamente quello della Madre Buona, ovvero «la dispensatrice benefica di felicità e di vita, il suolo della natura che produce il nutrimento e la cornucopia del grembo che partorisce» (Neumann 1978: 54-55); si tratta, infatti, di un «Femminile che genera e nutre, protegge e riscalda» (Neumann 1981: 153). Non vi è traccia, invece, neanche nel reame ctonio-funebre della poesia, di alcun aspetto della Madre Terribile, ovvero l'altro aspetto archetipale del Femminile che, di contro, «attira e cattura ogni cosa vivente, per soddisfarsi e fecondarsi» (Neumann 1981: 174)⁷.

Come degli inesauribili seni tellurici, le colline conferiscono benevolmente la vita e l'abbondanza, sotto forma di «nesfârșit de blândul duh» («dolcissimo respiro») e di «carnea rotunjită blând» («carne dolcemente rotonda»). A proposito di questo ultimo attributo, si possono individuare due isotopie relative all'immagine dei morti che gioiscono della «carne» della Terra. La prima è un'isotopia nutritiva, per la quale i morti si cibano di parti di essa – ovvero dei suoi frutti – venendone miracolosamente vivificati. La seconda è un'isotopia erotica, per la quale i morti, sepolti nella Terra e dunque «penetrati» nel grembo della *Tellus Mater* – in virtù di quella «regressione incestuosa della libido» (Harding 1973: 191) che è la morte inumatrice⁸ –, gioirebbero dell'amplesso mortuario con la Grande Madre⁹, al cui utero fecondo e rigenerativo hanno (temporaneamente) fatto ritorno¹⁰.

Anche se il paesaggio agrario della poesia fosse stato costituito da un'unica collina, il gioco di specchi tra la prima e la terza strofa sarebbe stato ugualmente valido. Tuttavia, per il titolo del componimento, la Blandiana ha

---

⁶ «La terra rappresenta la funzione materna: *Tellus Mater*. Essa dà e riprende la vita. [...] Assimilata alla madre, la terra è un simbolo di fecondità e di rigenerazione» (Chevalier/Gheerbrant 2011, II: 465-466).

⁷ Per un approfondimento, cf. Jung 1981.

⁸ Un'altra poesia di Ana Blandiana è interamente incentrata sull'archetipo della Grande Dea tellurica: si tratta di *Mamă (Madre)*, appartenente alla raccolta *Octombrie, Noiembrie, Decembrie (Ottobre, Novembre, Dicembre)*, del 1972. Cf. Blandiana 2008, I: 107. L'immagine che la apre, «mamă, întâiul meu mormânt» («madre, prima mia tomba»), riproduce quell'«isomorfismo sepolcro-culla» che «ha per termine medio la culla ctonia [...] culla tellurica» (Durand 2009: 292).

⁹ Come asserisce Gilbert Durand (2009: 295), vi è «un grande isomorfismo della morte e dell'intimità materna», ma parimenti vi sono «frequenti isomorfismi della tomba, della beneamata e delle gioie dell'intimità». La ragione archetipale è che la Grande Dea – in quanto Terra – è sia Madre e che Sposa, rispettivamente quando se ne viene partoriti e quando vi si discende nella fase erotico-tanatica.

¹⁰ «L'idea è sempre la stessa: rigenerarsi attraverso il contatto con le forze della terra, morire a una forma di vita per rinascere a un'altra» (Chevalier/Gheerbrant 2011, II: 466).

scelto il plurale «colline». Infatti, come già notato dai critici¹¹, l'ambientazione della poesia è riferibile al paesaggio romeno soggetto di un'opera filosofica di Lucian Blaga: *Spațiul mioritic (Lo Spazio mioritico)*¹².

«Orizzonte elevato, costituito da un ritmico e indefinito susseguirsi di colle e valle» (Blaga 1994: 51), lungi dall'essere un orizzonte meramente reale e concreto, esso rappresenta, secondo Blaga (1994: 55), «una chiave d'oro con cui poter aprire molte delle porte dell'entità romena». Lo spazio mioritico incide profondamente, in quanto «orizzonte spaziale inconscio» e «sostrato spirituale», sia sulle «creazioni anonime della cultura popolare romena» (Blaga 1994: 54-55) che sul peculiare «sentimento del destino radicato nell'animo romeno» (Blaga 1994: 56).

3. Il pastore di *Miorița* e il Dio della Vegetazione

Risalire dal titolo *Dealuri a Spațiul mioritic* di Blaga costituisce un passaggio obbligato per individuare l'ipotesto della poesia. Il passaggio successivo consiste, infatti, nel presentare l'opera letteraria romena che incarna il fondamento della categoria «spazio mioritico» delineata dal filosofo e che, di conseguenza, proietta la propria ombra anche sulla poesia della Blandiana: la ballata¹³ *Miorița*¹⁴. Sappiamo che il peculiare paesaggio romeno denotato dalla categoria blaghiana si incontra nell'*incipit* della ballata.

Due sono gli arcani che aleggiano intorno alla ballata *Miorița*. Il primo concerne la passività con la quale il pastore accetta la morte sanguinosa che incombe su di lui, nonostante avrebbe potuto mettersi in salvo o difendersi una volta messo in guardia dalla sua agnellina¹⁵. Il secondo concerne l'identità della misteriosa figura femminile, menzionata dal pastore nella sostituzione della sua mesta morte con delle giubilanti nozze: «o mândră crăiasă, a lumii mireasă» («una bella regina, sposa del mondo»), «o fată de crai» («una figlia di re»)¹⁶.

A nostro parere, la risposta ai due arcani concernenti *Miorița* – la passività del pastore e la sua sostituzione della morte con le nozze – può essere rintracciata nel recondito sostrato mitico che sottende alla ballata, il quale attinge a uno scenario che precede di svariati millenni la formazione dell'identità etnico-culturale romena (e più in generale, la formazione delle

¹¹ Mazzoni 2004: 184: «Il tema che la Blandiana sviluppa [...] nel componimento poetico *Colline* parrebbe essere l'estensione poetica di un'idea riferibile alla speculazione filosofica di Lucian Blaga».

¹² Cf. Blaga 1985. Per un'edizione in traduzione italiana, cf. Blaga 1994.

¹³ «Ballata» è un termine alternativo a «canto vecchio», per quanto «ignoto alla tradizione popolare» (Cepraga/Renzi/Sperandio (eds) 2004: 11).

¹⁴ Per il testo di *Miorița* in traduzione italiana con testo a fronte, cf. Cepraga/Renzi/Sperandio (eds.) 2004: 73-76; per una monografia su *Miorița*, cf. Fochi 1964.

¹⁵ Per un'interpretazione in merito, cf. Eliade 1975b: 221 e sgg.

¹⁶ Per un'interpretazione in merito, cf. Renzi 1969: 124-125.

identità etnico-culturali europee). Adoperare questo ampio e ancestrale quadro di riferimento ci permetterà non solo di offrire una chiave ermeneutica ai due misteri della ballata, ma anche di illuminare la sua *intera* diegesi attraverso un coerente percorso archetipico. Grazie ad una prospettiva di stampo mitocritico, il suddetto sostrato, dopo aver procurato a *Miorița* un'esegesi saldamente ancorata a un'articolata costellazione archetipica, potrà costituire un fondamentale ausilio per fornire un'interpretazione mitopoetica anche a *Dealuri* di Ana Blandiana – di cui *Miorița* costituisce l'ipotesto.

I tratti e gli atteggiamenti del pastore mioritico trovano motivazione, a nostro avviso, nella figura mitico-archetipale classificabile come «Dio della Vegetazione», di cui egli non è altri che una riformulazione nella letteratura folklorica romena¹⁷. Nell'ambito della religione comparata, il Dio della Vegetazione – o, secondo un'accezione leggermente più estesa, «Dio che muore e risorge» – è un archetipo a cui possono essere rinviate numerose divinità, quasi tutte di sesso maschile, figuranti nei *pantheon* politeistici dell'Europa e del Vicino Oriente Antico¹⁸.

Le origini del Dio della Vegetazione sono da collocarsi, però, in un periodo ben anteriore rispetto a quelle attestazioni dirette (le letterature mitologiche) le quali non ce ne tramandano che riproduzioni tardive. Infatti, egli rappresenta la prima divinità al maschile in assoluto nella storia delle religioni, che fa la sua comparsa nello scenario religioso del Neolitico. Tale divinità primordiale – nell'iconografia neolitica, ancora teriomorfa¹⁹ – figura accanto alla Dea Madre, di cui abbiamo già trattato a proposito della valenza tellurico-femminea delle colline. Egli rappresenta il corrispettivo iconico della Vegetazione – in senso esteso, il paradigma di tutto il «vivente» –, protagonista di un destino tripartito (vita, morte, rinascita) e ciclico (in quanto si perpetua nel tempo stagionale). Nella religione neolitica, la Dea Madre rappresenta la Terra, mentre il Dio in questione rappresenta la Vegetazione: in virtù del rapporto Vegetazione-Terra, assume il duplice ruolo di Figlio e (potenziale) Sposo della Grande Dea. Infatti, costui ne viene partorito (nella stagione primaverile) ma, tornando al suo utero nella discesa mortuaria (nella stagione autunno-vernina) potenzialmente la penetra, al fine di procreare e rigenerare se stesso.

¹⁷ La fitta continuità tra il patrimonio mitologico relativo a un Dio agrario e il patrimonio folklorico romeno è stata già individuata da alcuni studiosi romeni, tra cui Ursache 2010.

¹⁸ Si è cominciato a riconoscere i cosiddetti «dèi della Vegetazione», eredi del solo «Dio della Vegetazione» neolitico, in vari complessi mitico-religiosi, grazie allo studio dell'antropologo scozzese James George Frazer, *Il Ramo d'oro* (Frazer 2006). Nel corso del XX secolo, numerosi studiosi si sono cimentati nel proseguimento del filone di ricerca inaugurato da Frazer, optando per la più ampia e meno limitante formula «Dio che muore e risorge». Cf., ad esempio, Frankfort 1992; Xella (ed.) 2001; Mettinger 2001; Taylor 2011: 157-179. Per uno studio incentrato sul Dio della Vegetazione nella letteratura comparata, cf. Sirangelo 2014.

¹⁹ Per un approfondimento sulla religione neolitica della Dea e del Toro, cf. Cauvin 2010: 48 e sgg.; Mellaart 1967: 180 e sgg.

Questo complesso scenario archetipale può essere ricostruito tramite la comparazione di più miti euroasiatici (mesopotamico, ellenico, norreno, egizio, cananeo, anatolico e altri) risalenti alle età post-neolitiche, i cui protagonisti preservano alcuni tratti in comune rinvianti al medesimo sostrato agrario²⁰. Le loro analogie sono interpretabili attraverso il quadro di riferimento neolitico del Dio della Vegetazione, Figlio e Sposo della Dea Terra. Quest'ultima, che rispecchia appieno l'archetipo del Femminile – abisso uterino garante di (ri)nascita e di morte – è rintracciabile, nei medesimi miti, in quelle attive e ctonie dee del cui strapotere gli dèi della Vegetazione sono succubi²¹.

Abbiamo individuato sei mitemi che accomunano l'apparato originario del Mito del Dio della Vegetazione e la vicenda del pastore mioritico: essi possono vedersi riprodotti, come dei tasselli, nel profilo sinottico e tematico della ballata, testimoniando così il suo retroscena agrario archetipale. Discutendoli uno ad uno, ci appelleremo soprattutto a due dèi della Vegetazione: il mesopotamico Dumuzi/Tammuz e il norreno Baldr²². I loro miti, per quanto tramandati in due aree geografiche ben distanti (Vicino Oriente e Nord Europa) e da fonti risalenti a epoche ben lontane tra di loro (III-II millennio a. C. e X-XIII secolo d. C.), preservano visibilmente il medesimo nucleo di memoria neolitica.

Professione del protagonista. Il protagonista di *Miorița* è un pastore: questa professione, collocabile, come quella dell'agricoltore, in un contesto neoliticizzante²³, è ricoperta anche da due dèi della Vegetazione: il mesopotamico Dumuzi/Tammuz (cf. Mander 2005: 33) e il frigio Attis (cf. Lancellotti 2002: 8).

Uccisione violenta. Gli antagonisti, in *Miorița*, sono ugualmente dei pastori, ma sono più anziani del protagonista: agiscono subdolamente – in coppia – per togliere la vita allo sventurato pastorello. In più di un mito della Vegetazione, non uno, ma una schiera di antagonisti si scagliano sul Dio per arrecargli una morte cruenta: i demoni nel mito mesopotamico di Dumuzi/Tammuz (cf. Bottéro/Kramer 1997: 302-303, 319-325), i Titani nel

²⁰ Cauvin 2010: 57-58: «È già esistito nel Neolitico un sistema simbolico caratterizzato da una mitologia del Figlio-Sposo, analogo a quello che ci riveleranno più tardi i testi delle tavolette mesopotamiche dell'Età del Bronzo [...]. Questo cambiamento reca a livello germinale tutte le ulteriori costruzioni del pensiero mitico dell'Oriente e del Mediterraneo».

²¹ Neumann 1978: 60: «Certe figure maschili dell'area culturale medio-orientale, come Attis, Adone, Tamuz e Osiride vengono sì partoriti dalla madre, però questo aspetto recede completamente in secondo piano ed essi diventano gli amanti della madre e vengono da questa amati, uccisi, seppelliti, piantati e rigenerati».

²² Per un orientamento sulle fonti che tramandano i miti di Dumuzi/Tammuz e Baldr, cf. Bottéro/Kramer 1997: 287 e sgg.; Mander 2005; Lindow 1997; Sturluson 2006: 110 e sgg.

²³ Si ricordi che la cosiddetta «Rivoluzione Neolitica» consistette nell'apprendimento dell'agricoltura, ma anche dell'allevamento. Cf. Gordon Childe 2003: 66 e sgg.; Cauvin 2010: 31 e sgg.

mito greco di Dioniso/Zagreo (cf. Taylor 2011: 164), la coppia Loki-Höðr (quest'ultimo, traviato) nel mito norreno di Baldr (cf. Sturluson 2006: 111).

Predizione di morte. In *Miorița*, l'agnellina veggente profetizza mestamente al suo padroncino che una morte violenta lo coglierà. Similmente, in alcuni miti della Vegetazione, il Dio riceve, da parte di uno o più sogni inquieti, dei messaggi profetici circa la sua morte imminente: tale è il caso di Dumuzi/Tammuz²⁴ e di Baldr²⁵.

Androginia e passività. Il pastorello protagonista di *Miorița*, oltre ad essere presentato come giovanissimo, risulta anche piuttosto avvenente. Lungi dal trasmettere l'idea di virilità, però, la sua bellezza sembrerebbe androgina. Quando l'anziana madre si reca a cercarlo e chiede di lui, lo definisce «un bel pastorello / tirato per un anello» (Cepraga/Renzi/Sperandio (eds.) 2004: 75-76). E nonostante la madre lo descriva come bruno, definisce il suo bel volto «spuma di latte» e i suoi bei baffetti «spiga di grano» (*ibid.*), il che significa che ha il volto candido. Anche il Dio della Vegetazione è un dio fanciullo, proverbialmente caratterizzato da una bellezza femmineo-androgina. Ne sono prova: il bell'Attis, che finisce peraltro evirato (cf. Lancellotti 2001: 115-116); Adonis, bellissimo ma poco virile (Ribichini 1981: 22, 82); Baldr, «bello d'aspetto e splendente» (Sturluson 2006: 74).

Tanto il pastorello di *Miorița* quanto il Dio della Vegetazione risultano ambigui e «femminei» non solo a livello estetico, ma anche a livello caratteriale. Il primo, come già discusso, subisce passivamente il suo destino di morte senza accennare a reagire. Similmente, il secondo spesso è una muta e passiva vittima di una tragica fine, senza che devii il corso degli eventi: ad esempio, Dumuzi/Tammuz, che subisce i capricci nefandi della sua compagna Inanna/Ištar e la prigionia della dea degli Inferi Ereškigal, non sembra «dotato di una personalità piena e attiva» (Pisi 2001: 39); Baldr, che subisce la prigionia della dea degli Inferi Hel, figura silenzioso durante quasi tutto il corso della sua vicenda.

L'androginia e il candore estetico, così come la passività e all'immobilismo caratteriali, sono un frutto del sostrato lunare che sottende al Mito del Dio della Vegetazione. La Luna, infatti, che «rappresenta la dipendenza e il principio femminile», è, proprio come il Dio agrario, «simbolo di [...] passaggio dalla vita alla morte e dalla morte alla vita» (Chevalier/Gheerbrant 2011, II: 44). Come afferma Durand (2009: 367-370):

“La storia delle religioni annovera numerosi esempi di collusione tra il ciclo lunare e il ciclo vegetale. [...] Il simbolo del *Figlio* sarebbe una traduzione tardiva del primitivo androginato delle divinità lunari. Il Figlio conserva la valenza maschile accanto alla

²⁴ Il realizzarsi di un sogno profetico di morte è il soggetto del poema sumerico *Sogno di Dumuzi*. Cf. Bottéro/Kramer 1997: 314-327.

²⁵ Sturluson 2006: 110: «Baldr, il buono, sognò sogni grandi e forieri di pericolo per la sua vita». O ancora, i cattivi sogni di Baldr e il tentativo del padre Óðinn di farvi luce sono il soggetto del poema *I Sogni di Baldr*. Cf. Larrington (ed.) 1996: 243-245.

femminilità della madre celeste. [...] Il Figlio manifesta [...] un carattere ambiguo, connotato in senso bisessuale”.

Ricerca e lamentazione. Dopo la sua dipartita, il pastorello protagonista di *Miorița* verrà cercato dall’anziana madre; nella variante muntena della ballata, *Ciabănașul (Il Pastorello)*, si legge che le pecorelle lo «cercheranno» (Cepraga/Renzi/Sperandio (eds.) 2004: 77). Similmente, il Dio della Vegetazione, dopo essere scomparso, viene insistentemente cercato da un caro: Dumuzi/Tammuz dalla sorella, dall’amata o dalla madre, Baldr dal fratello²⁶, e così via.

Ancora, il pastorello protagonista di *Miorița*, nella versione canonica della ballata, viene pianto «con lacrime di sangue» dalle sue pecorelle; anche sua madre viene ritratta in lacrime mentre ne va alla disperata ricerca. Similmente, il Dio della Vegetazione, dopo essere scomparso, viene compianto da qualcuno: Dumuzi/Tammuz – che al risveglio dai suoi sogni premonitori aveva anticipatamente «chiesto a tutta la natura di compiangerlo» (Jacobsen 1976: 48, trad. nostra) –, verrà pianto dalla figura femminile che si reca a cercarlo²⁷; mentre Baldr, secondo il decreto della dea degli Inferi Hel, tornerà alla vita solo «se tutte le cose nei mondi [...] lo piangeranno» (Sturluson 2006: 113). L’archetipo individuabile nella lamentazione luttuosa per il Dio è quello acquatico-piovano: la Vegetazione, infatti, può rinascere solo attraverso l’azione della pioggia, «acqua discendente e celeste [...] che scende a fecondare la terra» (Chevalier/Gheerbrant 2011, I: 8). Per tale ragione, il pianto rivolto al Dio rappresenta archetipicamente un’acqua fertilizzante, una soluzione per risvegliarlo e rianimarlo. In *Miorița*, inoltre, le lacrime delle pecore sono «di sangue»: anche il sangue – rinviabile all’archetipo acquatico²⁸ e presente implicitamente nella morte violenta in sé – figura come soluzione sacrificale-fecondante volta alla rigenerazione:

“Il grembo della terra vuole essere fecondato e va fecondato, e i sacrifici cruenti [...] sono il suo nutrimento preferito. [...] Nei riti della fertilità [...] il sangue ha dappertutto un ruolo essenziale. [...] Il sangue comporta fecondità e vita, così come lo spargimento di sangue significa perdita della vita e morte. Per questo originariamente lo spargimento di sangue è sempre un atto sacrale [...]. La terra, per essere fecondata, deve bere sangue” (Neumann 1978: 66-67).

²⁶ Hermóðr, un fratello di Baldr, viene inviato a cavallo verso il regno di Hel, per reclamare la restituzione del dio. Cf. Sturluson 2006: 111-112.

²⁷ Ciò emerge da diverse fonti, quali il poema sumerico *Compianto di Inanna per la morte di Dumuzi*, i poemi di Damu e, ancora, il poema sumerico *Sogno di Dumuzi*. Cf. Bottéro/Kramer 1997: 315, 327-334; Mander 2005: 179 e sgg.; Jacobsen 1976: 63-64. Gli spargimenti di lacrime delle tre donne nel mito mesopotamico trovano una corrispondenza, sul piano rituale, nelle lamentazioni per Tammuz, cerimonie (citare anche nell’Antico Testamento) in cui un gruppo di donne svolgeva un ruolo primario. Cf. Pisi 2001: 31.

²⁸ «Il simbolo dell’acqua contiene quello del sangue» (Chevalier/Gheerbrant 2011, I: 8).

Nozze Sacre con la Dea. Il pastorello protagonista di *Miorița* si raccomanda per due volte: la sua fedele agnellina dovrà narrare, tanto alle altre agnelline quanto alla disperata madre, che egli, anziché perire, si è sposato. In entrambe le menzogne, che hanno per oggetto un matrimonio, appare una figura femminile dai tratti nobili («o mândră crăiasă, a lumii mireasă») e cosmici («o fată de crai»), ben lungi dal sembrare una fanciulla mortale. Una teoria radicata su una solida base archetipica è in grado di motivare la sovrapposizione morte-nozze, sia che si tratti di un elemento «popolare», presente in *Miorița* da tempo immemore, sia che si tratti di un'aggiunta posteriore del superstrato «colto».

Per il Dio della Vegetazione, morire equivale a discendere nella Terra, e pertanto a *penetrare* la Dea Terra – nella fattispecie, penetrare il suo utero ctonio. Non a caso, gli dèi della Vegetazione – Dumuzi/Tammuz e Baldr *in primis* – sono al centro di un dramma di amore e di morte: essi periscono, compiendo una Discesa agli Inferi – trasposizione mitica del sotterramento del seme – e nel contempo sono subordinati alla prepotenza o all'onnipotenza di una grande Dea, a loro superiore. Nel caso di Dumuzi/Tammuz, si tratta della dea dell'amore e della guerra Inanna/Ištar, che lo manda a morte (per quanto poi se ne penta), consegnandolo nelle mani della sua sorella-doppio, la dea degli Inferi Ereškigal (Bottéro/Kramer 1997: 287-308)²⁹. Nel caso di Baldr, si tratta della dea degli Inferi Hel, che lo accoglie quale «sposo» nel suo regno (il cui nome è sempre Hel) non appena questi incontra la morte (cf. Sturluson 2006: 113-114; Lindow 1997: 121).

Il regno infero e sotterraneo è la trasposizione mitica dell'utero della Dea Madre Terra archetipale. Ne è prova il fatto che, nei due miti citati, esso è governato da una «Dea Terribile», con il cui corpo coincide: nel caso norreno, addirittura, il toponimo per gli Inferi è identico al nome proprio della dea che vi regna. Non ci apparirà affatto fuori luogo, pertanto, che il mitema della «Discesa agli Inferi» del Dio della Vegetazione corrisponda archetipicamente a un altro importante mitema, quello delle sue «Nozze Sacre» con la Dea. Tale corrispondenza di *Eros* e *Thanatos* trova la sua base recondita proprio nello schema archetipico agro-ciclico: nel momento stesso in cui il Seme, piantato nella Terra, vi muore, esso la penetra sessualmente e si unisce amorevolmente a Lei. In tal modo, la Dea assicura la (ri)nascita del Dio, in quanto Sposa a cui si unisce e Madre a cui ritorna. Se la morte del Dio come Discesa agli Inferi e la sua ierogamia con una rilevante Dea dagli aspetti tellurici sono isomorfi, allora i due momenti topici della «morte» e delle «nozze» coincidono.

La misteriosa figura femminile con cui il pastorello afferma di sposarsi anziché morire non può che celare dietro di sé l'archetipo della Grande Dea Madre tellurica: ne sono prova l'epiteto assoluto «a lumii mireasă» e i tratti

---

²⁹ Per un approfondimento, cf. Wolkstein/Kramer 1983.

cosmico-nictomorfi³⁰ nella descrizione fittizia della cerimonia nuziale. Se morire, nell'immaginario agrario, significa compiere un *Regressus ad Uterum* nella Terra (Madre e Sposa), allora non si tratta di una morte definitiva, bensì solo di una fase del ciclo: il buio che prelude alla luce. Pertanto, *Miorița*, sin dalla sua remota genesi orale, risulta imperniata su un'impalcatura agraria: il suo personaggio centrale si inserisce così, per il tramite dell'unione mortuario-erotica con la Dea, in una temporalità ciclica ed eterna.

4. Il «morto» di *Dealuri* e il Tempo ciclico

Il morto è il protagonista assoluto della seconda strofa della poesia: prima di emettere il mormorio invocativo alle colline, viene immaginato compiere due azioni esclusive, che costituiscono la differenza tra lui e il vivo: «ascultă veșniciile cum cură / își amintește vechi vieți pe rând» («ascolta le eternità che scorrono, / ricorda le sue vecchie vite una per una»). In questi versi figurano due sostantivi al plurale: «veșniciile» («eternità») e «vieți» («vite»). Il plurale «vite» basterebbe, da solo, a collocare la poesia nella prospettiva cronologica del Tempo ciclico, in cui si esplica il destino della Vegetazione – e, a un livello ancora più profondo, il destino della Luna, su cui è modellata la dinamica agraria:

“Il dramma della vegetazione si integra nel simbolismo della rigenerazione periodica della natura e dell'uomo. L'agricoltura è solamente uno dei piani sui quali si applica il simbolismo della rigenerazione periodica [...]. Questo simbolismo trova i propri fondamenti nella mistica lunare” (Eliade 1975a: 89).

L'altro plurale che vi figura, «veșniciile», è piuttosto insolito: se si fosse trattato di un'eternità al singolare, ci si troverebbe già dinanzi quantità di tempo smisurata, possibilmente compatibile con la somma delle vite passate (e dunque, di altrettante morti) accumulate dal morto. Qui, però, non solo il morto ha attraversato più «vieți» ma, se è in grado di ascoltare anche più «veșniciile cum cură», si inserisce in una prospettiva temporale immensamente dilatata, che trascende il tempo umano.

Il regime cronologico in cui si situa la poesia, pertanto, è inequivocabilmente quello di un tempo ciclico e infinito: il tempo agrario. Si può individuare un indizio della «nostalgia [...] per un tempo circolare» (Mazzoni 2004: 184) già nel profilo delle colline sdoppiate, il quale rappresenta un'infinità «sferica». Un altro indizio è rappresentato dai tre puntini sospensivi con cui la poesia si conclude, i quali suggeriscono che l'eco del morto, il quale contempla la circolarità delle colline e l'eternità del proprio tempo, potrebbe

³⁰ Durand 2009: 270: «Gli schemi della discesa intima si colorano della densità notturna».

ripetersi d'accapo e infinite volte. Si noti, tra l'altro, che la poesia si dispiega su un piano potenzialmente atemporale; non vi è un solo *input* cronologico esatto – non una stagione, non un anno – a parte l'avverbio di tempo «acum» («adesso»), che indica semplicemente la simultaneità con cui il vivo e il morto parlano: questo «acum» può costituire potenzialmente *qualsiasi* momento situato nel tempo assoluto ed eterno della natura.

Il morto si trova, come un seme, sotto terra, ossia nella fase buia del ciclo vegetale. Tuttavia, egli è memore delle proprie vite passate, nonché delle «eternità» che attraversa, in quanto da sempre è e sempre sarà protagonista di succedersi infinito di morti (discese) e risurrezioni (risalite): tale è il destino della Vegetazione. Eliade insiste a lungo sulle dinamiche agro-cicliche e agro-telluriche:

“La morte si dimostra null'altro che un mutamento provvisorio del modo di essere; l'inverno non è mai definitivo, perché è seguito da una rigenerazione totale della Natura [...]; nulla muore realmente, tutto si reintegra nella materia primordiale e riposa aspettando una nuova primavera” (Eliade 2009: 302).

“Le relazioni fra i morti e la fertilità agricola sono piuttosto importanti [...]; i morti, come i semi, sono sotterrati, penetrano nella dimensione ctonia accessibile solo a loro. [...] Simili ai semi sepolti nella matrice tellurica, i morti aspettano di tornare alla vita sotto nuova forma. [...] *La Terra-Madre*, o la Grande Dea della fertilità, domina allo stesso modo il destino dei semi e quello dei morti” (Eliade 2009: 319-321).

In conclusione, il «morto» in *Dealuri* è da interpretarsi come un personaggio che riveste le funzioni di quella categoria mitico-archetipale nota come Dio della Vegetazione. Attraverso la prospettiva della mitocritica siamo risaliti ad un'opera folklorica di arcaicità immemore, sino a giungere all'atavico scenario mitico-archetipale che vi sottende. Quest'ultimo ha costituito non soltanto il quadro di riferimento essenziale per *Miorița*, che ne riproduce i mitemi costitutivi, ma anche per *Dealuri* di Ana Blandiana, nel cui personaggio centrale si manifestano – in modo obliquo – il Dio della Vegetazione e l'impalcatura spazio-temporale del suo Mito.

BIBLIOGRAFIA

- Baring, A., J. Cashford, 1993, *The Myth of the Goddess. Evolution of an Image*, London, Penguin.
- Blaga, L., 1985, *Trilogia culturii*, in *Opere IX*, ediție îngrijită de D. Blaga, studiu introductiv de A. Tănase, București, Editura Minerva.
- Blaga, L., 1994, *Trilogia della cultura: lo spazio mioritico*, a cura di Busetto R., Cugno M., Alessandria, Edizioni dell'Orso.
- Blandiana, A., 1977, *Cele patru anotimpuri*, București, Editura Albatros.
- Blandiana, A., 2004, *Un tempo gli alberi avevano occhi*, a cura di Frabotta, B., Mazzoni, B., Roma, Donzelli Poesia.
- Blandiana, A., 2008, *Opera poetică*, Chișinău, Editura Cartier, 2 vol.
- Bottéro, J., S.N. Kramer, 1997, *Uomini e dèi della Mesopotamia*, Torino, Einaudi.

- Brunel, P., 1992, *Mythocritique. Théorie et parcours*, Paris, P.U.F.
- Cauvin, J., 2010, *Nascita delle divinità, nascita dell'agricoltura. La Rivoluzione dei simboli nel Neolitico*, Milano, Jaca Book.
- Cepraga, D. O., L. Renzi, T. Sperandio (ed.), 2004, *Le Nozze del Sole. Canti vecchi e colinde romene*, Roma, Carocci.
- Chevalier, J., A. Gheerbrant, 2011, *Dizionario dei simboli*, Milano, BUR, 2 vol.
- Durand, G., 2009, *Le Strutture antropologiche dell'immaginario. Introduzione all'archetipologia generale*, Bari, Dedalo.
- Eisler, R., 2012, *Il Calice e la spada: la civiltà della Grande Dea dal Neolitico ad oggi*, Udine, Forum.
- Eliade, M., 1975a, *Il Mito dell'eterno ritorno*, Torino, Borla.
- Eliade, M., 1975b, "La Pecorella veggente", in Eliade, M., *Da Zalmoxis a Gengis-Khan. Studi comparati sulle religioni e sul folklore della Dacia e dell'Europa centrale*, Roma, Ubaldini, 1975, pp. 199-224.
- Eliade, M., 2009, *Trattato di storia delle religioni*, Torino, Bollati Boringhieri.
- Fochi, A., 1964, *Miorița. Tipologie, circulație, geneză, texte*, București, Editura Academiei.
- Frankfort, H., 1992, *Il Dio che muore: mito e cultura nel mondo preclassico*, Firenze, La Nuova Italia.
- Frazer, J. G., 2006, *Il Ramo d'oro: studio sulla magia e sulla religione*, Roma, Newton Compton.
- Gimbutas, M., 2012-2013, *La Civiltà della Dea*, Viterbo, Stampa Alternativa/Nuovi Equilibri, 2 vol.
- Gordon Childe, V., 2003, *Man Makes Himself*, Nottingham, Spokesman.
- Harding, M. E., 1973, *I Misteri della donna*, Roma, Astrolabio.
- Jacobsen, T., 1976, *The Treasures of Darkness: A History of Mesopotamian Religion*, New Haven-London, Yale University Press.
- Jung, C. G., 1981, *L'Archetipo della madre: 1938-1954*, Torino, Bollati Boringhieri.
- Lancellotti, M. G., 2001, "Attis, il caro estinto", in P. Xella (ed.), 2001: 115-150.
- Lancellotti, M. G., 2002, *Attis Between Myth and History: King, Priest and God*, Leiden, Brill.
- Larrington, C. (ed.), 1996, *The Poetic Edda*, New York, Oxford University Press.
- Lindow, J., 1997, *Murder and Vengeance among the Gods: Baldr in Scandinavian Mythology*, Helsinki, Suomalainen Tiedeakatemia, Academia Scientiarum Fennica.
- Mander, P., 2005, *Canti sumerici d'amore e di morte: la vicenda della dea Inanna/Ishtar e del dio Dumuzi/Tammuz*, Brescia, Paideia.
- Mazzoni, B., 2004, "Nota", in Blandiana, A., *Un tempo gli alberi avevano occhi*, a cura di Frabotta, B., Mazzoni, B., Roma, Donzelli Poesia, 2004, pp. 181-185.
- Mellaart, J., 1967, *Çatal Hüyük: A Neolithic Town in Anatolia*, New York, McGraw-Hill.
- Mettinger, T. N. D., 2001, *The Riddle of Resurrection: Dying and Rising Gods in the Ancient Near East*, Stockholm, Almqvist & Wiksell International.
- Neumann, E., 1978, *Storia delle origini della coscienza*, Roma, Astrolabio.
- Neumann, E., 1981, *La Grande Madre. Fenomenologia delle configurazioni femminili dell'inconscio*, Roma, Astrolabio.
- Pisi, P., 2001, "Dumuzi-Tammuz, alla ricerca di un dio", in P. Xella (ed.) 2001: 31-62.
- Renzi, L., 1969, *Canti narrativi tradizionali romeni: studio e testi*, Firenze, Olschki.
- Ribichini, S., 1981, *Adonis. Aspetti "orientali" di un mito greco*, Roma, Consiglio Nazionale delle Ricerche.
- Siganos, A., 1993, *Le Minotaure et son mythe*, Paris, P.U.F.
- Sirangelo, V., 2014, *Dio della vegetazione e poesia*, Roma, Aracne.
- Sturluson, S., 2006, *Edda*, a cura di G. Dolfini, Milano, Adelphi.
- Taylor, J., 2011, *An Introduction to Comparative Mythology*, Dubuque, Kendall Hunt.
- Ursache, P., 2010, *Miorița: un dosar mitologic*, Iași, Demiurg.
- Wolkstein, D., S.N. Kramer, 1983, *Inanna Queen of Heaven and Earth: Her Stories and Hymns from Sumer*, New York, Harper and Row.
- Xella, P. (ed.), 2001, *Quando un dio muore: morti e assenze divine nelle antiche tradizioni mediterranee*, Verona, Essedue.

AȚĂȚ² (focul) ‘j’atise le feu’[370] ÎN ALRR. SINTEZĂ

MĂDĂLINA SPĂTARU-PRALEA¹
Facultatea de Litere, Universitatea din București

AȚĂȚ² (FOCUL) ‘J’ATISSE LE FEU’[370] DANS L’ ALRR. SYNTHÈSE

Résumé

Cet article offre une courte analyse étymologique, phonologique et géolinguistique des termes qui représentent la notion AȚĂȚ² (focul) ‘j’atise le feu’ à partir de la liste de référence présentée dans le IIème volume de l’*ALLR Sinteză* (*ALLR. Synthèse*). Les données comprises dans la liste de référence ont montré une grande variété des formes lexicales qui envisage la notion discutée. La diversité des termes est donnée par: a) l’influence des langues slaves voisines ou proche (le russe, l’ukrainien, en Moldavie, et le bulgare, au sud) et de l’allemand dans les régions de l’ouest sur la langue roumaine; la coexistence des éléments latins (*ațât*, *apřind*, *siflu*) avec ceux d’origine étrangère est le résultat du contact linguistique établi entre les populations roumaines et les parleurs de langues slaves ou d’ allemand; b) un transfert du sens (la métonymie); différents mots se présentent d’une manière métonymique pour désigner la notion AȚĂȚ² (FOCUL) ‘J’ATISSE LE FEU’.

Mots-clés: *contact linguistique, distribution géographique, perspective géolinguistique, influence slave, métonymie*

Lucrarea de față își propune realizarea unui comentariu al noțiunii AȚĂȚ² (focul) ‘j’atise le feu’ [370], redată în HARTA 244 în *Atlasul lingvistic român pe regiuni: Sinteză*, coordonator Nicolae Saramandu, colectiv de elaborare: Verginica Barbu Mititelu, Mihaela-Mariana Morcov, Manuela Nevaci, Carmen-Ioana Radu, Daniela Răuțu, Dana-Mihaela Zamfir, București: Editura Academiei Române, 2013.

Comentariul va oferi informații referitoare la etimologia termenilor, la sensurile acestora și la repartiția lor geografică.

---

¹ **Mădălina Spătaru-Pralea** este asistent la Facultatea de Litere (Departamentul de Lingvistică) a Universității din București. Este doctor al Universității din București din 2011. Teme principale de interes: gramatică istorică și dialectală, schimbarea și variația lingvistică, achiziția/predarea limbii române ca limbă străină. A publicat articole ce au ca subiect achiziția limbii române ca limbă nonmaternă, articole de sintaxă și dialectologie, recenzii și prezentări de carte în reviste și volume colective; e-mail: pralea_madalina@yahoo.com.

1. Observații pe marginea formelor

La întrebarea care marchează chestiunea [370] *Da, când focul nu arde bine, ce zici că faci când suflă în el ca să ardă cu flăcări?*, pe teritoriul dacoromânesc, au fost înregistrați numeroși termeni cu variantele lor fonetice și morfologice.

Cele mai frecvente variante de răspuns sunt termenii *ațâț*, *aprint* și *suflu* (atât ca prim răspuns, cât și ca al doilea sau al treilea). Aceștia sunt urmați de o serie de cuvinte care au în conținutul lor semantic ideea de ‘a înțeți focul’.

Vom descrie, în continuare, fiecare termen în parte, oferind informații referitoare la etimologia, sensurile și repartiția lui pe arii geografice.

1.1. Ațâț, cu sensul de ‘a aprinde focul sau a-l face să ardă mai bine’, provine, probabil, din lat. **attūiāre*, de la *titio* ‘jar’, din latină trecând și în alte limbi romanice – cf. it. *a(tt)izzare* (calabr. *azzizzari*), prov. *atisar*, fr. *attiser*, sp. *atizar*, port. *atiçar* (vezi ȘDU⁷, PEW 163; CDDE 111; REW 769, DAR). Descendența din limba latină este contestată de A. Scriban, care susține că originile acestuia ar fi cuvântul *țâță* și că ar fi legat de sensurile lui *a alăpta* (SDLR).

Din punctul de vedere al *distribuției pe regiuni*, termenul *ațâț* formează o arie dialectală vastă care cuprinde regiunile Moldova și Bucovina, Muntenia și Dobrogea, Oltenia, Banat, Crișana și Maramureș. În Transilvania, termenul este foarte rar întâlnit (o singură înregistrare, ca primă variantă de răspuns: *ațîț* 246).

În Maramureș și în Crișana, termenul *ațîț* apare alături de varianta fonetică *ațúț*. Redăm, în continuare, câteva exemple extrase din lista de referință a termenilor: *ațîț focu* 221, 222, 228, 234; *ațîț foc* 223, 230-233, 237; *ațúț* 200 (Maramureș) și *ațîț focu* 146, 216; *ațîț* 102, 114, 118, 124, 134, 207, 213, 214; *s-ațîță* (3 sg. refl.) 139; *l-am ațîțăt* (perf. c.) 108; *vreu și-l ațîț* (conj. prez.) 148; *îl ațúț* 192; *ațúț* 168, 171, 178, 188, 191, 200, 103 (Crișana).

Ațîț apare în variație liberă, în toate regiunile, cu sinonimele sale *aprint* și *súflu*.

1.2. Aprinde, cu sensul ‘a face să ardă focul’, provine din lat. *apprendere*, de la *apprehendere* (Șăineanu 1887: 181, CDDE 1448, REW: 554, DAR, Densusianu HLR I: 186), de unde provin, cu sensuri diferite, formele din limbi romanice ca it. *apprendere*, prov. *aprendre*, fr. *apprendre*, sp. și port. *aprender*.

Din perspectivă *geolingvistică*, *aprinde* este înregistrat mai frecvent în aria estică și nord-estică (Moldova și Bucovina) și în cea sudică (Muntenia și Dobrogea) atât ca prim răspuns, cât și ca a doua și a treia variantă de răspuns.

În Oltenia, apare înregistrat mai rar: *aprinđ* 936, 943, 981, 984; *tot aprind* 914; *il aprind* 928, 979, 989; *l-aprinđ* (2 sg.) 940 și doar ca primă variantă de răspuns.

În regiunile sud-vestice, *aprinđ* apare numai ca cel de-al treilea răspuns în combinație cu verbul **súflu** (*súflu să-l aprind* 3), în locul său fiind preferați termenii *ațit* și *súflu*. Redăm câteva exemple extrase din lista de referință a termenilor: *il ațit* 61; *ațit* 11, 12, 16, 21, 70; *ațitți* 8, 18, 27, 28, 30, 33, 42; *il ațitți lumina* 35; *ațitți și súflu-m foc* 29; *súflu în foc* 1, 2, 10, 13, 17, 20, 24, 45-47, 54, 69-72, 74, 79, 80, 82-86, 88, 90-94, 97-99; *súflu-m foc ca să s-aprindă* 100; *súflu în foc să s-aprindă* 6, 7, 64, 76; *súflu-n țel să s-aprindă* 32, 113, 173, 829, 920; *súflu ca să să aprindă* 53, 65, 68, 95; *súflu să s-aprindă* 4, 9, 34, 36, 37, 39, 48, 50, 55, 59, 63, 77, 78; *súflu să s-prindă o țirică* 57; *súflăm* (1 pl.) *să s-aprindă* 41, 49; *súflu* 3, 22, 25, 26, 31, 56, 60, 62; *súflăm* (1 pl.) 52 (primele variante de răspuns); *ațit* 1, 3, 6, 26, 70, 71, 80, 81, 83, 84, 85, 89, 90, 94, 95; *ațitți* 69 (ca a doua variantă de răspuns).

În Crișana, *aprinđ* este întâlnit mai frecvent doar ca primă variantă de răspuns *aprinđ* 128, 132, 167, 195, 199 și, mai rar, ca cel de-al doilea răspuns: *aprinđ* 124; *aprinđ d' ă nou* 199. Ca cel de-al treilea răspuns, termenul apare în combinație cu **súflu**: *súflu și ațit focu* 115.

În Transilvania termenul nu apare înregistrat, în locul lui fiind utilizat cu precădere **ațit** (v. *supra* 1.1.) dar și **súflu** (v. *infra* 1.3.). Redăm câteva exemple cu cele două forme extrase din lista de termeni: *ațit* 246; *súflu* 241-245, 249-252, 255, 256, 260, 262, 264, 268, 296, 272, 275, 280, 284-287, 291, 294, 295, 297, 298, 300, 301, 303, 306-314, 316-318, 320-335, 337, 338, 340-356, 359-362, 364-369, 371-377, 379, 380, 382-385, 387, 389-409, 411, 415, 417-421, 423-438, 440, 442-450, 452-460; *súflu* 416; *súfliu* 378, 386; *súfli* (2 sg.) 263, 265, 274, 277, 288, 293).

1.3. Sufla, cu sensul de a ‘a face să ardă focul, a-l înteți’ din lat. *súfflāre* (PEW 1673; REW 8430; SDLR; CDER 8329), de unde provin it. *soffiare*, prov. *soflar*, fr. *souffler*, sp. *solla*.

Termenul formează o arie dialectală vastă care cuprinde regiunile estice și nord-estice (*súflu să s-aprindă* 461, 462, 478, 479, 487, 492, 495, 544, 548, 605, 607, 631; *súflu ca să să aprindă* 469, 620; *súflă-m foc* (3 sg.) 496, 540, 555 (ca prim răspuns); *súflă foc să-l aprind* 618 (ca cel de-al doilea răspuns); *súflu-m foc să s-aprindă* 468 (ca cel de-al treilea răspuns), aria sudică: *súflu să ia foc* 728; *súflu în foc* 739, 742-744, 746-748, 750, 752, 812, 838, 844, 850, 885, 893 (ca prim răspuns); *súflu* 820; *súflu s-aprind*⁴ 784 (al doilea răspuns).

În graiul moldovenesc, alături de forma *súflu*, apare varianta *sófli* înregistrată o singură dată în lista de referință analizată (*sófli* (2 sg.) *ca si ardi* 464, în localitatea Izvoarele Sucevei, nordul Modovei).

În Oltenia, *sufla* apare înregistrat numai ca prim răspuns. Redăm, în continuare, câteva exemple: *súflu* 907, 918, 922, 934, 951, 955, 973, 980; *súflu* $\curvearrowright$ *foc ca să s-așițe* 925.

În aria sud-vestică și vestică a teritoriului dacoromânesc, termenul discutat este întâlnit destul de frecvent și în toate ipostazele de răspuns. Cităm câteva apariții ale sale: *súflu în foc* 1, 2, 10, 13, 17, 20, 24, 45-47, 54, 69-72, 74, 75, 79, 80, 82-86, 88, 90-94, 97-99 – ca prim răspuns; *súflă* (3 sg.) 72; *súflu* 14, 41, 57; *súflu ca să-l așițe* 34; *súflu-n spojcr!* 51; *súflu să-l aprind* 3; *súflu să s-aprindă* 58; *súflu táre ca să s-aprindă* 53 – ca a doua variantă de răspuns; *súflu să-l aprind* 3 – al treilea răspuns (Banat); *súflu în foc* 107, 110, 120, 121, 126, 129, 130, 135-137, 142, 143 145, 159, 160, 165, 172, 175, 177, 184, 204, 205, 209, 211, 212, 218 – primul răspuns; *súflu și s-așiță* (3 refl.) 162; *súflū* $\curvearrowright$ *foc și s-aprindă* 189 – al doilea răspuns; *súflu și așițe fócu* 115 – al treilea răspuns (Crișana).

În Transilvania, termenul apare înregistrat numai ca primă variantă de răspuns: *súflu* 241-245, 249-252, 255, 256, 260, 262, 264, 268, 296, 272, 275, 280, 284-287, 291, 294, 295, 297, 298, 300, 301, 303, 306-314, 316-318, 320-335, 337, 338, 340-356, 359-362, 364-369, 371-377, 379, 380, 382-385, 387, 389-409, 411, 415, 417-421, 423-438, 440, 442-450, 452-460; *súfluș* 416; *súfluș* 378, 386; *súfli* (2 sg.) 263, 265, 274, 277, 288, 293.

Cuvântul nu apare înregistrat în niciuna dintre variantele sale de răspuns în regiunea Maramureșului.

Cei trei termeni discutați anterior apar în variație liberă cu alte expresii și cuvinte regionale și populare care prezintă în conținutul lor semantic ideea de 'a înteți focul'.

Astfel, în zonele estetice și nord-estice, alături de *așițe*, *aprinde* și *súflu* mai sunt înregistrate următoarele forme:

- a) expresii care conțin verbul *a face*: *fac fócu* 572, 598 (primă variantă de răspuns), *îl fac și árdi* 584 (v. **Alți termeni** ALLR. Sinteză 2013: 78);
- b) expresii care conțin verbul *a da*:
  - *daș zagnátâ fóculu* 529 (a treia variantă de răspuns) sinonimă cu regionalismul *zǎgnăt fóc* 542 (v. **Alți termeni** ALLR. Sinteză 2013: 78)².

² De remarcat este faptul că în dicționare este înregistrată forma substantivală *zǎgneátă* (pl. *zǎgneáte*) s. f., cu sensul 'foc de nuiete sau de surcele uscate, care arde cu flacără vie', și nu cea verbală întâlnită în graiul moldovenesc (ȘDU⁷, SDLR, DLRM, DOOM 2010).

Din punct de vedere etimologic, forma *zǎgnăt/zǎgniătâ* este de origine slavă (sl. *gnětiti* ‘a aprinde’ (CDER 9409), fiind regăsit și limbile rus. *zagneta*, ucr. *zahnit* (DLRM).

- *îi dau vînt* 493 (a treia variantă de răspuns);

c) delocutivul *a întări* format cu prefixul *în-*, al cărui sens depinde de sensul locuțiunii care a stat la baza sa, și anume: *a face mai tare* (*întăresc focu* 551);

d) cuvinte populare: *zǎdîr focu* 573; *zǎdǎrǎsc* 576, cu sensul de ‘a ațâța focul’ (DLRM 1958), ‘(focul, jǎraticul) a amesteca (cu ceva), pentru a arde mai tare, a rǎscoli; a scormoni; a zgândări’ (NODEX), este un cuvânt tot de origine slavă (cf. sb. *zadirati* ‘a împinge’, bg. *zadiram*; sau după CADE are la origine un sl. *zadrati, atestat de sb. și bg. Cf. sl. *zadorŭ* ‘acțiunea de a irita’ (CDER 9401));

zǎdîr și *zǎdǎrǎsc* apar alături de varianta *jǎdǎr* (*il jǎlǎr* 580).

e) regionalismul *scormoli*, cu sensul ‘a rǎscoli focul, jarul, cenușa pentru a face ca focul să se înviioreze, să ardă mai bine, a rǎscoli’ (ȘDU⁷, SDLR, DEX 09, NODEX), are etimologie necunoscută; termenul a fost înregistrat ca a doua și a treia variantă de răspuns: *scormolésc* 636; *scormolésc Ț_foc* 529; *scormoñésc* 576.

f) regionalismul *il jerésc* 566; *il jǎ/érésc* 587; *jǎrǎsc* 526, 596, 601 alături de varianta *žerésc* (*žerésc focu* 530), cu sensul ‘de a rǎscoli jarul pentru a aprinde mai bine cărbunii’, ‘scormolesc focu ca să ardă mai bine’ (SDLR) provine de la cuvântul *jar* (sl. *žarŭ* Miklosich 1886: 22; CDER 4593).

În legătură cu *jar/jǎratec* sunt și termenii *il zǎrătisésc* 602 (v. **Alți termeni** ALLR. Sinteză 2013: 78) cu varianta *il jǎrătásésc* 603; *il jǎrǎgése* 650 (al doilea răspuns); *il jǎrǎgésești* (3 sg.) 646 (al treilea răspuns).

g) alți termeni: *ğontésc tŬ_foc* 573; *întǎrt* 644; *il resfóĵ* 471; *ricî sî-l aĵĵ* 665; *scrijǎlésc* 557, *il mai forțáz* 653; *ĵ^uorțáz* 663, *sî-l mai sîcîĵésc* (conj. prez.) 667; *ĵ ĵĵĵ focu* 465 (a doua variantă de răspuns).

În regiunile sudice (Muntenia și Dobrogea) sunt înregistrați atât termeni comuni cu cei din aria estică, cât și noțiuni specifice acestui areal.

Dintre termenii comuni menționăm:

- a) expresie cu verbul *a face*: *fac focu* 702, 738, 921; *să făcă focu* (conj. prez. 3 sg.) 695;
- b) delocutivul *a întări*: *întăresc focu* 869; *l-întărești* (2 sg.) 853; *întăresc* 877; *întăresc focu* 726 (ca al doilea răspuns);
- c) *jerăgesc îm foc* 741; *îl mai jărăgesc* 642; *îl mai jărăgēști* (2 sg.) 832; *jărăgesc* 851, 894; *jerăgesc* 745; *mai jerăgăie-n focu ăla să s-aprindă!* (imper. 2 sg.) 816 (ca al doilea răspuns).
- d) *žeresc focu* 530 cu varianta *îl jeresc* 566; *îl jă/ēresc* 587; *îl mai jîrăști* (2 sg.) 774; *jărăsc* 526, 596, 601; *[îl] jerușt* (2 sg.) 270; *[îl] jărujm* (1 pl.) 304; *jăruj* 14, 23; *șăruj* 19.

Specifici acestei arii geografice sunt:

- a) cuvântul popular *scurma*, cu sinonimele *a zgârma*, *a scormoni*, provine de la *scrum* ‘cenușă, praf’; forma primitivă a cuvântului este *scruma* ‘a arde’; originea termenului poate fi explicată din lat. *excorimāre (Giuglea 1909: 26; REW 2254; CDER 7634); cităm câteva exemple extrase din lista de referință analizată: *mai scîrm în ăel* 779; *scîrm* 763; *scîrmî* (2 sg.) *îm foc* 766; *îl mai scîrmăm* (1 pl.) *ca să s-aprinză* 835; *scîrm foc* 771 (ca al doilea răspuns).

Alături de *scurma* mai este înregistrat, tot ca primă variantă de răspuns, *zgîrma*: *mai zgîrmî* (2 sg.) *și l-aprîz* 765; *zgîrm i ăel* 818; *zgîrmî* (2 sg.) *în ăel* 834; *zgîrm* 825; *îl zgârmenî* (2 sg.) *și sîflî ăel* 815.

- b) termenul *zgândăr*, ‘(focul, jăriticul) a amesteca (cu ceva) pentru a arde mai tare; a răscoli; a scormoni; a zădări’, are etimologie necunoscută (ȘDU⁷; DLRM; NODEX); cităm câteva exemple extrase din lista de referință care conțin acest verb: *zgîndăr focu* 816; *îl mai zgîndărî* (2 sg.) *și s-aprînde* 758; *îl zgîndăr* 757; *zgîndăresc focu* 754; *zgîndîr* 811 (ca al doilea răspuns);

c) expresii cu verbul *a așeza*: *așez focu* 884, 886 cu varianta *așăz* 590; în acest caz, remarcăm trecerea vocalei palatale *e* din seria anterioarelor în seria vocalelor centrale pe fondul pronunțării dure a consoanei *ș* (Caragiu-Marioțeanu *et. al.* 1977: 151, Ionescu 1975: 93-97);

d) termenul *răvăcēște*; *îl răvăcēști* (2 sg.); în cazul celei de-a doua forme, remarcăm prezența elementului vocalic [i], la finală de cuvânt, pentru marcarea persoanei a II-a, indicativ prezent.

În Oltenia, pentru desemnarea ideii de ‘a aprinde focul sau a-l face să ardă mai bine’, sunt înregistrați aceiași termeni regăsiți și în regiunile discutate anterior. Oferim câteva exemple extrase din lista de referință: expresii cu verbul *a face*: *fac focu mare* 988; delocutivul *a întări*: *să-l întăresc* (conj. prez.) 941; formele populare *a scurma* și *a zgârma*: *îl mai scîrm* 992; *îl zgîrm* 978; 974; *zgîrm în foc ca să s-aprîndă* 983; *îl jeresc* 978 (al doilea răspuns).

Dintre termenii înregistrați numai în această arie geografică cităm: *a scobi*: *mai scobesc* 996 (v. **Alți termeni** ALLR. Sintează, *loc. cit.*); *a împuternici*, cu sensul de *a face mai puternic*: *îl împuterîșesc* 949 (v. **Alți termeni** ALLR. Sintează, *loc. cit.*); *vîjăi tăcúnele* 980 (al doilea răspuns); *întărită-l!* (imper. 2 sg.) 945 (al doilea răspuns) și *întărit* 945 (al treilea răspuns); *rișkírî* (2 sg.) *fócu* 753³ (v. **Alți termeni** ALLR. Sintează, *loc. cit.*). Toate cuvintele păstrează în conținutul lor semantic ideea de ‘a aprinde focul sau a-l face să ardă mai bine’, fiind folosite cu sens figurat.

În zona Banatului, alături de *ațîț*, *aprînde* și *súflu*, tot ca prim răspuns, sunt consemnați și următorii termeni:

a) expresii cu verbul *a face*: *fac focu* 73; *fa^g _ foc* 87;

b) regionalismul *jăruj* (*jar* + suf. verbal *-ui*): *jăruj* 14, 23 cu varianta *șăruj* 19.

În cazul verbelor *jăruj* și *șăruj*, ambele cu infinitiv terminat în *-i*, remarcăm absența sufixului suplimentar *-esc*. Lipsa sufixului este o tendință prezentă atât în graiul bănățean, cât și în alte subdialecte de vest și de nord (Caragiu-Marioțeanu *et. al.* 1977: 151)⁴.

Ca al doilea răspuns au fost oferite următoarele variante:

a) expresii cu verbul *a da*:

- *îi dau luft ca să ardă* 44; remarcăm în componența expresiei cuvântul de origine germană *luft* s.n. (pl. *lúfturi*), care are sensul ‘curent de aer’ (CDER).

- *dau foc și-l ațîț* 11; *îi dau o țeră suflăre* 99 (ca al doilea răspuns);

b) cuvinte al căror sens propriu se depărtează de cel care implică acțiunea de a aprinde focul, dar care, totuși, o desemnează, prin analogie

³ Remarcăm păstrarea fenomenului palatalizării labialei [p], fenomen foarte frecvent în zona de nord-est și est a Munteniei.

⁴ Această tendință se manifestă și în cazul verbelor de conjugarea I, care, în graiul muntenesc și în limba standard, primesc sufixul suplimentar *-ez* la indicativ prezent și conjunctiv timpul prezent (Caragiu-Marioțeanu *et. al.* 1977: 151).

cu sensul inițial: *jîntăi cum fier, cu-n lămn* 58 (sensul propriu al cuvântului *a jîntăi* este ‘A frământa cașul pentru a-l storce de zer’; de aici, și evoluția sensului către ideea de *a înteți focul*);

c) regionalismul *a boldi* (*bold* + suf. verbal *-i*): *îl boldeșc cu o bîtă* 50 (și de această dată, asistăm la o evoluție a sensurilor; de la cel de bază: ‘A împunge un animal cu prăjina, cu bățul, cu nuiua sau, *p. ext.*, a lovi un animal cu bățul, cu nuiua pentru a-l îndemna la mers, la tras. **2.** Tranz. Fig. A îndemna, a împinge pe cineva la o acțiune; a stimula’ (DEX 09) s-a ajuns prin transfer metonimic la ideea de *a a înteți focul*).

Un alt termen prin care este desemnată noțiunea discutată este forma *îl kicésc* 86. Etimologic, este pus în legătură cu mag. *tekerős* ‘noduros’ (DAR, CDER 1761). Legat de acest verb, DAR consemnează termenul *chici, chiciuri*, s.n. (reg.) cu sensul **2.** ‘pădure din care se taie nuiiele’.

În Crișana și în Maramureș, noțiunea discutată este redată numai prin formele *ațîț, aprinde* și *súflu*. Ca a doua variantă de răspuns nu a fost înregistrată decât expresia *ú úmblu în foc* 119.

În zona Transilvaniei, pentru noțiunea discutată sunt oferite ca prim răspuns *ațîț* și *súflu* și *răscoli* ([*îl*] *răscoléșt'* (2 sg.) 302; [*îl*] *răscoléșt'/c* (2 sg.) 305; [*îl*] *răscolím* (1 pl.) 289) și forma [*îl*] *jerușt'* (2 sg.) 270; [*îl*] *jărujm* (1 pl.) 304.

Ca a doua variantă de răspuns, a fost oferită forma [*îl*] *tomnésc* 319, cu varianta [*îl*] *tomășc* 248.

2. Concluzii

În urma acestei scurte analize a listei de referință, constatăm o mare varietate de termeni prin care se poate reda noțiunea *AȚĂȚ²* (*focul*). Această diversitate a termenilor este creată de anumiți factori precum:

(a) influențele străine exercitate asupra limbii române vorbite în diferite regiuni ale teritoriului dacoromânesc: cea a limbilor slave vecine, în regiunile estice și nord-estice (rusa și ucraineana) și bulgara, în arealul sudic, și influența germană manifestată în zona de sud-vest; în toate regiunile, termenii latinești (*ațîț, aprinde, súflu*) coexistă, în ponderi diferite, cu elementele străine (slave: *jăruj* 14, 23, derivat de la s.n. *jar*, de origine slavă (cf. sl. *žarŭ* Miklosich 1886: 22), *zădŭr fôcu* 573, *zăgnăt fôc* 542; germane: *îi dau luft ca să ardă* 44), concurența lor fiind rezultatul contactului lingvistic dintre populațiile românești și cele de origine slavă și germană; o consecință a acestei interacțiuni o constituie și

aparitia unor expresii alcătuite dintr-un element latin (v. de exemplu *a da*) și unul străin (v. de exemplu *daṽ zagnátâ fóculu* 529; *ṽ daṽ luft ca să árdă* 44);

(b) adoptarea unor cuvinte, care, prin conținutul lor semantic, pot reda acțiunea de ‘a ațâța, a înteti focul’, ca de exemplu: *îl mai scármăń acólo* 756 sau *îl bolđesc cu o bítâ* 50; sensurile acestor cuvinte au suferit evoluții semantice; de la sensurile lor de bază prin transfer metonimic s-a ajuns la ideea de ‘a aprinde focul’.

BIBLIOGRAFIE

Atlase și dicționare

- ALLR. Sinteza, II – *Atlasul lingvistic român pe regiuni. Sinteza*, coordonator: Nicolae Saramandu; colectiv de elaborare: Dana-Mihaela Zamfir, Marilena Tiugan, Verginica Barbu Mititelul, Carmen Ioana Radu, Irina Floarea, Mihaela-Mariana Morcov, vol. II, București, Editura Academiei Române, 2005.
- CADE – Candrea, I. A., Gh. Adamescu, 1931, *Dicționarul Enciclopedic Ilustrat*, București, Editura Cartea Românească.
- CDDE – Candrea, I.A., Ov. Densușianu, 1914, *Dicționarul etimologic al limbii române. Elemente latine*, București, Socec&Co.
- CDER – Ciorănescu, Al., 2002 [1958-1966], *Dicționarul etimologic român*, București, Editura Saeculum I. O.
- DAR – *Dicționarul Academiei Române*, 1913-1940, București, Editura Academiei.
- DEX 09 – *Dicționarul explicativ al limbii române*, 2009, București, Editura Univers Enciclopedic.
- DLRM – *Dicționarul limbii române moderne*, 1958, București, Editura Academiei Române.
- DOOM 2010 – *Dicționarul ortografic, ortoepic și morfologic al limbii române*, 2010, ediția a II-a, București, Editura Univers Enciclopedic.
- Miklosich, F., 1886, *Etymologisches Wörterbuch der slavischen Sprachen*, Viena.
- NODEX – *Noul dicționar explicativ al limbii române*, 2002, București, Editura Litera Internațional.
- PEW – Pușcariu, S., 1905, *Etymologisches Wörterbuch der rumänischen Sprache. I. Lateinisches Element mit Berücksichtigung aller romanischen Sprachen*, Heidelberg.
- REW – Meyer-Lübke, W., 1911, *Romanisches etymologisches Wörterbuch*, Wien, Heidelberg, Carl Winter Universitätsverlag.
- SDLR – Scriban, A., 1939, *Dicționarul limbii românești (Etimologii, înțelesuri, exemple, citațiuni, arhaizme, neologizme, provincializme)*, Edițiunea întâia, Iași, Institutul de Arte Grafice „Presa Bună”.
- ȘDU⁷ – Șăineanu, L., 1929, *Dicționar universal al limbei române*, ed. a VII-a, Craiova, Scrisul Românesc.

Lucrări teoretice

- Caragiu-Marioțeanu M., Șt. Giosu, L. Ionescu-Ruxăndoiu, R. Todoran, 1977, *Dialectologie română*, București, Editura Didactică și Pedagogică.
- Densușianu, Ov., 1906, *Histoire de la langue roumaine*, I, Paris, Ernest-Leroux.
- Giuglea, G., 1909, *Cercetări lexicografice: elemente latine în limba română*, București, Institutul de Arte Grafice Carol Göbl.
- Ionescu L., 1975, „Observații asupra unor „consoane dure” în dacoromână”, în *Fonetică și dialectologie*, IX, pp. 93-97.
- Șăineanu, L., 1887, *Încercare asupra semasiologiei limbei române: studiu istoric despre tranzițiunea sensurilor* (cu o alocuțiune-prefață de B.P. Hașdeu), București, Tipografia Academiei Române.

SUGESTII PENTRU O ABORDARE ISTORIC-CULTURALĂ A VOCABULARULUI AFECTIVITĂȚII¹

GABRIELA STOICA²

Facultatea de Litere, Universitatea din București
Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti”, București

SUGGESTIONS POUR UNE APPROCHE HISTORIQUE-CULTURELLE DU LEXIQUE DE L' AFFECTIVITÉ.

Résumé

L'article propose une brève et sélective synthèse de quelques paradigmes de recherche théorique des affects qui portent sur les dimensions prototypiques de l'affectivité: (a) l'aspect anthropologique-cultural; (b) l'aspect social/sociétal; (c) l'aspect historique; (d) l'aspect linguistique (lexico-sémantique). Quelques concepts-clés de l'étude anthropologique et historique-culturel des affects seront délimités et présentés: le model cognitif des émotions (*cognitive model for emotions*); émotionologie (*emotionology*); communautés émotionnelles (*emotional communities*); la sémantique historique des émotions (*historical semantics of emotions*).

En soutenant la relevance d'une approche interdisciplinaire de l'affectivité et la nécessité d'une perspective historique/diachronique, le but de cet article est de délimiter et de décrire certains instruments méthodologiques qui puissent être utilisés dans l'analyse des formes de manifestation linguistique de l'affectivité et, spécialement, dans l'analyse lexico-sémantique du lexique des émotions.

Mots-clés: *model cognitif des émotions; émotionologie; communautés émotionnelles; la sémantique historique des émotions; lexique des émotions*

---

¹ Această lucrare a fost realizată în cadrul proiectului "Cultura română și modele culturale europene: cercetare, sincronizare, durabilitate", cofinanțat de Uniunea Europeană și Guvernul României din Fondul Social European prin Programul Operațional Sectorial Dezvoltarea Resurselor Umane 2007-2013, contractul de finanțare nr. POSDRU/159/1.5/S/136077.

² **Gabriela Stoica** este lector dr. în cadrul Departamentului de Lingvistică al Facultății de Litere, Universitatea București și asistent de cercetare în cadrul Sectorului de etimologie al Institutului de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti” al Academiei Române. Este autoare a mai multor articole dedicate studiului istoric al lexicului afectivității și a cărții *Afect și afectivitate. Conceptualizare și lexicalizare în româna veche* (București, Editura Universității din București, 2012). Este coautor în cadrul mai multor proiecte colective desfășurate în cadrul Institutului de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti”: *Micul dicționar academic al limbii române*, (vol II-IV) (București, Editura Univers Enciclopedic, 2002-2003), *Dicționarul limbii române. Serie nouă (DLR), Litera D* (București, Editura Academiei, 2007, 2009), *Tratatul de istoria limbii române*, vol. I (în curs de publicare). Domeniile principale de interes sunt: istoria limbii române, lexicologia și semantica istorică, analiza discursului, lingvistica romanică, limba română ca limbă străină; e-mail: gabriela.stoica2007@yahoo.com.

1. Precizări preliminare

În ultimele decenii (începând cu anii 60-70), afectivitatea cunoaște un interes deosebit în literatura de specialitate, acoperind diverse domenii: psihologie, sociologie, antropologia culturală, istoria ideilor, istoria conceptuală, istoria mentalităților, lingvistică etc. Bibliografia este uriașă, iar obiectul de studiu (*afectele/emoțiile/sentimentele* etc.), conceput, perceput și analizat din diverse perspective teoretice și metodologice.

Istoricul dezbaterilor științifice reflectă de fapt caracterul proteic al afectivității, divergențele de opinie gravitând în jurul câtorva trăsături dominante care ar defini afectele: dimensiunea biologică; dimensiunea cognitivă; dimensiunea socială; dimensiunea antropologic-culturală; dimensiunea expresiv-lingvistică. Fără a se exclude, ci, dimpotrivă, colaterale și coordonate, aceste dimensiuni configurează afectivitatea drept o realitate complexă și caleidoscopică. Ca urmare, direcțiile recente de cercetare a afectivității susțin în mod firesc și motivat o abordare inter- și transdisciplinară a afectivității; din această perspectivă, afectivitatea reprezintă atât o realitate lingvistică, cât și un fenomen cultural, social și antropologic, supus variației diatopice și diacronice (Rosenwein 2010, Reddy 2009, Wilson 2012, Baider/Cislaru 2013, Chuquet *et al.* 2013 etc., Frevert *et al.* 2014).

În lucrarea de față propunem o scurtă și selectivă trecere în revistă a câtorva paradigme de cercetare teoretică a afectelor care iau în discuție: (a) aspectul antropologic-cultural; (b) aspectul social/societal; (c) aspectul istoric; (d) aspectul lingvistic (lexico-semantic). Vom delimita și prezenta câteva concepte-cheie din studiul antropologic și istoric-cultural al afectelor: *cognitive model for emotions (model cognitiv afectiv)*; *emotionology (emoționologie)*; *emotional communities (comunități emoționale)*; *historical semantics of emotions (semantica istorică a emoțiilor)*.

Ne interesează delimitarea unor instrumente metodologice care pot fi utilizate în analiza formelor de manifestare a afectivității în limbă și, mai precis, în analiza contextual-semantică a lexiconului afectiv. Propunem, totodată, o posibilă direcție de aplicare a acestor metode de cercetare pentru spațiul lingvistic și cultural românesc.

2. Emoțiile ca fenomen istoric-cultural

2.1. Perspectiva antropologiei culturale

Studiile de antropologie a emoțiilor aderă, în mare parte, la paradigma teoretică a socio-constructivismului³ (dezvoltată în anii 70) (vezi Averill 1980,

---

³ Pentru o sinteză critică a principalelor paradigme teoretice și metodologice care au fost elaborate pentru studiul emoțiilor ca fenomen psihologic, antropologic, sociologic, cultural și lingvistic, vezi Lutz/White 1986, Reddy 2001, cf. și Stoica 2012.

Harré 1986, Lutz 1988, Oatley 1993 ș.a.). Din această perspectivă, afectele și exprimarea lor sunt constructe socio-culturale, determinate, modelate și exprimate în funcție de un cod de norme prescrise în cadrul unei comunități/al unui cadru cultural determinat. Un concept fundamental adus în discuție este cel de *cultural display rules* („acquired conventions, norms, or habits that dictate what emotion can be shown to whom and in which contexts”, Lutz/White 1986: 410), sistemul de norme și convenții determinate cultural privind manifestarea emoțiilor; aceste reguli cenzurează/controlază trăirea afectivă primară și impun necesitatea unei adaptări cognitive și comportamentale („(they) interfere with the emotional responses that are dictated by the innate affect program. Culture is seen as having a strong influence on individual *coping*, or cognitive and behavioral attempts to deal with the emotion and its causes”, *ibid.*, p. 410-411) (vezi și Mesquita/Frijda/Scherer 1997: 267). Emoțiile sunt dependente cultural, fiind „create” de fiecare societate, comunitate și cultură în parte⁴; specificitatea culturală este, așadar, o caracteristică și, deci, din această perspectivă, cu greu se mai poate susține caracterul universal al afectivității; de asemenea, nu sunt luate în discuție mecanismele cognitive interne de producere a emoțiilor (aflate în centrul paradigmei teoretice a psihologiei cognitive⁵).

De altfel, în studiile de antropologie culturală (și psihologie), o controversă principală are în centru caracterul *universal vs. specific cultural* al emoțiilor. În aparență dihotomice, cele două dimensiuni nu se exclud reciproc. Existența unor universalii afective (emoții primare, recunoscutibile transcultural și lexicalizate în toate limbile, vezi Wierzbicka 1999a, Wierzbicka 1999b, Scherer 1995), reprezentând un nucleu cognitiv-afectiv înscris în codul genetic

---

⁴ “Emotions depend on language, cultural practices, expectations, and moral beliefs. This means that *every* culture has its rules for feelings and behavior; *every* culture thus exerts certain restraints while favoring certain forms of expressivity” (Rosenwein 2002: 20).

⁵ Această paradigmă (vezi Arnold 1960, Frijda 1986, Lakoff/Kovecses 1987) pune în evidență schemele/tiparele cognitive activate în conceptualizarea unor emoții (“the cognitive structures or schemata used to conceptualize specific emotions”, Lutz/White 1986: 419). Tiparele cognitive pot fi reliefate prin analiza semnificațiilor termenilor afectivi. Mecanismele cognitive de reprezentare afectivă sunt adeseori de tip metaforic, indicând o anumită structură inferențială în conceptualizarea emoțiilor (în termeni concreți) (Lakoff/Kovecses 1987, Kovecses 1990). Conform psihologiei cognitive, emoțiile sunt forme de evaluare a unui stimul extern (în termeni opozitivi *negativ/pozitiv*, în raport cu starea de bine a subiectului în cauză) și sunt însoțite de semnale organice (palpitații, schimbarea temperaturii corpului etc.) sau/și de impuls spre acțiune (*action readiness*) („In the cognitive view, emotions are part of a process of perception and appraisal, not forces striving for release. Denying that emotions are irrational, cognitive psychologists see them as resulting from judgments about "weal or woe"- that is, about whether something is likely to be good or harmful, pleasurable or painful, as perceived by each individual. [...] the process begins with the judgment or "appraisal." Then come the emotional signals (palpitating heart, increased perspiration), some of which are conscious and nameable and others of which are not. Finally comes "action readiness": the person is poised to flee, strike, freeze, try harder, or do something new”, Rosenwein 2002: 29).

universal al indivizilor, nu anulează (și nu este contrazisă) de variația și modelarea culturală a afectivității (pusă în evidență de studiile etnografice și antropologice asupra emoțiilor în diverse spații culturale) (Lutz 1982, 1985, 1987, 1988, Ellsworth 1997: 24-26; Markus/Kitayama 1997b: 341-343). Aceeași emoție (universală) poate fi concepută, lexicalizată, manifestată diferit de la un spațiu cultural la altul, în funcție de relevanța cultural determinată a stimulului afectiv. Mesquita/Frijda/Scherer 1997: 257; Markus/Kitayama 1997b: 341-343 discută despre existența unui nucleu de idei culturale (*core cultural ideas*), înglobând o sumă de concepte, valori la care o societate/comunitate este sensibilă din punct de vedere afectiv. În funcție de aceste caracteristici culturale, se pot delimita anumite *modele cognitiv-afective* (*cognitive model for emotions*, Russell 1991: 428); acestea sunt definite drept sisteme de convingeri privind natura emoției, mecanismele, funcționarea/rolul specific al acesteia etc., care impun o anumită codificare verbală și/sau paraverbală a emoțiilor (“one’s structure of beliefs concerning what brings each emotion about, what its mechanisms are, what to do about it, how to evaluate its occurrence, and so on”, Russell 1991: 428).

Așadar, culturi diferite prezintă matrici conceptuale diferite de reprezentare a (acelorași) fenomenelor afective (și, implicit, lexicoane afective corespunzătoare diferite). În acest sens, o distincție fundamentală este cea operată de Levy (1984) între *hypercognition* și *hypocognition* (p. 407) și între afecte „hiperconceptualizate” (*hypercognized*) și afecte „hipoconceptualizate” (*hypocognized*). Primul tip se referă la emoții pentru care o societate/o cultură posedă o structură cognitivă elaborată (“a large number of culturally provided schemata”, *ibid.*, p. 400), indiciile fiind manifestarea, exprimarea curentă, comportamentală și lingvistică (frecvența și numărul mare de cuvinte care le desemnează). Al doilea tip presupune un tipar cognitiv mai puțin distinctiv, implicând o lexicalizare redusă sau chiar nelexicalizarea unor afecte, nerelevante în spațiul cultural în discuție (“under-schematized emotional domains”, *ibid.*).

Totodată, fiind controlate de setul de norme intracomunitare, emoțiile au o importantă dimensiune *socială*, fiind modelate și dezvoltate de-a lungul interacțiunilor interpersonale în cadrul unei comunități/societăți; ele devin indicatorul apartenenței individului la un grup⁶, funcționează ca procese de mediere între individ și context, oferind indivizilor „a set of socially shared scripts” (Markus/Kitayama 1997b: 339), care îi ajută să se adapteze la așteptările și cerințele culturale intra-grup. Fiecare cultură are un tipar afectiv intracomunitar care este parte dintr-un model cultural-antropologic mai extins. Așadar, emoțiile reprezintă rezultatul unei evaluări individuale a unui stimul

---

⁶ “numerous ethnographic studies have noted that emotions are a primary idiom for defining and negotiating social relations of the self in a moral order [...]. In these studies, emotions emerge as socially shaped and socially shaping in important ways”, Lutz/White 1986: 417).

afectogen, automat regularizate însă de normele socio-culturale⁷. Emoțiile au un dublu aspect: pe de o parte, reprezintă categorii universale umane; pe de altă parte, reprezintă realități subiective și variabile, dependente și modelate de cadrul socio-cultural în care se actualizează.

Aceeași emoție poate fi experimentată diferit în două culturi diferite sau în cadrul aceleiași culturi, putând fi, deci, obiectul unor variații interculturale diatopice și/sau unei variații intra-culturale diacronice/diatopice.

2.2. *Perspectiva istoriei culturale a emoțiilor*

După cum am văzut mai sus, studiile de antropologie au în vedere variația diatopică și trans-culturală a emoțiilor. Deși admit caracterul mobil al fenomenelor de viață afectivă, ceea ce lipsește, în general, acestor cercetări⁸ este o perspectivă istorică asupra variației diacronice a afectivității de la o cultură la alta sau în cadrul aceleiași culturi. Conceptualizarea, lexicalizarea, formele de manifestare a afectivității sunt dinamice nu doar diatopic, ci și diacronic, în funcție de prefacerile culturale mai ample pe fundalul cărora se actualizează. Acest deficit metodologic este recuperat însă de către studiile, din ce în ce mai numeroase, dedicate parcursului istoric al emoțiilor în diverse spații culturale și lingvistice (dintre lucrările mai recente, Reddy 2001, Nagy/Boquet 2008, Boquet 2010, Frevert 2011, Frevert *et.al.* 2014 *et. al.*⁹).

Un prim model teoretic și metodologic de referință în analiza cultural-istorică a emoțiilor este cel propus în 1985 de P. Stearns și C. Stearns, care introduc termenul/conceptul *emotionology*. Acesta desemnează setul standard de norme privind comportamentul și atitudinile expresiv-afective recomandate și acceptate/acceptabile de către membrii unei comunități date ("the attitude or standards that a society, or a definable group within a society, maintains toward basic emotions and their appropriate expression [and] ways that institutions

---

⁷ Trăirea individuală se integrează și se conformează unui tipar cultural mai larg: „an interpretive grid, or meaning system, or schema [...]. It consists of language and a set of tacit social understandings [...], as well as of the social representations and practices that reflect and enact these understandings in daily life” (Markus/ Kitayama 1997a: 95); “Although human emotional endowment is no doubt largely innate and universal, people's emotional lives are shaped, to a considerable extent, by their culture. Every culture offers not only a linguistically embodied grid for the conceptualization of emotions, but also a set of "scripts" suggesting to people how to feel, how to express their feelings, how to think about their own and other people's feelings, and so on. In fact, a culture's lexical grid and its repertoire of “cultural scripts”, including “emotional scripts”, are closely related” (Wierzbicka 1999b: 240).

⁸ „Virtually all of this work lacks historical depth and political coherence. Ethnographers who practice constructionism (whatever their theoretical allegiance may be) continue to write in the ethnographic present about communities presumed to be culturally uniform” (Reddy 2001: 45).

⁹ Vezi și scurta sinteză teoretică făcută de Sullivan 2013.

reflect and encourage these attitudes in human conduct" (Stearns/Stearns 1985: 813). Conceptul se sprijină pe teoriile anterioare de sociologie a emoțiilor care discută așa-numitele *feeling rules* (Hochschild 1979: 124)/*emotion rules/display rules*: normele de exprimare afectivă active în cadrul unei societăți; ca urmare, conceptul nu se referă obligatoriu la emoția simțită în mod real, ci la emoția recomandată a fi trăită și manifestată, în acord cu un cod relativ strict de reguli, prezent într-un anumit context și într-o anumită societate, la un anumit moment. ("[societies] use norms to organize the personal reactions to other people's emotions and personal regulation and perception of one's own emotions. [...] Emotionology [...] normally governs what people think they should be experiencing" (Stearns/Stearns 1986: 14). Diversele forme de *emotionology* sunt supuse variației diacronice și diatopice, odată cu evoluția cadrului cultural și de civilizație mai larg, iar compararea lor istorică poate oferi date interesante asupra dinamicii culturale a afectivității.

Plecând de la conceptul de *emotionology*, analizat critic, B. Rosenwein (2002, 2007, 2010) propune un nou concept și o nouă metodă de abordare istorică a emoțiilor, acela de *comunități emoționale* (***emotional communities***); acesta se referă la grupuri societale ai căror membri aderă la același cod de expresie și de valorizare/ devalorizare afectivă; definiția este următoarea: "People lived – and live – in what I propose to call "emotional communities". These are precisely the same as social communities – families, neighborhoods, parliaments, guilds, monasteries, parish church memberships – but the researcher looking at them seeks above all to uncover systems of feeling: what these communities (and the individuals within them) define and assess as valuable or harmful to them; the evaluations that they make about others' emotions; the nature of the affective bonds between people that they recognize; and the modes of emotional expression that they expect, encourage, tolerate, and deplore" (2002: 35).

Asemenea comunități emoționale pot coexista în cadrul aceluiași interval temporal și în același spațiu cultural și pot suporta mutații de-a lungul timpului ("There are two points here: not only does every society call forth, shape, constrain, and express emotions differently, but even *within the same society* contradictory values and models, not to mention deviant individuals, find their place" (Rosenwein 2002: 36). De asemenea, conceptul de *comunități emoționale* poate fi extins, pentru epoca modernă, la cel de *națiune* sau „comunitate imaginată” (*imagined community*) („Emotional communities may be large or small. In the modern world, the historian may even treat a nation - an "imagined community"- as an emotional community" (Rosenwein 2010: 12).

În acord cu această perspectivă, studiul istoric al emoțiilor impune o metodologie specifică, sprijinindu-se pe analiza lexicului afectiv, care poate reflecta conceptualizarea afectelor în cadrul unei comunități emoționale bine delimitate; sunt implicate, astfel, câteva operații: (a) constituirea unui set de

surse reflectând setul de norme care gestionează experimentarea emoțiilor în cadrul coerent al unei comunități emoționale și al unei perioade bine delimitate (*gather a dossier of sources for each emotional community*); (b) problematizarea termenilor afectivi (*problematize emotion terms*): semnificația acestora, asemenea afectelor pe care le desemnează, este extrem de dinamică diacronic; sunt termeni, azi afectivi, care nu erau considerați ca desemnând emoții în trecut; de asemenea, ceea ce este considerat azi emoție, în trecut este posibil să nu fi fost înțeles ca atare¹⁰; (c) utilizarea teoriilor asupra emoțiilor curente în perioada luată în discuție: în felul acesta se poate înțelege mai bine ce era perceput ca având semnificație afectivă în epoca analizată; (d) evaluarea cantitativă (frecvența) a cuvintelor și frazelor desemnând emoții, în vederea stabilirii gradului lor de relevanță¹¹; (e) lectura „tăcerilor” (*read the silences*): absența unui conținut emoțional, a lexicalizării unor afecte poate fi relevantă pentru profilul afectiv al comunității în discuție¹²; (f) lectura metaforelor (*read the metaphors*), care pot ascunde expresia unor emoții; (e) lectura ironiilor (*read the ironies*), care pot ascunde atitudini emoționale; (f) atenția acordată rolului social al emoțiilor (*consider the social role of emotions*): exprimarea emoțiilor este o formă de interacțiune socială, emoțiile fiind „instrumente de sociabilitate” (“instruments of sociability”, p. 19); interacțiunile social-afective configurează tipare de expresie emoțională ce permit reglarea relațiilor interpersonale¹³; (g) urmărirea schimbărilor de-a lungul timpului (*trace changes over time*): emoțiile și comunitățile emoționale sunt variabile diacronic¹⁴.

Ceea ce se remarcă la această metodologie de cercetare istorică a emoțiilor este importanța acordată formelor de manifestare *lingvistică* a

¹⁰ “Many words and ideas have only fuzzy equivalents in the past. [...] But emotion words are more complex than most, posing two major issues. First is the problem of defining the emotion; second is the question of whether the word was at the time considered an emotion [...] But emotions are more slippery than many other ideas” (Rosenwein 2010: 13).

¹¹ “The right vocabulary is not sufficient. The weight and significance of the terms need to be interrogated. A detailed examination of one emotion - say the history of anger - can be justified. [...] Historians interested in the characteristics of particular emotional communities need to consider *which* emotions were most fundamental to their styles of expression and sense of self” (Rosenwein 2010: 15).

¹² “Some sources are unemotional in tone and content. These are as important as overtly emotional texts. Emotional communities generally avoid some emotions while stressing others. Or they avoid certain emotions in particular contexts” (Rosenwein 2010: 16).

¹³ “Expressions of emotions should thus be read as social interactions. The emotional give and take among people form “scripts” that lead to new emotions and readjusted relationships” (Rosenwein 2010: 20).

¹⁴ “historians also need to trace changes over time, either because an emotional community itself changes or because a new and different one comes to the fore” (Rosenwein 2010: 21); “Dominant emotional communities may themselves change, or they may lose purchase and become marginal. Meanwhile, some formerly marginal communities may come to the fore, whether because they gain political hegemony, because their activities garner prestige, or for some other reason” (Rosenwein 2010: 23).

afectelor, pe baza actualizării lor într-un corpus reprezentativ de *texte*. Parcursul istoric al emoțiilor poate fi recuperat prin analiza textuală a lexicului afectiv și prin corelarea cu datele contextului istoric-cultural specific.

Același rol esențial este acordat vocabularului afectivității și într-o lucrare recentă dedicată istoriei emoțiilor ca fenomen cultural și lingvistic, din perspectivă transdisciplinară (Frevert *et al.* 2014). Propunând o istorie conceptuală a emoțiilor (din punctul de vedere al antropologiei istorice), obiectivul principal al analizei este delimitarea unei *semantici istorice a emoțiilor* (*a historical semantics of emotions*) (Frevert 2014:10). Mutațiile de conceptualizare și de manifestare a afectivității (în studiul în cauză, de-a lungul a trei secole, în trecerea de la epoca luminilor către modernitate) pot fi reflectate de dinamica termenilor afectivi clasificatori de tipul *affect*, *appetite*, *emotion*, *sensation*, *feeling*, *temper*, *passion*, *fervor*, *sensibility*, înregistrați în enciclopediile epocii (pentru limba engleză, franceză și germană). Se poate reconstitui astfel dinamica istorică a semnificațiilor acestora (și a termenilor afectivi cu care se pot corela) și a modului în care formele de viață afectivă sunt concepute, percepute, discriminate și evaluate de-a lungul timpului¹⁵. În analiza dinamicii semantice a termenilor luați în considerare, simpla definiție enciclopedică nu este suficientă; metodologic, se impune necesitatea analizei contextualizării conceptelor în cauză; aceasta implică analiza surselor, delimitarea termenilor sinonimi, antonimi sau analiza cologațiilor imediate¹⁶. O astfel de analiză repune în evidență dimensiunea culturală și socială profundă a afectelor/emoțiilor. Acestea sunt dependente de profilul cultural al epocii pe care se proiectează, iar *dinamica culturală se reflectă în dinamica de conceptualizare și lexicalizare a afectelor*¹⁷.

---

¹⁵ “Of primary importance to such a semantics are concepts that are defined and explained in a dictionary or lexicon. This does not involve the reconstruction of a “vocabulary of emotions”, but the generic and collective concepts of the many individual words related to *emotions*. Among these concepts such as *affect*, *appetite*, *emotion*, *sensation*, *feeling*, *temper*, *passion*, *fervor*, *sensibility*, and *drive*, in their parallel English, German and French versions. These concepts and their (understable) meanings give us initial access to what they knew about them, and how this knowledge helped them to order, distinguish, demarcate, and evaluate feelings” (Frevert 2014: 10).

¹⁶ “The contextualization of concepts and their meanings was often neglected in encyclopedias and reference works [...]. To make up for this problem we have also drawn upon the sources to which the entries refer, taking account of cross-references, together with synonyms, associated terms, neighbouring words, and antonyms. This approach has made it possible to assemble vast terminological fields, and tackle the total architecture of concepts of emotion” (Frevert 2014: 11).

¹⁷ “emotions, however they might be, were to a great extent formed culturally and socially. Who felt what, and how they expressed it, depended upon the given circumstances of their lives, their level of education, and their age and gender, but it also depended upon the general development of a society and its level of political maturity” (Frevert 2014: 24).

3. Pentru o abordare istoric-culturală a vocabularului afectivității

Toate modelele de analiză cultural-istorică a emoțiilor mai sus prezentate oferă instrumente teoretice și metodologice pentru un studiu interdisciplinar al formelor de manifestare a afectivității. Utilizarea conceptelor *model cognitiv afectiv*, *emoționologie*, *comunități emoționale* etc. poate fi extinsă metodologic dincolo de limitele domeniului științific de bază (antropologie, psihologie, sociologie etc.), o disciplină tangentă care poate accepta o astfel de abordare interdisciplinară fiind lingvistica. Conceptualizarea afectivității și mutațiile ei diacronice, determinate cultural-istoric, pot fi analizate prin intermediul *lexicului* afectiv și al contextualizărilor lui particulare. Vocabularul afectiv actualizat în texte reprezentative pentru un context și o epocă culturală poate reflecta dinamica conceptual-istorică a unui anume *model cognitiv afectiv* specific unei *culturi*.

În paralel cu studiile de istorie culturală și de antropologie a emoțiilor, afectivitatea face obiectul de studiu a numeroase cercetări *lingvistice*, din diferite perspective: lexical-semantică (având o vedere o singură limbă sau, frecvent, o analiză contrastivă pluri-, interlingvistică: Bidu-Vrănceanu 2008, Rastier (ed.) 1995, Grossmann/Tutin (eds.) 2005, Novakova/Tutin (eds.) 2009, Wierzbicka 1999, 2009 etc.), gramaticală (semantic-sintactică: vezi numărul tematic *Langue Française*, 105, 1995), pragma-retorică (Walton 1992, Niemeier/Dirven (eds.) 1997, Plantin/Doury/Traverso 2000, Weigand (ed.) 2004, Charaudeau 2008, Plantin 2011 etc.).

Cercetările preponderent non-lingvistice pun însă accentul pe dimensiunea cultural-istorică a afectelor; cercetările preponderent lingvistice se axează mai degrabă pe aspectele sincronice, actuale, ale manifestărilor afectivității în limbă. Puține studii abordează expresia *lingvistică* a afectelor, dintr-o perspectivă *istoric-culturală*, vizând configurația unui lexic al afectelor într-o perioadă istorică mai veche (pentru franceză, vezi Picoche 1976, cf. și Dumonceaux 1975, pentru spaniolă, Venegas García 1989, pentru română, Stoica 2012) sau evoluția diacronică specifică acestui câmp lexico-semantic, în acord cu mutațiile contextului extralingvistic pe care se proiectează.

În cele ce urmează facem o sugestie de cercetare care să aibă în vedere acest demers teoretic și metodologic interdisciplinar: analiza formelor de manifestare a afectivității în spațiul românesc în perioada de tranziție de la epoca veche la cea modernă (sfârșitul secolului al XVIII-lea – începutul secolului al XIX-lea). Dacă obiectivul unei cercetări de tip istoric este surprinderea dinamicii de conceptualizare și lexicalizare a afectelor, alegerea perioadei analizate este importantă (prin fenomenele specifice pe care le poate prezenta sau prin transformările particulare pe care le poate parcurge).

Din acest punct de vedere, în studiile dedicate istoriei emoțiilor în spațiul european occidental, o atenție deosebită a fost acordată epocii luminilor, în virtutea mutațiilor esențiale care au loc în planul sensibilității colective în această perioadă (Frevert 2014: 12, vezi și Dumonceaux 1975). În spațiul occidental european, secolul al XVIII-lea reprezintă „secolul sensibilității” („era of sensibility”, *idem*), în care emoția ocupă locul central; viața afectivă este descoperită, adusă în prim-plan, descrisă și evaluată. Într-o epocă a raționalismului cartezian, fenomenul este în aparență contradictoriu. Însă, descoperirea trăirii interioare, a afectivității profunde și individuale se înscrie în mai amplul proces de analiză și înțelegere rațională a sinelui; afectele, emoțiile, pasiunile devin subiecte de (auto-)cercetare și de discuție¹⁸. În secolul al XVIII-lea, emoțiile devin apreciate și sunt subiectul central al filosofiei morale; a simți, a fi emoționat, a exprima emoția, a empatiza devin realități afective normale și respectate/respectabile¹⁹.

Plecând de la aceste analize deja existente pentru alte spații culturale (occidental-europene) și pe baza instrumentelor metodologice oferite de studiile de specialitate de antropologie și istorie culturală a emoțiilor (vezi *supra*), un studiu paralel se poate face și pentru spațiul cultural românesc în trecerea de la epoca veche la cea modernă (corespunzătoare, cu o oarecare defazare, în linii generale, epocii luminilor occidentale). Interesează, așadar, delimitarea unei „semantici istorice a emoțiilor” (*a historical semantics of emotions*), rezultat al configurării unui anume *model cognitiv afectiv*, specific unei anume *comunități emoționale* (favorizând *hipo-*sau *hiperconceptualizarea* unor afecte relevante pentru această comunitate), prin analiza semanticii (contextualizate) a *lexicului afectiv*. Cu alte cuvinte, obiectivul este delimitarea unor semnificații pe care emoțiile le au sau ajung să le aibă într-un anume cadru cultural și social prin analiza semnificațiilor pe care le actualizează termenii afectivi existenți în limbă la momentul respectiv.

După cum se știe, principatele române în pragul epocii moderne trec printr-o serie de transformări culturale esențiale, care se vor preciza în secolul al XIX-lea. Importante mutații au loc și în planul mentalității și sensibilității colective. Una dintre schimbările esențiale privește, între altele, conceptualizarea afectivității. Subiectivitatea, trăirea individuală sunt focalizate, se înregistrează o criză a sensibilității (vezi și Vintilă-Ghiulescu 2006, Simion 2008). Emoțiile invadează spațiul public și privat românesc, prin literatura

¹⁸ “On reflection, however, it can be assumed that this interest in emotions derived from the impulse towards enlightenment itself. In no respect did “enlightenment” mean the reduction of individuals to their capacity for rational thought. A person also came across as being enlightened if phenomena that contradicted this way of thought were illuminated and explained. In this sense, feelings and change of temper and mood could themselves be subjected to rational analysis, and everyone could talk about it” (Frevert 2014: 12).

¹⁹ “To feel and be moved was in the eighteenth century perfectly respectable. Sensibility, *sensibilité*, *Empfindsamkeit* – everywhere in (Western) Europe this song was sung. Literature and poetry described it as the supreme value, and sought to cultivate it in their readers” (Frevert 2014: 14).

originală care apare acum după model occidental, prin traduceri intense din literatura europeană, prin publicistica dezvoltată treptat la începutul secolului al XIX-lea. Modelul cognitiv afectiv anterior, de tip medieval (colectivist, ierarhic, religios) tinde să fie reorientat către unul nou, occidental. Aceste schimbări de mentalitate culturală sunt reflectate direct de lexicalizarea afectelor, care cunoaște în această perioadă o rafinare și o diversificare specifică. Anumite afecte, punând în prim plan trăirea individuală, tind să fie hiperconceptualizate (cum este cazul *dragostei* – „amoriul”) și dominant lexicalizate.

Conceptualizarea afectivității se nuanțează, se diversifică, iar lexicul existent devine treptat insuficient de rafinat și de variat. Consecința în planul vocabularului este îmbogățirea și diversificarea *lexicală* (împrumutul de noi termeni care pot surprinde mai precis nuanțe noi de conceptualizare) și *semantică* (treptat, unele cuvinte vechi dobândesc noi sensuri afective, devenind polisemantice). În această direcție, este relevant inventarul termenilor afectivi, selectat din lista de împrumuturi neologice realizată de N. A. și Despina Ursu (2004, 2006, 2011) pentru perioada 1760 și 1860. Dăm doar câteva exemple: *admirație, adorație, agonie, aplegare, amabilitate, ambiție, amor, animozitate, antipatie, anxietate, aroganță, compasiune, curaj, decepție, depresiune, deprima, desperare, detestație, dezamăgire, dezgust, dezolare, dispreț, egoism, enervare, fericire, filantropie, furie, gelozie, idolatrie, inamiciție, indignare, invidie, isterie, jenă, letiție „bucurie”, mizantropie, mizericordie, orgoliu, respect, tandrețe, vanitate etc.*

Toți acești termeni sunt împrumuturi pătrunse în limbă în perioada aflată în discuție; aceștia contribuie la configurarea unui vocabular modern al afectivității, desemnând nuanțat și complexe forme de viață afectivă conștientizate și conceptualizate odată cu trecerea spre modernitate. Numărul lor mare (și frecvența în textele epocii) indică o hiperconceptualizare a afectivității, care ajunge să ocupe un loc central în modelul cultural al perioadei de tranziție.

4. Concluzii

Fenomenul proteic al afectivității poate și trebuie studiat dintr-o perspectivă interdisciplinară, care să acopere complexitatea formelor specifice de manifestare a acestuia. O dimensiune particulară este cea a *mobilității diacronice*, circumscrisă cultural; afectele sunt forme de viață culturală, iar conceptualizarea, lexicalizarea și manifestarea lor (făcând obiectul de studiu al psihologiei, lingvisticii, antropologiei și sociologiei) cunosc mutații importante de-a lungul timpului, odată cu prefacerile cadrului cultural și de mentalitate mai larg. Analiza *lexicului afectiv* (cantitativă și, în special, calitativă), existent într-o perioadă istoric determinată și utilizat ca instrument de expresie în cadrul unei comunități delimitate lingvistic și cultural, poate pune în evidență mutații ale

unui modelului cognitiv afectiv specific. Această analiză impune metodologic corelarea mai multor concepte teoretice și sugestii practice aparținând unor domenii conexe (având același obiect de studiu, afectele), care să ilustreze, unitar, dimensiunile prototipice specifice afectivității: *culturală, antropologică, sociologică, lingvistică și istorică*.

BIBLIOGRAFIE

- Arnold, M. B., 1960, *Emotion and Personality*, New York, Columbia University Press.
- Averill, J.R., 1980, "A constructivist view of emotion", in R. Plutchik, H. Kellerman (eds.), *Emotion: Theory, research and experience*, vol. I, New York, Academic Press, pp. 305-339.
- Baider, F., G. Cislaru (eds.), 2013, *Cartographie des émotions*, Paris, Presses Sorbonne Nouvelle.
- Bidu-Vrâncianu, A., 2008, *Câmpuri lexicale din limba română. Probleme teoretice și aplicații practice*, București, Editura Universității din București.
- Boquet, D., 2010, „Faire l’histoire des émotions à l’âge des passions”, articol online pe <http://emma.hypotheses.org/1106>
- Charaudeau, P., 2008, « Pathos et discours politique », în M. Rinn (ed.), *Émotions et discours. L’usage des passions dans la langue*, Presses Universitaires de Rennes, pp. 49-58.
- Chuquet, H. et al. (eds.), 2013, *Des sentiments au point de vue*, Rennes, Presses Universitaires de Rennes.
- Dumonceaux, P., 1975, *Langue et sensibilité au 17e siècle: l’évolution du vocabulaire affectif*, Geneva, Droz.
- Ellsworth, Ph., 1997, "Sense, Culture, and Sensibility", în Sh. Kitayama, H.R. Markus (eds.) 1997: 23-50.
- Frevert, U., 2011, *Emotions in History. Lost and Found*, Budapest, CEU Press.
- Frevert, U., 2014, "Defining Emotions: Concepts and Debates over Three Centuries", în Frevert et al. 2014: 1-31.
- Frevert, U., M. Scheer, A. Schmidt, P. Eitler, B. Hitzer, N. Verheyen, B. Gammerl, Chr. Bailey, M. Pernau, 2014, *Emotional Lexicons. Continuity and Change in the Vocabulary of Feeling 1700-2000*, Oxford, Oxford University Press.
- Frijda, N. H., 1986, *The emotions*, Cambridge, Cambridge University Press.
- Grossmann, F., A. Tutin (eds.), 2005, *Sémantique des noms et adjectifs d’émotion*, *Revue Lidil (Revue de linguistique et de didactique des langues)*, Université Stendhal de Grenoble, no. 32, 2005, online pe <http://lidil.revues.org/index81.html>
- Harré, R. (ed.), 1986, *The social construction of emotions*, Oxford, Basil Blackwell..
- Hoschschild, A.R., 1979, „Emotion work, feeling rules, and social structures”, in *American Journal of Sociology*, vol. 85, nr. 3, pp. 551-575.
- Kitayama, Sh., H. R. Markus (eds.), 1997, *Emotion and Culture. Empirical studies of mutual influence*, Washington D. C., American Psychological Association.
- Kovecses, Z., 1990, *Emotion concepts*, New York, Springer Verlag.
- Lakoff, G., Z. Kovecses, 1987, „The cognitive model of anger in American English”, în Quinn, N., D. Holland (eds.) 1987: 195-221.
- Langue Française*, nr. 105, 1995.
- Levy, R.I., 1984, "The emotions in comparative perspective", în K. Scherer, P. Ekman (eds.) 1984: 397-412.
- Lewis, M., J. M. Haviland (eds.), 1993, *Handbook of emotions*, New York, Guilford.
- Lutz, C., 1982, "The domain of emotion words in Ifaluk", în *American Ethnologist*, 9, pp. 113-128.

- Lutz, C., 1985, "Ethnopsychology compared to what? Explaining behaviour and consciousness among the Ifaluk", în G.M. White, J. Kirkpatrick (eds.) 1985: 35-79.
- Lutz, C., 1987, "Goals, events and understanding in Ifaluk emotion theory", în N. Quinn, D. Holland (eds.) 1987: 290-312.
- Lutz, C. A., 1988, *Unnatural emotions: Everyday sentiments on a Micronesian atoll and their challenge to western theory*, Chicago, University of Chicago Press.
- Lutz, C., G.M. White, 1986, „The Anthropology of Emotions”, in *Annual Review of Anthropology*, Vol. 15., pp. 405-436.
- Markus, H.R., Sh. Kitayama, 1997a: "The Cultural Construction of Self and Emotion: Implications for Social Behavior", în Sh. Kitayama, H. R. Markus (eds.) 1997: 89-130.
- Markus, H.R., Sh. Kitayama, 1997b: "The Cultural Shaping of Emotion: A Conceptual Framework", în Sh. Kitayama, H.R. Markus (eds.) 1997: 339-351.
- Mesquita, B., N. H. Frijda, K. Scherer, 1997, "Culture and Emotion", în *Handbook of cross-cultural psychology*, vol. 2., *Basic processes and developmental psychology*, Boston, Allyn&Bacon, pp. 255-297.
- Nagy, P., D. Boquet, 2008, „Émotions historiques, émotions historiennes”, in *Écrire l'histoire*, 2 (2008), pp. 15-26, versiunea engleză "Historical Emotions, Historians' Emotions" on line pe <http://emma.hypotheses.org/1213>
- Niemeier, S., R. Dirven (eds.), 1997, *The language of emotions. Conceptualization, expression, and theoretical foundations*, Amsterdam/Philadelphia, John Benjamins Publishing Company.
- Novakova, I., A. Tutin (éds.), 2009, *Le lexique des émotions*, ELLUG, Université Stendhal Grenoble.
- Oatley, K., 1993, „Social construction in emotions”, în M. Lewis, J. M. Haviland (eds.) 1993: 341-352.
- Plantin, Chr., 2011, *Les bonnes raisons des émotions. Principes et méthode pour l'étude du discours émotionné*, Berna, Peter Lang.
- Plantin, Chr., M. Doury, V. Traverso (éds.), 2000, *Les émotions dans les interactions*, Lyon, Presses Universitaires de Lyon.
- Picoche, J., 1976, *Le vocabulaire psychologique dans les chroniques de Froissart*, Paris, Éditions Klincksieck.
- Quinn, N., D. Holland (eds.), *Cultural Models in Language and Thought*, Cambridge, Cambridge University Press.
- Rastier, F. (coord.), 1995, *L'analyse thématique des données textuelles. L'exemple des sentiments*, Paris, Didier Editions, on line pe: <http://www.revue-texto.net/Parutions/Analyse-thematique/Analyse-thematique.html>
- Reddy, W.M., 2001, *The Navigation of Feeling: A Framework for the History of Emotions*, Cambridge, Cambridge University Press.
- Reddy, W. M., 2009, "Historical Research on the Self and Emotions", in *Emotion Review*, 1, 4, pp. 302-315.
- Rosenwein, B. H., 2002, "Worrying about Emotions in History", în *American Historical Review* 107 (2002), pp. 821-845.
- Rosenwein, B.H., 2007, *Emotional communities in the Early Middle Ages*, New York, Cornell University Press.
- Rosenwein, B.H., 2010, "Problems and Methods in the History of Emotions", in *Passions in Context: Journal of the History and Philosophy of the Emotion*, 1, 2010, on line : <http://www.passionsincontext.de/index.php?id=557>
- Russell, J., 1991, "Culture and the Categorization of Emotion", în *Psychological Bulletin*, 1991, vol. 110, nr.3, pp. 426-450.

- Scherer, K., 1995, *Le système mental en tant que composante de l'émotion*, Présentation lors des XXV Journées d'Etudes de l'Association de Psychologie Scientifique de Langue Française (APSLF), Coimbra, Portugal, 1995
- Scherer, K. R., P. Ekman (eds.), 1984, *Approches to emotion*, Hillsdale, NJ, Erlbaum.
- Simion, E., 2008, *Dimineața poezilor*, București, Editura Polirom.
- Stearns, P.N, C.Z. Stearns, 1985, "Emotionology: Clarifying the History of Emotions and Emotional Standards", în *The American Historical Review*, vol. 90, nr. 4, pp. 813-836.
- Stearns, P.N, C.Z. Stearns, 1986, *Anger: The Struggle for Emotional Control in America's History*, Chicago, The University of Chicago Press.
- Stoica, G., 2012, *Afect și afectivitate. Conceptualizare și lexicalizare în româna veche*, București, Editura Universității din București.
- Sullivan, E., 2013, „Review article, The History of Emotions: Past, Present, Future”, in *Cultural History*, 2.1., Edinburgh University Press, pp. 93-102.
- Ursu, N.A., D. Ursu, 2004, *Împrumutul lexical în procesul modernizării limbii române literare (1760-1860)*. *Studiu lingvistic și de istorie culturală*, vol. I, Iași, Editura Cronica.
- Ursu, N. A., D. Ursu, 2006, *Împrumutul lexical în procesul modernizării limbii române literare (1760-1860)*. *Repertoriul de cuvinte și forme*, vol II. Iași, Editura Cronica.
- Ursu, N. A., D. Ursu, 2011, *Împrumutul lexical în procesul modernizării limbii române literare (1760-1860)*, III, Partea I, Iași, Cronica
- Venegas García, M., 1989, *El campo semántico „tristeza” en español (siglos XII-XIX)*, Madrid, Editorial de la Universidad Complutense.
- Vintilă-Ghițulescu, C., 2006, *Focul amorului. Despre dragoste și sexualitate în societatea românească, 1750-1830*, București, Editura Humanitas.
- Walton, D., 1992, *The place of emotions in argument*, University Park, The Pennsylvania State University Press.
- Weigand, E. (ed.), 2004, *Emotions in Dialogic Interactions*, Amsterdam/Philadelphia, John Benjamins Publishing Company.
- White, G. M., J. Kirkpatrick (eds.), 1985, *Person, self, and experience: Exploring Pacific Ethnopsychologies*, Berkeley, University of California.
- Wierzbicka, A., 1999a, "Emotional Universals", în *Language Design* 2, pp. 23-69.
- Wierzbicka, A., 1999b, *Emotions across languages and cultures: Diversity and Universals*, Cambridge, Cambridge University Press.
- Wierzbicka, A., 2009, "Language and metalanguage: key issues in emotion research", în *Emotion Review*, vol I, nr. 1 (Jan. 2009), SAGE Publications and The International Society for Research on Emotion, pp. 3-14.
- Wilson, P. (ed.), 2012, *Dynamicity in emotion concepts*, Berne, Peter Lang.

UN APRÈS-TEXTE INCONNU DE BENJAMIN FONDANE

GISÈLE VANHESE¹

Università della Calabria, Italia

AN UNKNOWN AFTER-TEXT BY BENJAMIN FONDANE

Abstract

Our essay brings to light the effect that certain poems by Benjamin Fondane, in particular those contained in the collection *Ulysse*, have had on the work of Yvan Goll. An attraction for the same themes (errance, exile, the emigrant, the voyage, water, and death) and for the same scriptural matrices (song and elegy) unites the two poets who met in Paris. These affinities reach their highest point in *L'Élégie de Lackawanna*. Written in French while Goll was in America, more precisely in the years 1943 to 1944, this set of poems echoes Fondane's voice as we would like to show from examples taken from eight sections of the *L'Élégie de Lackawanna* by Ivan Goll: *Amérique*; *Le Fleuve*; *Les Passagers*, *Les Ports*; *New York, New York*; *Les Docks*, *les Bateaux*; *Les Ponts*; *Les Vagues*; *Les Statues*, *la Mort*. Through this intertextuality, we argue that the texts and the themes travel — in a generalized nomadism — each poet taking them up in order to transform them in a completely personal vision, in a ritual of regeneration.

Keywords: *Poetry, Intertextuality, Elegy, Exile, Voyage, Death, Emigrant*

---

¹ **Gișele Vanhese** est professeur de Littérature roumaine et de Littérature comparée à la Faculté de Lettres et Philosophie de l'Université de la Calabre (Dipartimento di Studi Umanistici), où elle a enseigné aussi la Littérature française. Ses recherches se sont orientées essentiellement dans deux directions: d'un côté, la poésie roumaine et française de l'époque romantique et contemporaine et, de l'autre, l'analyse des structures anthropologiques de l'imaginaire, des mythes et de leur rhétorique profonde. Elle est l'auteur des livres *La neige écarlate dans la poésie d'Yves Bonnefoy, Paul Celan, Alain Tasso, Salvatore Quasimodo et Lance Henson* (Beyrouth, Éd. Dar An Nahar, 2003), *Par le brasier des mots. Sur la poésie de Jad Hatem* (Paris, L'Harmattan, 2009) et «*Lucafărul*» de *Mihai Eminescu. Portrait d'un dieu obscur* (Dijon, Presses de l'Université de Bourgogne, Coll. Ecritures, 2011). Elle a édité, auprès des Presses Universitaires de l'Université de Calabre, les volumes collectifs *L'ora senza crepuscolo. Sulla poesia di Petru Creția* (2006), *Eminescu plutonico. Poetica del fantastico* (2007), *Deux migrants de l'écriture. Panaït Istrati et Felicia Mihali* (2008) et, avec Monique Jutrin, *Une poétique du gouffre. Sur «Baudelaire et l'expérience du gouffre» de Benjamin Fondane* (Soveria Mannelli, Ed. Rubbettino, 2003). Elle a publié de nombreux essais sur Mihai Eminescu, Lucian Blaga, Paul Celan, Anatol E. Baconsky, Mircea Eliade, Benjamin Fondane, Dimitrie Bolintineanu, Yves Bonnefoy, Gérard de Nerval, Aloysius Bertrand, Gaston Bachelard, Georges Schehadé, Nadia Tuéni, Jad Hatem, Panaït Istrati; e-mail: gvanhese@unical.it.

Si nous connaissons de mieux en mieux l'avant-texte de la poésie française de Benjamin Fondane grâce au passionnant travail que mènent Monique Jutrin ainsi que certains membres des *Cahiers Benjamin Fondane* sur les différentes versions manuscrites qui ont précédé l'édition des recueils fondaniens, nous ne mesurons pas encore l'ampleur de leur influence sur d'autres auteurs. Nous voudrions aujourd'hui nous interroger sur le rayonnement que certains poèmes d'*Ulysse* et de *L'Exode* ont exercé sur l'œuvre d'un auteur contemporain: Yvan Goll.

De profondes affinités lient Fondane et Goll, en particulier leur itinéraire biographique. Juif roumain, Fondane part vivre en France en 1923 et opte pour la langue française après avoir publié le recueil *Privești (Paysages)* et de nombreux poèmes en roumain. Juif alsacien, Goll rédige une grande partie de son œuvre en allemand et choisit, en 1919, de vivre à Paris et de continuer à écrire plusieurs recueils en français. Il abandonnera la langue allemande de 1933 à 1948. Paru en 1951, alors qu'il est rentré à Paris de l'exil américain, le recueil *Das Traumkraut* est considéré comme son chef-d'œuvre dans cette langue. En 1949, il rencontre Paul Celan avec lequel il noue une amitié profonde.

Tout réunissait Fondane et Goll: une attraction pour les mêmes thèmes et sans doute pour les mêmes matrices scripturales. Ces affinités culminent, à notre avis, dans ce que nous considérons comme le chef-d'œuvre français d'Yvan Goll: *L'Élégie de Lackawanna*. Écrite alors qu'il est en Amérique, plus précisément en 1943-44 selon Barbara Glauert-Hesse (Goll 1996: 555), cet ensemble de poèmes répercute encore longtemps après l'écho de la voix fondanienne comme nous voudrions le montrer. Écho qui sera modulé dans certains poèmes de Goll traduits en allemand par Claire, et cela dès 1949, paradoxe qui aurait certainement fait sourire – mais amèrement – Benjamin Fondane.

Soulignons la difficulté d'une telle étude, qu'aucun critique n'a jamais entreprise jusqu'à aujourd'hui. D'un côté, toute l'œuvre française de Goll n'est accessible actuellement que dans une édition critique allemande et, de l'autre, pour nous référer aux recueils fondaniens susceptibles d'avoir influencé la poésie de Goll, nous avons dû avoir recours à la première édition d'*Ulysse* parue en 1933 (U. 1, Fondane 2013: 143-196), qui sera profondément remaniée ensuite dans les années 40 (U. 2, Fondane 2006:15-73) et publiée posthume en 1980, ainsi qu'à l'édition originale de *Titanic* de 1937 (qui ne diffère sensiblement pas de l'édition définitive). Notre démarche révèle, par ailleurs, combien l'étude de l'intertextualité peut apporter des éclaircissements pour une future édition critique, en particulier en ce qui concerne la datation de la genèse textuelle de certains écrits de Fondane, comme nous le montrerons en ce qui concerne *L'Exode*.

1. Sous le signe de l'élégie

Monique Jutrin observe que Fondane a pratiqué le genre de l'élégie en 1944, dans ses derniers poèmes. L'un d'eux est explicitement intitulé *Élégies* (Fondane 2006: 240-243) alors que d'autres offrent plutôt un climat élégiaque comme *Neige tombée* (Fondane 2006: 245-246) et *Lettre non-envoyée* (Fondane 2006: 243-245). L'élégie indique „un poème lyrique sur le thème du malheur, de la nostalgie, de la perte de l'être aimé, tourné vers un passé perdu” (Jutrin 2010a: 71-72). Mais en reprenant ce genre poétique, Fondane le transforme et le „mine de l'intérieur” (Jutrin 2010a: 72). En effet, si on y reconnaît les catégories qu'a définies Emmanuel Hocquard – le „poète élégiaque classique” et le „poète élégiaque inverse, ou poète tragique” (Jutrin 2010a: 72) – l'élégie de Fondane „ne se confond ni avec l'une ni avec l'autre, car les fragments renvoient à un passé qui en garantit le sens” (Jutrin 2010a: 72). Signalons, par ailleurs, qu'un poème roumain de 1915 porte le titre d'*Elegie* (Fundoianu 1978: 429-430).

Publié en 1915, le recueil de Goll *Élégies internationales. Pamphlets contre cette guerre* propose des poèmes en prose. Le poème allemand *Elegie*, inséré dans *Gedicht 1906-1930*, reprend lui aussi la thématique de la première guerre mondiale. Mais c'est durant son exil américain que Goll va illustrer avec éclat cette matrice stylistique avec deux grands ensembles de poèmes, qui empruntent leur titre à des toponymes amérindiens: *L'Élégie de Lackawanna* et *L'Élégie d'Ihpétonga*. *L'Élégie d'Ihpétonga*, plus brève, sera suivie de deux autres séquences et Goll insèrera dans *Les Cercles magiques* de 1951 dix autres élégies plus courtes témoignant d'un radical changement d'imaginaire et d'écriture, le poète s'acheminant vers une poésie ésotérique qui caractérise aussi son chef-d'œuvre allemand *Das Traumkraut*.

L'Élégie de Lackawanna résonne d'une façon troublante et unique dans toute l'œuvre de Goll. Il s'agit d'une vaste série de poèmes publiée posthume en 1973 à Paris. Elle avait paru pour la première fois en édition bilingue anglaise, en 1970, sous le titre *Lackawanna Elegy*. Les poèmes sont répartis en huit sections: *Amérique; Le Fleuve; Les Passagers, Les Ports; New York, New York; Les Docks, les Bateaux; Les Ponts; Les Vagues; Les Statues, la Mort*. Si les sept premières sections forment un ensemble cohérent, la huitième section marque une transition entre ce qui précède et les recueils qui vont suivre où la thématique ésotérique va croître sous l'influence de la relecture des kabbalistes, talmudistes, alchimistes et mystiques. Ce son unique, si proche de la voix fondanienne, ne se répètera donc jamais plus. Dans sa *Préface*, Claire Goll écrit:

„Lackawanna, nom indien, désigne à la fois un district, une rivière, une ligne de chemins de fer et une flotille de remorqueurs. Habitant à Brooklyn la colline – autrefois appelée „Ihpétonga” par les Indiens et qui surplombe le port de New York et les docks – Yvan Goll assista durant sept ans aux jeux et aux colères de l'East River, coulant sous nos fenêtres” (Goll 1996: 217).

Elle affirme que c'est au Memorial Hospital qu'il a appris quelle était la terrible maladie qui le frappait, la leucémie et qu'à partir de ce moment, „l'idée de la mort, de sa mort, ne le lâche plus” (Goll 1996: 217). Pour son traducteur, Galway Kinnel

“La solitude lui a dicté ce chef-d'œuvre, les graves et magnifiques élégies de Lackawanna... Ces poèmes, chargés de tragédie personnelle comme les *Elégies de Duino*, sont le produit d'une dure et absolue réalité. Même davantage que les poèmes de Rilke, Lackawanna exhale, sans parfum, l'odeur de la mort” (Goll 1996: 218).

Pour restituer cette „dure et absolue réalité” qui le hante, Goll va, selon notre hypothèse, mêler sa voix à celle d'un autre poète – Benjamin Fondane – dont il disséminera les traces intertextuelles à travers tout l'ensemble. Ces traces proviennent des deux recueils que Goll a certainement lu avant son départ: *Titanic* publié en 1937 aux *Cahiers du Journal des poètes* à Bruxelles et surtout la première version d'*Ulysse* dans les mêmes *Cahiers* en 1933. Il est frappant de constater combien Goll comprend à fond la poésie fondanienne, l'interprète, la prolonge, devinant même certains de ses aspects qui n'apparaîtront que plus tard dans des œuvres fondaniennes qu'il n'a pu lire à cause de son exil américain. Mais sans doute peut-on croire qu'ils se sont rencontrés plusieurs fois à Paris. Et sans doute aussi Fondane lui a-t-il parlé de la gestation si complexe de *L'Exode*, dont il affirmait dans la *Postface* qu'il avait conçu ce texte „vers 1934, à un moment où il était fort loin de penser qu'il prophétisait” (Fondane 2006: 207). Selon Monique Jutrin, „tout comme *Ulysse* et *Titanic*, ce poème est issu lui aussi de ce chaos initial des années 1930-34, de ce magma de matériaux, qui contient en germe toute l'œuvre poétique française” (Jutrin 2010b: 19).

2. Refaire le périple d'Ulysse

La thématique de l'errance ne pouvait qu'interpeller Goll qui avait lui-même dédié un recueil entier à la figure de Jean sans Terre, à la fois son double poétique et une transmutation mythique du Juif errant. Et lorsque Fondane écrit „Je ne songeais pas, camarades, / qu'un jour nous referions ce voyage d'Ulysse” (U. 2, Fondane 2006: 69), il semble prophétiser le parcours même de Goll qui, dans *L'Élégie de Lackawanna*, reprend un à un les thèmes du recueil fondanien de 1933. Dès les premiers vers de *Lackawanna*, nous reconnaissons à la fois l'ampleur de l'espace américain et l'invocation exaltée fondanienne:

„Amérique
Les langues de tes fleuves brûlent de soif
Amérique
Les houilles de tes montagnes sont folles de soleil

Amérique
 Les bras des séquoias appellent la pitié des orages
 Amérique Amérique” (Goll 1996: 221).

De son côté, Fondane retranscrit ses impressions du premier voyage en Amérique, celui pour l’Argentine en 1929 où les paysages sont en fait des visions, sinon des hallucinations, ce qui les relie directement aux évocations de *Priveļiŗti*:

„amérique amérique message de boue et de sang
 j’ai suivi dans ta main les fleuves violents
 j’ai gravi les degrés de ton sommeil j’ai vu
 tes soleils mûrs rouillés comme de vieilles roues
 l’œil ouvert sur l’écorce” (U. 1, Fondane 2013: 182).

Chez les deux poètes, les mêmes fleuves irriguent à la fois la terre et le sang, les mêmes soleils éclairent les paysages, avec chez Goll la mise en relief d’un autre grand thème fondanien, celui de la soif. Notons que la première version d’*Ulysse* offre les mêmes caractéristiques formelles du texte de Goll en particulier l’absence de ponctuation, procédé qu’abandonnera Fondane dans la version définitive. L’écrivain alsacien met de plus l’accent sur la thématique amériđienne (Vanhesse 2010: 59-74). En effet, dès le début surgit l’inquiétante figure de l’Indienne, gardienne du passé américain – „Et l’Indienne debout sur son promontoire friable / Tourne vers toi son regard lourd de bitume” (Goll 1996: 221) – dont la sombre aura s’étendra sur toute la première séquence *Amérique*.

Dans la deuxième séquence, *Le Fleuve*, centré sur le motif biblique du *Super flumina Babylonis*, sur lequel nous reviendrons, apparaît pour la première fois le thème cardinal de l’émigrant avec la strophe finale:

„Que vienne le douanier à bord
 Ma malle ne contient que des masques de rêves
 J’ai donné mon sourire aux pauvres
 Et vendu ma chanson à fonds perdu” (Goll 1996: 245).

Les „masques” deviendront des *Masques de cendre* dans *L’Élégie d’Ihpétonga*; quant à la „chanson”, il s’agit d’un genre poétique que Goll comme Fondane ont proposé dans leurs œuvres. Goll introduit donc la figure de l’émigrant qui prendra toute son ampleur dans la séquence suivante – *Les Passagers, les Ports* –, celle qui offre la plus haute densité de motifs fondaniens. Notons que le terme *passagers* remplace celui d’*émigrants* privilégié par Fondane, l’imaginaire de Goll étant hanté par un sombre „complexe de Charon”. Rappelons que pour Bachelard, toute traversée est homologue à une navigation vers le règne des morts: „à tout au-delà s’associe

l'image d'une traversée" (Bachelard 1979: 102). „La Mort ne fut-elle pas le premier Navigateur?" (Bachelard 1979: 100) se demande le philosophe. Ainsi conclut-il, „tout un côté de notre âme nocturne s'explique par le mythe de la mort conçue comme un départ sur l'eau" (Bachelard 1979: 103):

„Ceci est un temps où les hommes meurent avant leur mort
Assis sur leur valise qui ne contient que des boîtes vides
Ils regardent la danse de la vague éternelle
En attendant la barque du passeur" (Goll 1996: 248).

Avec *passeur*, Goll indique clairement sa référence au mythe de Charon, qui sera explicitement nommé dans la séquence *New York, New York*: „La barque de Charon atterrit à Fulton Market" (Goll 1996: 255; cf. 262) dans une section au titre significatif *Erebe-Bowery*. L'eau s'ouvre sur un horizon funèbre: „mourir, c'est vraiment partir – écrit Bachelard – et l'on ne part bien, courageusement, nettement, qu'en suivant le fil de l'eau, le courant du large fleuve. Tous les fleuves rejoignent le Fleuve des morts" (Bachelard 1979: 102). On retrouve la même constellation mythique dans la séquence *Les Docks, les Bateaux*:

„Ils s'embarquent tous sur le navire
Les malles vides et le cœur vide
Prêts à duper les douaniers de la mort" (Goll 1996: 263).

Mais que ces passagers soient *aussi* des émigrants, comme chez Fondane, se déduit du fait qu'ils sont des *étrangers* voués à l'exil loin de la patrie:

„Le passé se retire de leur mémoire
La chanson maigrit sur leurs lèvres
Puis on voit arriver des étrangers avec des valises légères
Qui demandent la barque du passeur" (Goll 1996: 251).

On pense bien entendu aux émigrants de la neuvième séquence d'*Ulysse*:

„vous n'aviez que votre vie dans les valises" (U. 1, Fondane 2013: 161).

„Émigrants, diamants de la terre, sel sauvage,
je suis de votre race
j'emporte comme vous ma vie dans ma valise
je mange comme vous le pain de mon angoisse" (U. 2, Fondane 2006: 35).

3. Sur le bord des Fleuves

La deuxième séquence, *Le Fleuve* – l'une des plus imprégnées souterrainement de la présence fondanienne – propose le thème de la

déploration biblique de l'exil babylonien et celui du passage héraclitéen du temps. En ce qui concerne l'intertextualité fondanienne, il faut d'abord – pour le premier thème – essayer de distinguer si les ressemblances proviennent de la matrice commune, le célèbre *Psaume 137*, ou d'une influence de l'œuvre fondanienne *L'Exode*, plus précisément la séquence s'intitulant justement *Super flumina Babylonis*. Si tel est le cas, l'hypothèse de Monique Jutrin serait confirmée: „il est vraisemblable que la majeure partie a été écrite durant les années 30, pour être ensuite remaniée pendant la guerre” (Jutrin 2010b: 24). Fondane lui-même n'affirmait-il pas qu'il l'avait écrit „vers 1934”? Il faudrait aussi supposer que Fondane ait lu à Goll cette partie de *L'Exode* qui ne sera publiée qu'en 1965.

„Le terme *Exode* désigne la sortie d'Égypte des Hébreux, mais aussi l'émigration en masse d'un peuple. Dans un sens plus restreint, il est associé à la fuite des populations civiles devant l'offensive allemande de 1940. Si l'Exode est l'événement fondateur du peuple juif, le sous-titre *Super flumina Babylonis* rappelle l'expérience amère de l'exil babylonien” (Jutrin 2010b: 20) remarque Monique Jutrin. *Super flumina Babylonis* reprend les premiers mots de la traduction latine du *Psaume 137* qui traverse de nombreuses œuvres littéraires, musicales et picturales, la référence fondanienne s'inscrivant dans cette lignée. Evelyne Namenwirth (Namenwirth 2013: 40-46) a montré combien ce Psaume s'est disséminé dans toute l'œuvre du poète:

„Sur les fleuves de Babylone nous nous sommes assis et pleurâmes
Que de fleuves déjà coulaient dans notre chair
Que de fleuves futurs où nous allions pleurer
Le visage couché sous l'eau” (Fondane 2006: 163).

Si chez Fondane, l'eau du fleuve se mêle à l'„eau mélancolisante” (Bachelard 1979: 124) des larmes, chez Goll, le motif biblique s'unit étroitement à l'écoulement héraclitéen du temps:

„Ensuite assis au bord du fleuve
Dans les habits de veuf et des chemises de mariés
Nous restons debout pensifs
Devant l'écoulement de nos derniers espoirs” (Goll 1996: 235).

À partir de la strophe suivante commence le rappel du passé qui s'en est allé avec le fleuve:

„Nous voyons partir les épaves de notre maison
Nous laissons sombrer les petites mains de nos filles
Les yeux ouverts et fixes nous n'entendons plus
Les cris de l'humanité engloutie” (Goll 1996: 235).

On pense à la vision fondanienne de l'exode des paysans bessarabiens en 1914 chassés de leurs foyers où surgissent la même métaphore marine pour exprimer la disparition du passé (chez Goll „engloutie”, chez Fondane „naufrage”) et surtout le même verbe „sombrier” accompagné du même substantif „maison”:

„- j'ai vu ces paysans en 1914 [...] la guerre était si longue le naufrage infini que les hommes envahissaient les routes [...] cela sombrait à vue d'œil ils lâchaient les maisons qui sentaient l'incendie [...]” (U. 1, Fondane 2013: 157).

C'est à partir de ce moment que Goll va évoquer sa ville natale désormais perdue dans l'exil américain en transformant l'image, située dans *Titanic* de Fondane – „cette cloche enfouie / qui sonne le temps à rebours” (Fondane 2006: 137) – en „horloges des châteaux d'eau marchant à rebours” (Goll 1996: 236). Mouvement vers une Ithaque mémorielle que l'on retrouve aussi chez Fondane et Paul Celan. La résurrection de la petite ville rhénane a lieu à travers des reminiscences d'Apollinaire et de Fondane, reprises non seulement à *L'Exode* mais surtout à la section *Radiographies* de *Titanic*. En effet nous reconnâtrons ici aussi le son d'une cloche enfouie ou engloutie:

„Assis au bord du fleuve et du silence
Écoute le glas d'une église engloutie
De la petite ville rhénane
Où les enfants de Marie devenaient grand'mères
Dans l'espace d'un rêve
Et où les tombes mal gardées
Laisaient échapper leurs morts” (Goll 1996: 237).

L'évocation bifurque alors du fleuve vers la mer, la Mort introduisant pour la première fois le „complexe de Charon” qui va hanter Goll comme, avant lui Fondane. Notons, à la fin, cette comparaison bouleversante de la „lettre inachevée” qui semble anticiper la *Lettre non-envoyée* de Fondane, que Monique Jutrin inscrit parmi ses élégies:

„C'est cela mourir: s'exclure du temps
Jeter à la vague étrangère
Le dernier billet de l'autre rivage

Et les mains du fleuve
Déchirent ton visage blanc
Comme on déchire une lettre inachevée” (Goll 1996: 236).

Cette référence à la Mort, en particulier au „visage blanc”, pourrait faire penser que Goll a écrit ces strophes alors qu’il vient de connaître le terrible verdict sur sa maladie. En fait, c’est tout le passé de son enfance qui semble ressusciter avec l’énumération des jours de la semaine, procédé que Fondane utilise en partie dans *Radiographies*:

„Vendredi, le bain turc nous recevait chez lui [...]”
(Fondane 2006: 130).

„Samedi pénétrait dans les maisons bénies
Sans repousser les portes, et dans les verres pleins
Trempeaient ses lèvres ....” (Fondane 2006: 131).

Voici, chez Goll, la lente scansion des jours, qui sera reprise dans le même ordre, quelques strophes plus loin (Goll 1996: 243), mais sur un mode plus déceptif, ainsi que dans la séquence *Les Passagers, les Ports* (Goll 1996: 254):

„Toutes les Rues des Familles englouties en une seconde
La rue où Jeudi écosait lentement les heures
Où Vendredi voyait revenir les enfants prodigues
Où Samedi chassait de son chaud parfum de tartes la peur
Où Lundi donnait aux orphelins des devoirs de patience
Où Mardi était teinté du sang des vierges proies des conquérants
Où les Mercredis impairs des lendemains d’amour
Mélangeaient de la cigüe au petit lait innocent

Prières et songes révoltes et pensées inondées par la boue
Restait le Dimanche pour mourir dans le fleuve compatissant” (Goll 1996: 237).

4. De Sel et de Sang

Dans la troisième séquence *Les Passagers, Les Ports*, Goll précise le contenu des valises des Passagers, un contenu typiquement fondanien: „Ils ont dans leur valise une salière / avec le sel qui boit le sang des nappes” (Goll 1996: 252). Nous retrouvons ici la *coincidentia oppositorum* de la Neige et du Sang, „neige tragique” qui hante la poésie de Fondane (Vanhese 2004: 78-85). Si le Sang substitue le Vin réel, le Sel remplace la Neige et possède ici toute sa vertu purificatrice, à la fois matérielle et spirituelle. La même image apparaissait dans une strophe précédente:

„Oh les dîneurs devant la nappe blanche
Ont fait des taches de vin et de peur
Trouveront-ils le sel pour les sécher
Ou bien le chlore de l’oubli” (Goll 1996: 251).

Nul doute que nous ne soyons ici devant une autre réminiscence fondanienne, issue de *Titanic*: „sur les nappes de vieille neige / le sel a effacé les vomissures rouges” (Fondane 2006: 122). Toujours dans la troisième séquence, d’autres indices viennent corroborer notre hypothèse. De nombreuses images de Goll possèdent une tonalité fondanienne:

„Mais d’autres s’arment de silence
Plus lourds que des scaphandriers
Ils se laissent tomber dans l’abîme du moi” (Goll 1996: 250).

L’image du scaphandrier apparaît dans le premier poème de la version définitive d’*Ulysse*. Faut-il supposer que Fondane y travaillait déjà dans les années 30? Notons que le contexte est similaire: le passage vers la mort chez Goll, l’hôpital avec les mourants chez Fondane

„Des visiteurs parfois y entrent en scaphandres
Qui gardent en esprit la corde qui les lie au monde extérieur”
(U. 2, Fondane 2006: 18).

Que dire aussi de cette „laitue douce” chez Goll: „Et la laitue douce de l’espérance / Entre les pavés tout usés” (Goll 1996: 251)? Le même substantif et le même adjectif se retrouvent tels quels chez Fondane dans un vers de *L’Exode*: „l’heure où la laitue a la voix si douce” (Fondane 2006: 169). Il faudrait donc supposer ici aussi que le poème qui le contient, appartenant au groupe de textes centrés sur le thème du *Super flumina Babylonis*, avait déjà été écrit par Fondane et lu à Goll. Signalons que la „laitue” apparaît aussi dans *Ulysse* (U. 1, Fondane 2013: 154; U. 2, Fondane 2006: 100).

Dans la séquence *Les Vagues*, Goll reprend le motif du temps à rebours, associé à une cloche (figurée ici par „les clochers”) pour l’unir à un autre motif fondanien, celui du lait devenu sang:

„L’homme voyage sous les eaux sous les montagnes
Sous les clochers des campaniles-campanules
L’homme voyage à rebours
Vers la rive amère

Atteindra-t-il la rive-mère
Dont les seins lourds allaitent l’hémisphère
La grasse bouchère qui de sa hache lunaire
Coupe en quatre le vol du coq
Et transforme le lait en sang?” (Goll 1996: 278).

S’il est certain que Goll reprend des motifs fondaniens (l’expression „les seins lourds” apparaît dans „ces seins [...] lourds et gras”, U. 1, Fondane 2013:

188; dans un poème resté manuscrit de *Titanic*: „les seins tombants et lourds”, Fondane 2013: 48; dans *Ces choses n’avaient ni commencement ni fin*, Fondane 2013: 255), c’est pour les transmuter en une vision tout à fait différente s’orientant de plus en plus vers l’ésotérisme qui deviendra prépondérant dans les recueils suivants comme *Fruit from Saturn* (1946), *Le Mythe de la Roche percée* (1947), *L’Élégie d’Ihpétonga* (1949), *Le Char triomphal de l’Antimoine* (1949), *Les Cercles magiques* (1951). On sait que Fondane propose à plusieurs reprises l’union du sang et du lait, ce dernier appartenant au paradigme de la blancheur et de la pureté comme la neige. Citons dans *Titanic*: „Accroche donc ton ombre aux neiges, / voici le pain rassis qui a beaucoup souffert, / notre mère le sang et notre sœur le lait” (Fondane 2006: 145). Notons dans *Ulysse 2* „Qu’il ferait bon téter ton lait sauvage, ô vie, / que des clous seraient bons pour raviver le sang” (Fondane 2006: 28) et le vers „Je n’ai plus que mon sang pour t’allaiter, poème...” (Fondane 2006: 72). Cette alliance était déjà présente dans le poème roumain *Provincie IV*: „uzi de tăcerea lungă, de sânge și de lapte” („humides de long silence, de sang et de lait”) (Fundoianu 1978: 40).

Dans la séquence *Les Statues, la Mort*, la présence des „statues de sel” associée à celle du „sang” („Statues de sel ou de sable: nous pouvons disparaître / Nous avons versé notre sang sur les marches de l’avenir”, Goll 1996: 280) rappelle la fantomatique vision fondanienne dans *L’Exode*:

„Les statues de sel sur des routes,
avec leur regard étonnant [...].
Les jours s’en vont goutte par goutte
Goutte par goutte va le sang” (Fondane 2006: 187).

5. Dialogues secrets

D’autres traces fondaniennes se retrouvent dans les séquences successives à celle de *Les Passagers, les Ports*, bien que ce soit en s’amointrissant. Que dire de cette „rose de l’eau” – „Effeillant la rose de l’eau / Vague par vague pétale par pétale” (*Les Ponts*, Goll 1996: 265) – qui semble appartenir aux bouquets fondaniens du premier poème d’*Ulysse*: „des bouquets d’eau de mer se fanent dans les verres” (U. 1, Fondane 2013: 145) ? Enfin, de nombreux vers disant l’amertume de la désillusion chez Goll semblent un écho de celles de Fondane. Chez l’un: „Et les dieux se délectent de rôles” (*Les Vagues*, Goll 1996: 273) et chez l’autre l’exergue, reprise à Homère, de *L’Exode*: „Les dieux ont ordonné la mort / de ces hommes afin d’être sujets / de chants pour les générations à venir” (Fondane 2006: 149).

Plusieurs strophes rendent un son fondanien, en particulier dans *Les Passagers, les Ports*, même si on ne peut mettre en évidence une intertextualité philologiquement probante:

„Les hommes de la lente mort parlent dans la nuit
Ils sont les minotiers du blanc sommeil
Ils sont les boulangers du pain de douleur
Que leurs enfants et petits-enfants mangeront [...]” (Goll 1996: 250).

„Parfois la femme réveille son compagnon
Pour lui passer la peur qui dormait sur son sein
Comme on tend un enfant qui vient de mourir
Et qui pourrit horriblement vite dans vos bras” (Goll 1996: 250).

Le dernier vers de *L'Élégie de Lackawanna* n'aurait pas été désavoué par Fondane: „Mon cœur trop mûr craque comme une figue!” (Goll 1996: 284). Bien que centrée déjà sur un parcours ésotérique du poète, *L'Élégie d'Ihpétonga* reprend encore quelques strophes à la tonalité fondanienne pour les insérer dans un contexte complètement différent:

„Que monte le douanier à bord
Ma malle ne contient que des déchets de rêves
J'ai donné mon sourire aux pauvres
Et vendu ma chanson à fonds perdu” (Goll 1996: 364).

„Les mains de l'eau déchirent mon visage
Comme une lettre inachevée

Mais dans ma tête montent les marées
Mon cœur sonne plus affolé qu'une bouée

La jambe d'un noyé pliée comme un compas
M'indique mon chemin” (Goll 1996: 372).

Comme *L'Élégie d'Ihpétonga* a été traduite par Claire Goll, il est tout à fait étonnant d'y entendre résonner – soulignons-le, dès 1949 – la voix fondanienne, bien entendu à travers celle de Goll, en allemand:

„Steige nur Zöllner an Bord
Mein Koffer enthält nichts als Träume
An die Armen verschenkt ich mein Lächeln
Und mein Lied verkauft ich um nichts” (Goll 1996: 365).

„Die Hände des Wassers zerreißen mein Gesicht
Wie einen unvollendeten Brief

In meinem Kopf steigen die Seegänge
Wilder tönt mein Herz als eine Boje

Eines Ertrunkenen Bein wie eine Kompaßnadel
Weist mir den Weg” (Goll 1996: 373).

Nous pensons que ce jeu de reflets et d'échos, particulièrement probant dans *L'Élégie de Lackawanna*, pourrait être prolongé pour toute l'œuvre de Goll écrite à partir des années 30. C'est ainsi que dans *Élégie sur James Joyce. Deuxième version*, nous retrouvons à nouveau le thème du *Super flumina* uni au genre de l'épigramme: „Nous nous sommes assis au bord du fleuve nocturne” (Goll 1996: 164). Remarquons que ces thèmes semblables sont traités par chaque poète toujours selon „l'angle d'inclinaison de son existence, dans l'angle d'inclinaison où créature s'énonce” (Celan 1971: 191). C'est ainsi que la constellation symbolique du Voyage et de la Mort, qui apparaît dans *Ulysse I* et dans *Titanic* de Fondane comme une tragédie collective, est transmutée, chez Goll, à la fois comme drame de l'exil et comme drame personnel de la maladie. Claire Goll rappelle, dans la *Préface* à *L'Élégie de Lackawanna*, combien ce dernier liait l'apparition de la maladie à une sorte de culpabilité d'avoir échappé au sort de ceux qui étaient restés en Europe:

„Durant notre exil aux Etats-Unis, Goll m'a dit un jour prophétiquement: „Ne crois pas que pendant que des millions de gens meurent et souffrent, nous n'allons pas payer chèrement cette sécurité provisoire, dans laquelle nous nous sommes réfugiés. Je ressens comme une culpabilité d'avoir échappé à la Gestapo sur le dernier bateau qui partait d'Europe” (Goll 1996: 219).

Soulignons aussi l'émotion de lire des vers de Goll où se mêlent, à cette voix profonde de la poésie française, des échos qui sont à la fois réminiscences et anticipations. Nous pensons au *Chant des Invaincus*, appartenant à *Gedichte 1941–1947*, qui commence ainsi:

„Nous buvons le lait noir
De la vache misère,
Quand dans les abattoirs
On égorge nos frères” (Goll 1996: 171).

En ces quatre vers se condensent les convergences abyssales entre ces trois frères de lait noir, comme nous les nommerons désormais, que sont Benjamin Fondane, Yvan Goll et Paul Celan. Ce chant des „Invaincus” semble très proche de l'„irrésignation” (Jutrin 1998: 27-32) de Fondane. Quant au troublant „Nous buvons le lait noir” de Goll, rappelons qu'à la même époque, à Bucarest, paraît la traduction roumaine, réalisée par Petre Solomon de la *Todesfuge* qui porte alors le titre de *Tangoul Morții*, dans la revue *Contemporanul* de mai 1947. Le poème a comme premier vers: „Lapte negru din zori îl bem când e seară”² („Lait noir de l'aube nous le buvons quand c'est le soir”), qui vibre dans *Todesfuge*: „Schwarze Milch der Frühe wir trinken sie abends” („Lait noir de l'aube nous le buvons le soir”, Celan 1987: 84-85). Nul

² Le poème est reproduit dans John Felstiner, *Paul Celan: Poet Survivor, Jew*, New Haven-London, Yale University Press, 1995, p. 29.

doute que de tels exemples ne montrent combien ces trois poètes étaient unis par leur vie et leur imaginaire.

Paul Celan reconnaissait que les poètes voyagent „avec les méridiens” (Celan 1979: 152). Nous ajouterons que les textes et les thèmes voyagent aussi, en un nomadisme généralisé, chaque poète les reprenant pour les transformer en une vision tout à fait personnelle, en un rituel de régénération. Nous pensons au thème de la „tricoteuse des morts”, une réécriture du mythe des Parques qui est prolongée tour à tour par Goll, Fondane et Celan selon des modalités diverses. On la trouve chez Goll, dans le poème *La Moselle*, appartenant aux *Gedichte 1930-1940*, où elle est associée à la constellation de l’eau mortelle et au complexe de Charon:

„Es-tu ma vieille mère Moselle
Assise sur le Pont des Morts toute une vie
Tricotant le chandail vert de ma vague?” (Goll 1996: 102).

Elle surgit dans *Ulysse 2* de Fondane pour s’inscrire dans des vers unissant les Parques citées explicitement, le tricot – moderne filature –, les morts et la couleur verte:

„des asiles de nuit
où s’écourent les eaux verdâtres de l’humain
en ai-je vu? et des tripots clandestins,
des Parques de l’ennui
qui tricotent des bas de laine pour les morts” (Fondane 2006: 22).

Quant à Celan, il reprend – dans *Die mir hinterlassne (Ce qu’on m’a légué)* du recueil *Lichtzwang (Contrainte de lumière)* – une mystérieuse et terrible figure féminine, au centre de la grande constellation symbolique de la Mort qui hante toute sa poésie:

„an ihr soll ich rätseln,
während du, im Rumpfengewand,
am Geheimnisstrumpf strickst.

Je dois en déchiffrer l’énigme,
pendant que toi, en habit de jute,
tu travailles au tricot du mystère” (Celan 1989: 110-111).

La tricoteuse célanienne peut être, elle aussi, assimilée à une Parque. Nous en voyons la preuve dans le poème successif où surgit une „déesse à la jambe en quenouille” („kunkelbeinige / Göttin”, Celan 1989: 112-113), cette présence étant thématifiée par les termes *déesse* et *quenouille*. Selon Chevalier et Gheerbrant, „la quenouille symbolise le déroulement des jours, le fil dont l’existence cessera de se tisser quand la quenouille sera vidée” (Chevalier/Gheerbrant 1982: 798). Comme chez Goll et Fondane, le tricot

substitue le tissage et le filage pour emblématiser le déroulement du destin. Figure mythique lunaire, la Parque – et son homologue moderne „la tricoteuse” – appartiennent à ces Grandes Déeses dispensatrices de vie et de mort. Notons que chez Celan, la pauvreté de l’habit de jute évoque une figure concentrationnaire. Par ailleurs, cette dernière travaille à des bas de laine, improprement restitués par la traduction française, ce qui pourrait bien être un lointain écho du vers fondanien „qui tricotent des bas de laine pour les morts”. D’autres exemples encore révèlent de profondes et troublantes convergences entre Goll, Fondane et Celan au point que nous leur consacrerons un livre, que nous sommes actuellement en train de rédiger.

BIBLIOGRAPHIE

- Bachelard, G., 1979, *L’Eau et les rêves*, Paris, José Corti.
- Celan, P., 1971, *Der Meridian. Le Méridien*, traduit par A. du Bouchet, dans P. Celan, *Strette*, Paris, Mercure de France.
- Celan, P., 1979, *Die Niemandrose. La rose de personne*, Paris, le Nouveau Commerce, Éd. bilingue, traduction de M. Broda.
- Celan, P., 1987, *Mohn und Gedächtnis. Pavot et mémoire*, traduit de l’allemand par V. Briet, Paris, Christian Bourgois Éditeur.
- Celan, P., 1989, *Lichtzwang. Contrainte de lumière*, traduit par B. Badiou et J. C. Rambach, Paris, Belin.
- Chevalier, J., A. Gheerbrant, 1982, *Dictionnaire des symboles*, Paris, Laffont/Jupiter.
- Felstiner, J., 1995, *Paul Celan: Poet Survivor, Jew*, New Haven-London, Yale University Press.
- Fondane, B., 2006, *Le Mal des fantômes*, Lagrasse, Verdier.
- Fondane, F., 2013, *Poèmes retrouvés 1925-1944. Édition sans fin*, Présentation de M. Jutrin, Paris, Parole et Silence.
- Fundoianu, B., 1978, *Poezii*, Ediție, note și variante de P. Daniel și G. Zarafu. Studiu introductiv de M. Martin, postfață de P. Daniel, București, București, Editura Minerva.
- Fundoianu, B., 2011, *Poezia antumă, Opere I*, ediție critică de P. Daniel, G. Zarafu și M. Martin, București, Editura Art.
- Goll, Y., 1996, *Die Lyrik, Späte Gedichte 1930–1950*, IV, Herausgegeben und kommentiert von B. Glauert-Hesse, Berlin, Argon Verlag GmbH.
- Jutrin, M., 1998, „Poésie et philosophie. L’irrésignation de Fondane”, in *Cahiers Benjamin Fondane*, n. 2, pp. 27-32.
- Jutrin, M., 2010a, „À propos d’une “Lettre non-envoyée”: Fondane poète élégiaque?”, in G. Vanhese (ed.) 2010: 71-72.
- Jutrin, M., 2010b, „L’exode. *Super flumina Babylonis*: les phases d’une gestation”, in *Cahiers Benjamin Fondane*, n. 13, pp. 19-33.
- Namenwirth, E., 2013, „Sur les fleuves de Babylone”, in *Cahiers Benjamin Fondane*, n. 16, pp. 40-46.
- Vanhese, G., 2004, „La neige tragique”, in *Cahiers Benjamin Fondane*, n. 7, pp. 78-85. Repris dans Norman Manea, *Laptele negru*, București, Editura Hasefer, 2010, pp. 517-519.
- Vanhese, G. (ed.), 2010, *Multiculturalismo e multilinguismo. Multiculturalisme et multilinguisme, Quaderni del Dipartimento di Linguistica*, Università della Calabria, n. 25, pp. 71-72.
- Vanhese, G., 2010, „Dialogisme à la deuxième puissance. Quaternité culturelle”, in „*Le Cœur tatoué* de Claire Goll”, *Plaisance*, Rome, n. 19, pp. 59-74.

RECENZII / COMPTES RENDUS / REVIEWS

CRISTIAN MOROIANU, *Lexicul moștenit – sursă de îmbogățire internă și mixtă a vocabularului românesc*, București, Editura Muzeului Național al Literaturii Române, Colecția AULA MAGNA, 2013, 310 p.

Cartea prezentată se înscrie într-o serie de 92 de lucrări inedite realizate în cadrul proiectului „Valorificarea identităților culturale în procesele globale”, cofinanțat din Fondul Social European prin Programul Operațional Sectorial Dezvoltarea Resurselor Umane 2007 – 2013 (contractul de finanțare nr. POSDRU/89/1.5/S/59758).

Lucrările din cadrul proiectului, diverse ca tematică, se încadrează în domenii de studiu socio-umane, dintre care enumerăm: filologie, literatură, științe istorice și arheologice, filosofie, psihologie, pedagogie, sociologia culturii, etnografie și folclor etc. Lucrarea realizată de Cristian Moroianu se circumscrie domeniului filologic, abordând unul dintre subiectele fundamentale ale cercetării lingvistice românești, și anume lexicul moștenit din limba latină. Cercetările actuale asupra fondului lexical moștenit, care nu mai necesită confirmări suplimentare, sunt de tip structural și relațional, urmărind în special mecanismele de funcționare gramaticală și de adecvare contextuală, diversificarea, modernizarea și remotivarea lexico-semantică și stilistică etc. Intenția autorului a fost să arate, pornind de la un corpus lexical clar delimitat, felul în care fondul moștenit a asimilat toate influențele lingvistice externe exercitate asupra limbii române, integrându-le structurilor sale originare, felul în care acestea au transformat propriile „carențe” și inconsecvențe morfologice în avantaje lexicale, felul în care s-au dezvoltat relații formale și semantice complexe între cuvinte prin intermediul mecanismelor derivate analogice, la rândul lor moștenite etc. Autorul valorifică în această lucrare câteva probleme care au constituit o preocupare mai veche a sa: rafinarea conceptului de familie lingvistică, motivarea etimologică a relațiilor semantice, rediscutarea conceptului de etimologie multiplă, relația dintre cuvinte și variante etc.

Cartea este structurată în cinci capitole. Primul capitol („Stadiul cercetării. Probleme generale”, pp. 9-18) este o trecere în revistă a stadiului actual al cercetării, cu o argumentare a persistenței fondului lexical ereditar românesc pe cele două coordonate ale evoluției sale: pe cale populară, în mod firesc, constant, de la origini până în prezent, primind multiple influențe, de asemenea populare; pe cale cultă, în etape și forme condiționate istoric și cultural. Acest prim capitol se încheie cu o prezentare a criteriilor de alcătuire a corpusului lexical și a componentelor acestuia (p. 13): a) prolificitatea internă; b) capacitatea analogică de „participare” la îmbogățirea vocabularului cu noi unități lexicale, prin intermediul calculului lingvistic; c) existența unor dublete etimologice; d) existența mai multor cuvinte moștenite în cadrul aceleiași familii (semn al unei solide poziționări și ramificări lexicale); e) caracterul flexibil din punct de vedere morfologic și polisemantic din punctul de vedere al conținutului. În urma aplicării acestor criterii au rezultat aprox. 250 de cuvinte moștenite radicale, dintre care substantivele, verbele și adjectivele ocupă fiecare câte o treime. Autorul și-a restrâns analiza asupra verbelor moștenite radicale, cu scopul de a urmări modalitățile interne și mixte prin care acestea au contribuit, direct sau indirect, la îmbogățirea, diversificarea și modernizarea lexicului românesc.

Capitolul al doilea („Probleme de lexicologie”, pp. 19-63) prezintă teoretizarea celor trei tipuri de familie lingvistică (lexicală, lexico-etimologică și etimologică) și evidențierea relațiilor formale și semantice manifestate atât în interiorul fiecărui tip de familie, cât și între acestea. În analiza întreprinsă în lucrare se au în vedere numai primele două tipuri de familie: lexicală și lexico-etimologică. Dacă **familia lexicală** reprezintă „totalitatea unităților lexicale create în interiorul unei limbi prin derivare, compunere, conversiune sau prin alte mijloace interne și care

se raportează, direct sau în etape succesive, la un cuvânt radical neanalizabil din punct de vedere lexical” (p. 19), luarea în considerare a calculului lingvistic și a adaptării analogice a împrumuturilor după model moștenit permite extinderea conceptului de familie lexicală spre acela de **familie lexico-etimologică**, „ale cărei componente, interne, externe și mixte, se grupează, formal și semantic, în jurul unui cuvânt de bază, considerabil ca punct de referință” (p. 20), de unde reiese că familia lexico-etimologică o include pe cea lexicală. Familia lexico-etimologică aduce o completare de ordin cultural la cea lexicală, mai întâi, prin contribuția textelor literare vechi și, ulterior, prin raportare la latină și la limbile moderne occidentale (p. 21).

În capitolul al treilea („Probleme de etimologie”, pp. 64-74), sunt discutate unele chestiuni de etimologie, cu interes special asupra provenienței din mai multe surse interne și asupra originii mixte, în cele două forme de realizare: prin calc lingvistic și prin posibilitatea unei duble interpretări etimologice a împrumuturilor analizabile.

Capitolul al patrulea („Corpusul verbal moștenit”, pp. 75-251), cel mai amplu, prezintă corpusul verbal moștenit, alcătuit din 85 de familii lexico-etimologice grupate în jurul unui număr identic de verbe radicale moștenite, care, asemenea tuturor celorlalte cuvinte moștenite din aceeași rădăcină latină, constituie nuclee lexicale pentru familii lingvistice bogate, fapt ce atestă continuitatea caracterului derivativ al limbii latine, regularitatea mecanismelor de creație internă a cuvintelor românești, precum și existența unor relații formale și semantice motivate între componentele moștenite și cele împrumutate. Structura familiilor lingvistice prezentate este următoarea: 1. verbele moștenite împreună cu familia lor moștenită; 2. creațiile interne și mixte ale fiecărui component moștenit; 3. împrumuturile analizabile formal și semantic prin raportare la fiecare dintre cuvintele moștenite. Prezentăm, în manieră simplificată, trei exemple de familii lexico-etimologice, având în componență cel puțin cinci cuvinte moștenite, considerate nuclee lexicale:

1. **alege** (lat. *allegere*); **culege** (lat. *colligere*); **înțelege** (lat. *intelligere*); **înțelepciune** (lat. *intellecionem*); **înțelept** (lat. *intellectus*);

2. **luci** (lat. *lucire = lucere*); **lucefăr** (lat. *lucifer*); **luced** (înv.) „luminos, strălucitor” (lat. *lucidus*); **luoare** „strălucire” (lat. **lucorem*); **lumânare** (lat. *luminare*); **lume** (lat. *lumen* „lumină”); **lumină** (lat. *lumina*, plural de la *lumen*); **lună** (lat. *luna*); **lunatic** „somniaț”; **proștănac** (lat. *lunaticus*); **luni** „prima zi a săptămânii” (lat. *lunis = lunae [dies]*);

3. **veni** (lat. *venire*); **aveni** „a crește, a dospii” (lat. *ad-venire*); **cuveni** (lat. *convenire*); **cuviniță** (lat. *convenientia*); **cuvânt** (lat. *conventum*).

Capitolul al cincilea („Analiza lexicologică a corpusului”, pp. 252-286) prezintă analiza lexicologică a familiilor prezentate în capitolul anterior, fiind discutate probleme de ordin structural, etimologic, formal și semantic. Autorul arată că, în funcție de diverse criterii, se pot detașa mai multe tipuri de familii lexico-etimologice care au ca bază neanalizabilă pe teren românesc un verb moștenit. De exemplu, din punctul de vedere al motivației formale și semantice, familiile moștenite au în componența lor: cuvinte între care legătura formală și/sau semantică este încă vizibilă, cel puțin parțial (ex. *bea, băutură* și *beat*; *pleca* și *apleca*; *răpi* și *repede*; *umbla* și *plimba* etc.), cuvinte între care legătura morfosemantică s-a pierdut, cel puțin la nivelul limbii literare actuale standard (ex. *amesteca* și *mistref*; *cere* și *cuceri*; *ieși*, *pieri* și *sui*; *incepe* și *pricepe* etc.), cuvinte între care relația morfosemantică este vizibilă parțial, unele dintre ele păstrând legătura originară, în timp ce altele nu (ex. *afla* vs *sufla* și *umfla*; *da*, *deda* vs *crede*, *pierde* și *vinde*; *ruqa*, *rugăciune* vs *întreba* etc.).

Concluziile, clar și succint formulate, scot în evidență câteva trăsături ale corpusului analizat și, în consecință, ale fondului moștenit în ansamblul său. Dintre acestea, prezentăm câteva: elementele moștenite se caracterizează printr-o mare productivitate lexicală internă (în special, prin derivare și conversiune, procedee de îmbogățire a vocabularului moștenit din latină); derivarea și conversiunea sunt foarte productive și în perioada actuală (multe modele lexicale externe analizabile sunt calchiate în română cu ajutorul unor morfeme moștenite); cuvintele moștenite, cu precădere verbele, facilitează, prin paronimie sau omonimie, pătrunderea

etimoanelor lexicale și afixale din latina cultă; un procedeu de adaptare a neologismelor, productiv și în prezent, este „românizarea” împrumuturilor, adaptarea analogică a acestora după model moștenit (ex. *cuvinișă*, românizare a lat. *convenientia*; *expune*, din lat. *exponere*, după *pune*; *prezice*, din fr. *prédire*, după *zice* etc.), fapt care creează o apropiere formală și semantică între cuvintele moștenite și cele împrumutate; relația de paronimie și de omonimie dintre cuvintele moștenite și cele împrumutate aparținând aceleiași familii lexico-etimologice este vizibilă inclusiv în ceea ce privește existența dubletelor etimologice (ex. *blestema*, *blama* și *blasfema*; *chema* și *clama*; *cveni* și *conveni*; *închide* și *include* etc.); unele cuvinte moștenite au reprezentat modele analogice de reinterpretare etimologică a împrumuturilor (ex. *locui*, cu forma veche *lăcui* (< magh. *lakni*), a fost apropiat de *loc*, ceea ce a atras includerea verbului în familia substantivului *loc*) etc.

Cartea lui Cristian Moroianu este o abordare a fondului lexical moștenit atât din punct de vedere diacronic, al originii, cât, mai ales, din perspectivă diacronică și sincronică deopotrivă, a relațiilor cu latina savantă și cu corespondentele neologice din principalele limbi romanice, fiind confirmată premisa de la care a fost începută această analiză: rolul important al fondului lexical moștenit în configurarea treptată a limbii române. Lucrarea constituie un model de cercetare științifică riguroasă, extrem de utilă atât pentru filologi, cât și pentru elevi și studenți, și poate fi urmată, așa cum speră și autorul, de „o cercetare similară a celorlalte baze moștenite, substantivale și adjectivale, prezente în corpusul lexical rezultat, care să întregască și să confirme, cu date suplimentare, rezultatele acestui demers” (p. 8).

IULIA BARBU

Institutul de Lingvistică al Academiei Române „Iorgu Iordan – Alexandru Rosetti”

OLIVIU FELECAN, NICOLAE FELECAN, *Multum in parvo. Expresii și citate latinești adnotate*, Cluj-Napoca, Editura MEGA, Editura ARGONAUT, 2013, 201 p.

Cartea pe care ne-o propun cei doi autori se înscrie în seria lucrărilor lexicografice valoroase dedicate expresiilor și citatelor din limba latină¹. Dicționarul nu este o reluare a celui precedent, realizat de aceiași autori – *Dicta memorabilia. Dicționar uzual adnotat de sigle, expresii, maxime și citate latine* (București, Editura Vox, 2007) –, ci constituie o lucrare nouă, atât prin formă, cât și prin conținut. Autorii au selectat un material vast și divers, cuprinzând texte celebre în limba latină, numeroase citate din autori și epoci diferite, din care se degajă o serie de învățături specifice culturii antice, care reprezintă fundamentul culturii universale. Scopul declarat al lucrării este unul întreit: 1. de a le pune la dispoziție celor dornici de informare expresii și citate latine; 2. de a oferi traducerea exactă a acestora, precum și variante ale lor; 3. de a arăta faptul că civilizația modernă se sprijină pe zestrea culturală a Antichității.

Multitudinea lucrărilor dedicate diverselor aspecte ale limbii latine (culegeri de aforisme, citate, expresii, proverbe etc.) atestă faptul că aceasta „se bucură în continuare de prestigiul unanim recunoscut al unei limbi clasice prin excelență, obiect de învățământ, model stilistic și perpetuă sursă de înnoire a vocabularului intelectual european.” (Eugen Munteanu, Lucia-Gabriela Munteanu, *Aeterna latinitatis. Mică enciclopedie a gândirii europene în expresie latină*, Iași, Ed. Polirom, 1996, p. 5). Latiniștii, subliniază autorii, consideră că fundamentul educației române se baza pe câteva valori, dintre care se detașează: pragmatismul, religiozitatea și

¹ Merită amintită cu această ocazie o lucrare mai veche, la fel de valoroasă: *Latine dicta. Citate și expresii latinești*, Ediția îngrijită, indici și bibliografie de Gh. Alexandrescu, București, Editura Albatros, 1992.

antropocentrismul (v. *Cuvânt-înainte*, p. 7). De altfel, aspectul educației era obiectivul oricărei opere de artă romană. Pentru a înțelege cultura și civilizația romană, este importantă cunoașterea concepțiilor fundamentale despre lume, timp, spațiu, natură, divinitate, societate, mituri și clișee de gândire.

Dicționarul propriu-zis este precedat de un cuvânt-înainte (pp. 7-17), care cuprinde unele considerații privitoare la cultura și civilizația romană, la concepte ca *latina literară*, *latina populară (vulgară)*, *latina savantă (medievală)*, precum și un scurt istoric al tradiției limbii latine în cultura română (folosirea alfabetului latin, în special în Transilvania; apariția școlilor cu predare în limba latină, primele menționate documentar fiind în Ardeal; textele timpurii în care se afirmă unitatea de neam, origine și limbă a românilor din cele trei provincii și originea latină a limbii române; meritul școlii Ardelene în impunerea studiului limbii latine ca disciplină obligatorie de învățământ și în proliferarea și organizarea școlilor românești după modelul celor apusene). În provinciile românești, limbile clasice au fost prezente de multă vreme și au fost folosite în diplomație, fără a cunoaște însă apogeul din spațiul occidental, fapt explicabil prin prezența culturii slave în spațiul românesc, care nu a constituit un mediu favorabil pentru contactul cu Antichitatea greco-romană.

Lucrarea fiind concepută după modelul unui dicționar, materialul este prezentat alfabetic, după prima literă a primului cuvânt din expresie/citat (chiar dacă primul cuvânt este o prepoziție: ex. *Per pedes apostolorum*). Cele mai multe intrări sunt expresii (ex. *Mea culpa*; *Prima verba*; *Pro domo (sua)*) etc.), citate din diverși autori latini și greci (acestea sunt cele mai numeroase, unele având un grad ridicat de răspândire în cultura universală), nelipsind nici textele de tip proverbe – așadar, cu autor anonim (*Qualis pater, talis filius* „Cum e tatăl, așa-i și fiul.”, *Qui seminat iniquitatem metet mala* „Cine seamănă nedreptate seceră nenorociri”), palindromuri (grup de cuvinte sau cuvânt care poate fi citit de la stânga la dreapta și invers, fără a-și pierde sensul: *Roma, tibi subito motibus ibit amor!* „Roma, pe neașteptate, cu emoții, îți va veni iubirea!”).

Valoarea lucrării rezidă nu doar în bogăția materialului selectat, ci și în comentariile și adnotările făcute de autorii dicționarului, care sporesc valoarea lucrării. Fiecare intrare beneficiază de o tratare cu caracter enciclopedic: traducerea exactă (urmată de precizarea paternității citatelor: autor și operă, cu indicarea locului exact din operă), informații de ordin istoric, comentarii semantice (inclusiv distincții fine legate de sensul propriu *versus* figurat, v. *Noli me tangere*), uneori, de utilizare în contextul cultural și social actual, variantele sub care mai pot apărea textele citate, fie în literatura latină, fie la alte popoare moderne: ex. *Ad kalendas Graecas* „La calendele grecești”, adică „niciodată”, are varianta în limba latină *Post mortem Dei* „După moartea zeului”, adică „niciodată”, pentru care se menționează expresiile românești sinonime *La paștele cailor*, *La Sfântu-Așteaptă*; la fel, *Qualis pater, talis filius* cunoaște o serie de structuri asemănătoare: *Qualis rex, talis grex* „Cum e păstorul, așa-i și turma”, *Qualis vir, talis oratio* „Așa om, așa vorbă” etc., cf. rom. *Așchia nu sare departe de trunchi*, *Ce naște din pisică șoareci mănâncă*; pentru *Multa paucis* „Multe în puține (cuvinte)” se menționează varianta sinonimă *Multum in parvo* „mult în puțin” (formulă care dă și titlul sugestiv al volumului). Extrem de utile sunt unele precizări legate de aspectul normativ: ex. *Magna (summa) cum laude*, nu *Magna (summa) cum laudae* (!), însoțite de explicația greșelii, precizări referitoare la categoria gramaticală a unor cuvinte, acolo unde acestea avea relevanță pentru înțelegerea sensului și a ariei de utilizare a unei expresii (*Vivat, crescat, floreat!* – formulă cu utilizare în mediul universitar și academic, formată din trei verbe la modul conjunctiv prezent) sau un regim cazual special (interjecția *vae* (s.v. *Vae soli*) se construiește cu un nume în dativ, mai rar în acuzativ).

Interesante sunt contextele exemplificatoare pentru uzul în literatura română actuală, autorii selectând texte din autori moderni, ca N. Steinhardt (s.v. *Captatio benevolentiae*, *Mea culpa*), A. Pleșu (s.v. *Memento mori!*), P. Tușea (s.v. *Homo novus*) etc., precum și numeroasele analogii culturale, trimiteri la utilizarea unei expresii în alte arte, de ex. pictura, sculptura, arhitectura, muzica (titluri de tabouri, de sculpturi, de opere muzicale etc., v. *Memento mori!*, *Noli me tangere* – modele de expresii tratate enciclopedic). Uneori, se fac trimiteri între articole cu semnificații asemănătoare: ex. *Non omnes eadem mirantur amantque* „Nu toți admiră și iubesc

aceleași lucruri” – cu referire la gusturile diferite ale oamenilor, v. *De gustibus*. Alteori, sub o expresie-titlu sunt amintite și alte expresii conexe, având aceeași structură și importanță: de exemplu, sub *modus vivendi* sunt menționate: *modus cogitanti, modus dicendi, modus faciendi, modus operandi*.

Dicționarul propriu-zis este urmat de un *Index nominum*, care conține lista autorilor citatelor excerptate, precum și numele unor personaje, locuri și fapte existente în expresii și citate, și un *Index verborum*, ce cuprinde cuvintele (a. latinești; b. românești) pe care autorii le-au considerat potrivite pentru trimiterea la texte. Cele două liste sunt urmate de un *Rezumat*, redat în română, engleză și franceză, și de lista bibliografică a lucrărilor folosite pentru selectarea pasajelor exemplificatoare.

Prezentul dicționar confirmă, prin materialul selectat, că „percepția omului asupra lucrurilor esențiale este aproape identică, indiferent de timp și spațiu” (p. 188), multe teme păstrându-și actualitatea și constituind un patrimoniu cultural și spiritual al lumii contemporane. Lucrarea se dovedește un instrument extrem de util pentru lărgirea orizontului de cunoaștere al oricărui cititor interesat de cultura și civilizația antică.

IULIA BARBU

Institutul de Lingvistică al Academiei Române „Iorgu Iordan – Alexandru Rosetti”

JONATHAN CULPEPER, *Impoliteness: using language to cause offence* (seria *Studies in interactional sociolinguistics* 28), Cambridge, Cambridge University Press, 2011, 292 p.²

Cartea profesorului britanic J. Culpeper este circumscrisă unei direcții de cercetare extrem de dinamice în pragmatica lingvistică, având o vizibilitate crescândă începând cu articolul său publicat în 1996 – “Towards an anatomy of impoliteness”. Lucrarea reia unele elemente teoretice și exemple din studii și articole anterioare ale autorului, dar conține numeroase observații și sugestii teoretice și metodologice noi, precum și o evidentă deschidere interdisciplinară (teorii pragmatice, cognitive, psihologice, sociologice etc.).

Volumul este structurat în opt capitole (ultimul conținând concluziile), precedate de o introducere și succedate de note, referințe bibliografice și index. Introducerea anunță atât direcția de cercetare, structura cărții, cât și apelul constant la verificarea teoriei prin apelul la corpus (diversificat, de la transcrieri ale unor înregistrări audio sau video, descrieri ale unor evenimente percepute negativ de către studenți, *Oxford English Corpus* la emisiuni TV sau graffiti „universitar”). Datele și rezultatele sunt circumscrise, cu puține excepții, limbii engleze și culturii anglo-americane.

Primul capitol (*Understanding impoliteness I: Face and social norms*) reprezintă o trecere în revistă a definițiilor impoliteții atât din domeniul pragmatice lingvistice, cât și din cel al psihologiei sociale sau al comunicării, în încercarea de a găsi puncte de convergență. Comune acestor perspective diferite par a fi patru elemente: eul individual (*face*), normele sociale, intenționalitatea și efectele emoționale (primele două prezentate în primul capitol, celelalte în capitolul al doilea). Având ca model considerații privind caracterul subiectiv și evaluativ al politeții sau politețea ca efect perlocuționar, Culpeper ajunge la următoarea definiție a fenomenului opus politeții: “Impoliteness is a negative attitude towards specific behaviours occurring in specific contexts. It is sustained by expectations, desires and/or beliefs about social

---

² Această lucrare a fost realizată în cadrul proiectului “Cultura română și modele culturale europene: cercetare, sincronizare, durabilitate”, cofinanțat de Uniunea Europeană și Guvernul României din Fondul Social European prin Programul Operațional Sectorial Dezvoltarea Resurselor Umane 2007-2013, contractul de finanțare nr. POSDRU/159/1.5/S/136077.

organization, including, in particular, how one person's or a group's identities are mediated by others in interaction" (p. 23).

Primul capitol se axează pe analiza a două elemente cheie ale impoliteții: eul individual (*face*) și normele sociale. Eul individual este tratat în descendența lui Goffman (1967) și a studiilor lui H. Spencer-Oatey (managementul relației – *rapport management*); eul individual este doar o parte a identității unei persoane, alcătuit din atributele pozitive, relațional și sensibil din punct de vedere afectiv (p. 25; 28). Cele trei tipuri de *eu* prezentate sunt *eul calității* (*quality face*), asociat cu valori personale (competențe, abilități, aspect fizic etc.) și cu stima de sine, *eul identității sociale* (*social identity face*), legat de rolurile și identitatea sociale, în timp ce *eul relațional* (*relational face*) este domeniul negocierii și al managementului relației dintre participanții la o interacțiune (p. 28-31).

Discutând normele sociale și legătura acestora cu (im)politețea, Culpeper distinge două tipuri de norme, între care pot exista suprapuneri: normele sociale și cele ale experienței. *Normele sociale* reprezintă standarde comportamentale cu autoritate, în funcție de care se dezvoltă evaluări pozitive sau negative, în timp ce *normele experienței* sunt legate de un comportament care apare cu regularitate (previzibil), primind o evaluare pozitivă grație aurei sale de certitudine. Bazându-se pe cercetări din domeniul psihologiei sociale, Culpeper discută legătura dintre normele sociale și corectitudine sau moralitate. Având ca model studiile lui Spencer-Oatey, Culpeper menționează drepturile „socialității” (legate de așteptările sociale, reflectând preocupările oamenilor pentru corectitudine, respect și adecvare comportamentală): echitatea și asocierea (p. 39-42). Celor cinci elemente preluate de la H. Spencer-Oatey privind eul individual și drepturile „socialității”, Culpeper le adaugă două elemente (cuvinte tabu și eul fizic) în comentarea comparativă (p. 43-47) a rezultatelor „jumalelor” unor studenți din cinci culturi diferite. Asociată uneiori cu iraționalitatea, impolitețea este evaluată negativ, încălcarea așteptărilor ducând la incertitudine (p. 47).

Al doilea capitol al cărții (*Understanding impoliteness II: Intentionality and emotions*) vizează alte două elemente comune în definițiile privind impolitețea: intenționalitatea și emoțiile. În privința intenționalității, se pornește de la distincția privind existența unei intenții *a priori* (în descendența griceană), element caracteristic abordărilor de ordinul al doilea al politeții (teoretice), și cea a unei intenții *post-factum* (primară pentru o abordare de ordinul I, cea care favorizează percepțiile receptorului). Deși în studiul său accentul vizează intenționalitatea ca un construct *post-factum*, Culpeper consideră că o îmbinare a celor două perspective este mai profitabilă (p. 49). Intenționalitatea nu garantează întotdeauna considerarea unui comportament ca impolitețea; intenționalitatea pare a fi scalară, dependentă de tipul de ofensă (p. 52-53). Impolitețea depinde însă și de aprecierile contextuale, cunoștințele despre ceilalți (normele de personalitate, sociale și de rol, normele apartenenței la un grup) și proeminența perceptuală (p. 54-55).

Partea a doua a acestui capitol privește relația dintre impolitețe și emoție. Culpeper (p. 59) remarcă faptul că în cercetarea politeții emoția nu a avut un loc important, cu excepția studiilor lui Arndt și Janney (1985, 1987). Culpeper consideră că impolitețea poate fi considerată o schemă comportamentală ce conține convingeri evaluative. Este citată sugestia lui van Dijk (1987), conform căreia convingerile evaluative pot avea asociate aspecte emoționale. După Culpeper (sub influența lui Shaver *et al.* 1987), schemele atitudinale au asociate scheme emoționale, conținând antecedente contextuale, răspunsuri comportamentale, proceduri de auto-control (p. 59-60). Ipoteza lui Culpeper, conform căreia impolitețea rezultă din încălcarea drepturilor socialității va fi însoțită de mânie sau dispreț, în timp ce rușinea sau jena vor însoți încălcările *eului*, nu este sprijinită totuși de rezultatele analizei corpusului (tristețea fiind emoția cel mai des invocată de respondenți, atât în situații privind încălcări ale eului, cât și în cele cu încălcări ale drepturilor socialității). Culpeper consideră că impolitețea este o noțiune subiectivă și variabilă, dependentă de înțelegerea comportamentelor într-o situație dată (p. 66).

Capitolul al treilea (*Impoliteness metadiscourse*) reflectă o analiză bazată pe corpus a „etichetelor” actuale de desemnare a impoliteții. Ca bază este luat *Oxford English Corpus*, prin care este verificată frecvența în texte academice a termenilor folosiți pentru a desemna

impolitețea: *verbal aggression* ('agresiune/agresivitate verbală') e frecvent utilizat ca termen academic (mai ales în psihologie), în timp ce *rude* ('nepoliticos') e foarte frecvent ca termen general (adjectivul *impolite* 'nepoliticos' acoperă o parte din sensul lui *rude*, dar implică un nivel stilistic superior; nominalul *impoliteness* 'impolitețe' e foarte rar utilizat în limbajul curent, fiind un concept în lucrările lingvistice). Sunt realizate numeroase concordanțe (cu ajutorul programului Sketch Engine) ale adjectivului *rude* și ale altor cvasi-sinonime în dicționare tezaur ale limbii engleze. Procesarea datelor a dus la gruparea etichetelor metalingvistice în domenii semantice (*patronising, inconsiderate, rude, aggressive, inappropriate, hurtful* 'condescendent, lipsit de considerație, nepoliticos, agresiv, inadecvat, care rănește'), organizate în funcție de câteva criterii: gradul de violență simbolică, opoziția dintre in-group și out-group, precum și gravitatea ofensei. Au fost avute în vedere și unele comentarii metapragmatice: considerații despre *over-politeness* ('hiper-politețe'), reguli și contexte instituționale, manuale de impolitețe.

Următorul capitol (*Conventionalised formulaic impoliteness and its intensification*) vizează verificarea ipotezei caracterului inerent (im)politicos al unor cuvinte sau expresii. Plecând de la observațiile lui Leech (2007), Culpeper (p. 125) consideră că (im)politețea semantică și cea pragmatică sunt opuse, dar interdependente, pe o scală, deci într-un continuum. (Im)politețea poate fi relevantă de o expresie verbală sau de către context, dar numai interacțiunea celor două poate conduce la interpretarea (im)politeții. După modelul lui M. Terkourafi, se consideră că, depinzând de frecvența cu care o expresie lingvistică apare în anumite contexte ce țin de experiența locutorului, convenționalizarea este graduală. Sensurile pragmatice pot deveni mai „semantice” pe o scală a convenționalizării, variabilă atât de la un vorbitor la altul, cât și diacronic, în cadrul unei culturi. Ideea de convenționalizare se leagă, via Terkourafi (2005), de relevarea politeții prin decodarea unei implicaturi conversaționale generalizate.

Pe baza rapoartelor realizate de studenți, Culpeper a grupat în câteva categorii expresii contextualizate pentru impolitețe: insulte (vocative negative, aserțiuni negative, referințe negative), critici aspre, întrebări retorice și presupuziții (de fapt manipularea acestora), aserțiuni condescendente, mijloace de ranforsare (prefețe sau *tag questions*), „concedieri” (*dismissals*), impunerea tăcerii, amenințări, acte expresive negative. Partea finală a capitolului (p. 141-152) este dedicată mijloacelor (lexicale, gramaticale, non-verbale și paraverbale) prin care este exacerbat caracterul ofensator al formulelor care relevă impolitețea. Intensitatea mesajului implică o intensitate a atitudinii locutorului, asociată cu emoția. Termenii cu potențial ofensator ridicat au o arie contextuală mai mare și un caracter convenționalizat pronunțat (p. 153).

Capitolul al cincilea (*Non-conventional impoliteness: Implicational impoliteness*) este centrat asupra identificării unor comportamente (în sens larg) care declanșează evaluarea ca impolitețe a unui eveniment particular (plecând de la chestionarele completate de studenți). Impolitețea „implicațională” se referă la trei situații care conduc la evaluarea unei acțiuni drept impolitețe: (a) impolitețea declanșată de formă (partea formală sau conținutul semantic evident; situații în care se încalcă maximele Principiului Cooperativ, relevând impolitețe *off record*), imitarea caricaturizantă (*mimicry*); (b) impolitețea declanșată de convenție, care poate indica o discrepanță internă sau una externă; discrepanța internă apare când o componentă a unui comportament proiectează un context incongruent celui proiectat de o altă componentă a comportamentului (de exemplu, sarcasmul, ironia, mesaje mixte în care evaluarea pozitivă sau prefața convențională politicoasă e urmată de o expresie convenționalizată nepoliticosă); discrepanța externă este vizibilă când contextul proiectat de comportament este incongruent cu cel real (sarcasm, prin recontextualizarea unor formule convenționalizate pentru politețe); (c) impolitețe declanșată de context: un comportament neconvenționalizat nu este adecvat contextului (enunțuri realizate *bald on record* care afectează eul receptorului) sau absența unui comportament așteptat (de exemplu, tăcerea în locul unei reacții verbale) este considerată ofensatoare. Culpeper observă că enunțurile directe și cele indirecte non-convenționale au fost considerate ca având un potențial ofensator mai mare decât expresiile indirecte convenționale. În aceste considerații ale

respondenților un rol determinant l-au avut relațiile asimetrice sau simetrice dintre participanții al căror comportament trebuia evaluat.

Capitolul șase (*Impoliteness events: Co-texts and contexts*) urmărește mai întâi importanța contextului în evaluarea unui eveniment ca relevând impolitețe. Evaluările depind atât de așteptările pe care le au indivizii în funcție de normele experienței, cât și de norme și valori ale unor grupuri culturale relevând o ideologie specifică, legitimând ceea ce, dintr-o altă perspectivă culturală, ar fi evaluat ca impolitețe. Ideea de reciprocitate este centrală pentru (im)politețe, astfel impolitețea reactivă fiind considerată legitimă, adecvată contextual. În comentarea unor exemple care indică impolitețe jucată (*mock impoliteness, banter*) se relevă relația intimă, afilierea, solidaritatea (dintre participanți) implicate de acest tip de impolitețe; însă ceea ce pare impolitețe jucată poate ascunde coerciție sau amuzament pe seama unei ținte (situații relevând deci impolitețe reală). Chiar dacă este așteptată într-un anumit context, impolitețea produce efecte negative țintei; marginală în activitățile comunicative normale, impolitețea tinde să devină proeminentă atunci când apare, stimulii negativi pe care îi produce determinând interpretarea lor (comportament psihologic normal) ca importanți de către țintă.

Capitolul al șaptelea (*Impoliteness events: Functions*) prezintă trei tipuri funcționale de impolitețe. Primul tip, *impolitețea afectivă* (p. 221-225), relevă afișarea intenționată (*targeted display*) a unor emoții negative puternice (de cele mai multe ori, mânie), implicând faptul că ținta este vinovată de producerea acelei stări emoționale negative. Mânia îndreptată asupra țintei reprezintă un tip de impolitețe afectivă strategică, instrumentală. Al doilea tip, *impolitețea coercitivă* (p. 225-233), vizează realinierea valorilor locutorului și țintei (persoană, grup, instituție), astfel încât beneficiarul acestei realineri să fie locutorul. Acest tip de impolitețe apare mai ales în situații în care există o asimetrie de putere, impolitețe unidirecțională (de la cel puternic către cel lipsit de putere): tribunal, armată, sport, emisiuni de televiziune. Uneori impolitețea coercitivă nu mai este legitimată (exemplul unei interacțiuni polițist-suspect), ci un abuz de putere. Cel de-al treilea tip funcțional, *impolitețea de divertisment* (p. 233-239), vizează obținerea amuzamentului audienței pe seama unei ținte. Existența acestui tip funcțional este justificată prin plăcerea produsă spectatorilor: plăcere emoțională, estetică (datorită creativității; discutată mai pe larg în p. 239-244), voaieristică, a superiorității, a siguranței. Pe lângă cele trei tipuri funcționale amintite este introdus și un al patrulea tip, mixt, *impolitețea instituțională* (p. 245-252), dependentă de structuri de putere, ideologia dominantă legitimând impolitețea unei instituții. Acest tip de impolitețe poate fi folosit, de pe o parte, cu funcție coercitivă, la transformarea personalității țintei (ca în antrenamentele recruților), și, pe de altă parte, la amuzamentul publicului prin atacarea unor aspecte ale sinelui țintei (în emisiuni tv).

Concluziile reiau definiția impoliteții și elementele cheie ale interpretării ei prezentate în volum, indicând și o nouă direcție de investigație (impolitețea din perspectivă diacronică).

Cartea necesită o lectură atentă chiar și pentru cei familiarizați cu domeniul studiilor discursive dedicate (im)politeții. Deși se prezintă explicit ca aparținând domeniului studiilor discursive ale impoliteții, favorizând percepțiile și evaluările diverșilor receptori (deci o abordare de ordinul I a impoliteții), analiza lui Culpeper conține însă și elemente ale unui construct teoretic (abordare de ordinul al II-lea). Combinarea celor două perspective reprezintă însă punctul forte al demersului, oferind posibilitatea concentrării unor opinii critice, a unor sugestii teoretice și metodologice (elemente care trebuie reținute sunt mijloacele convenționalizate și cele „implicaționale” care relevă impolitețea, precum și cele trei tipuri funcționale de impolitețe). Toate acestea recomandă lucrarea ca titlu de referință în domeniul analizei (im)politeții.

MIHAELA-VIORICA CONSTANTINESCU
Facultatea de Litere, Universitatea din București

ANALELE UNIVERSITĂȚII BUCUREȘTI.
LIMBA ȘI LITERATURA ROMÂNĂ

ÎN ATENȚIA COLABORATORILOR

Pentru o cooperare eficientă între editori, autori și casa editorială, autorii de articole și de recenzii sunt rugați să respecte următoarele norme:

- ✓ Articolele pot fi trimise în română, engleză, franceză, italiană, spaniolă.
- ✓ Articolele trebuie să fie trimise pe suport electronic (e-mail sau CD) în format WORD (.doc or .rtf).
- ✓ Articolele trimise trebuie să conțină numele și afilierea instituțională a autorilor, ca și adresa de e-mail. Articolele trebuie să conțină o scurtă prezentare bio-bibliografică a autorilor într-o notă de subsol (cca. 20 de rânduri).
- ✓ Articolele trebuie să fie însoțite de un rezumat (10-15 rânduri) într-o limbă de circulație internațională, urmat de 5-7 cuvinte-cheie (font Times New Roman, corp 9, la un rând).
- ✓ Toate articolele și recenziile vor fi redactate cu diacritice; dacă sunt folosite fonturi speciale (*Fonetic, ArborWin* etc.), se va trimite și tipul de font folosit.
- ✓ Formatul documentului: pagină A4 (nu Letter, Executive, A5 etc.).
- ✓ Marginile paginii: sus – 5,75 cm; jos – 5 cm ; stânga și dreapta – 4,25 cm ; antet – 4,75 cm; subsol – 1,25 cm.
- ✓ Articolele trimise trebuie tehnoredactate cu font *Times New Roman, corp 11, la un rând.*
- ✓ **Titlul** articolului trebuie să fie centrat, cu majuscule aldine (font Times New Roman, corp 11).
- ✓ **Numele** (cu majuscule aldine) și **afilierea autorului** trebuie să fie centrat, sub titlu (font Times New Roman, corp 9).
- ✓ **Rezumatul** (însoțit de titlul articolului tradus) precedă textul articolului (font Times New Roman, corp 9, la un rând); cuvintele-cheie (Times New Roman, corp 9, italic) urmează rezumatului.
- ✓ **Notele** trebuie să apară în josul paginii (cu font **Times New Roman, 9, la un rând**).
- ✓ **Trimiterile bibliografice, indicarea sursei pentru citate** – se vor indica în text, după următoarea convenție: (Autor an:(spațiu)pagină) – (Pop 2001: 32); (Pop/Ionescu 2001: 32).
- ✓ Se pot utiliza în text **abrevieri, sigle** (SMCF, vol. II, p. 20) care vor fi întregite la bibliografia finală, după cum urmează:

SMCF – *Studii și cercetări privitoare la formarea cuvintelor în limba română*, vol. II, București, Editura Academiei Române, 1961.

LR – *Limba română* etc....

RITL – *Revista de istorie și teorie literară* etc....

- ✓ **Bibliografia** va fi indicată după următorul model:

(1) Pentru **cărți, volume, monografii** se indică numele autorului, prenumele prescurtat, anul apariției, *titlul* cu italic, orașul, editura (eventual volumul sau numărul de volume). În cazul în care una dintre componentele trimiterii bibliografice lipsește, se vor folosi normele consacrate – [s.l.], [s.a.]. La volumele colective se va indica îndrumătorul/coordonatorul/editorul prin (coord.) sau (ed.)/(eds.) după nume și prenume. În cazul în care există mai mulți autori/coordonatori/editori, doar primul nume va fi inversat (Zafiu, R., C. Stan...).

Coteanu, I., 1982, *Gramatica de bază a limbii române*, București, Editura Albatros.
Zafiu, R., C. Stan, Al. Nicolae (eds.), 2007, *Studii lingvistice. Omagiu profesoarei Gabriela Pană Dindelegan, la aniversare*, București, Editura Universității din București.

(2) Pentru **articole din volume colective** se indică numele autorului, prenume, an, titlu între ghilimele, urmat de *în* + indicarea scurtă a volumului (editori an:(spațiu)pagini). Volumul colectiv trebuie să apară, așadar, separat în bibliografie.

Zamboni, A., 1998, „Cambiamento di lingua o cambiamento di sistema? Per un bilancio cronologico della transizione”, în J. Herman (ed.) 1998: 99-127.
Herman, J. (ed.), 1998, *La transizione dal latino alle lingue romanze. Atti della Tavola Rotonda di Linguistica Storica*, Università Ca'Foscari di Venezia, 14-15 giugno 1996, Tübingen, Niemeyer.

(3) Pentru **articole din reviste** se indică numele autorului, prenumele autorului, anul, titlul articolului între ghilimele, urmat de *în* + numele revistei cu italic (neabreviat), volumul/tomul, numărul, pagini. În cazul în care există mai mulți autori, doar primul nume va fi inversat.

Fischer, I., 1968, « Remarques sur le traitement de la diphtongue *au* en latin vulgaire », în *Revue Roumaine de Linguistique*, XIII, nr. 5, p. 417-420.
Cornea, P., 1994, „Noțiunea de autor: statut și mod de folosință”, în *Limbă și literatură*, vol. III-IV, p. 27-35.

Toate referințele bibliografice din text trebuie să apară în bibliografia finală; și cele preluate de la alți autori (și indicate prin *apud*) trebuie să aibă datele complete, în lista bibliografică finală sau (în mod excepțional, pentru că nu au fost consultate direct) în notă.

Articolele trimise vor fi discutate de o comisie de specialiști în domenii filologice: lingvistică, literatură română, limba română, literatură universală și comparată, teorie literară, antropologie.

Articolele trebuie trimise la următoarea adresă de e-mail: gabriela2007@yahoo.com

**THE ANNALS OF THE UNIVERSITY OF BUCHAREST.
ROMANIAN LANGUAGE AND LITERATURE**

NOTES FOR CONTRIBUTORS

The authors of the articles and book reviews are requested to observe the following publication guidelines:

- ✓ The articles can be edited in Romanian, English, French, Italian or Spanish.
- ✓ The articles should be submitted electronically (by e-mail or CD) in a WORD format (formats .doc or .rtf).
- ✓ The articles should contain the author's full name and affiliation, along with the author's e-mail address. The authors are requested to supply an auto-bio-bibliography (approximately 20 lines), in a footnote.
- ✓ The articles should contain an abstract (10-15 lines), followed by 5-7 Keywords (Times New Roman, 9, single spaced).
- ✓ All the articles and book reviews must be edited using diacritical marks; if there are special Fonts, these should also be sent.
- ✓ The page format: paper A4 (no Letter, Executive, A5 etc.);
- ✓ The page margins: top – 5,75 cm; bottom – 5 cm; left and right – 4,25 cm; header – 4,75 cm; footer – 1,25 cm.
- ✓ The articles submitted for publication must be typed *single spaced*, in *Times New Roman, 11*.
- ✓ **The title** of the article should be centered, bold, all capitals (Times New Roman, 11)
- ✓ **The author's name** (bold capitals) **and affiliation** should be centered, under the title (Times New Roman, 9).
- ✓ **The abstract** (with the translated title; Times New Roman 9, single spaced) precedes the text of the article; the Keywords (Times New Roman 9, bold) follow the abstract.
- ✓ **The notes** should be indicated by superscript numbers in the text and typed at the bottom of the page (single spaced, Times New Roman 9).
- ✓ **The references or the quotations sources** should be indicated in the text, following the format: (Author year:(space)page) – (Pop 2001: 32); (Pop/Ionescu 2001: 32).
- ✓ **The abbreviations or abbreviated titles** (SMCF, vol. II, p. 20) can be used in the papers; they will be included completely in the listed references at the end of the article, as it follows:

SMCF – *Studii și cercetări privitoare la formarea cuvintelor în limba română*, vol. II, București, Editura Academiei Române, 1961.

LR – *Limba română* etc....

RITL – *Revista de istorie și teorie literară* etc....

- ✓ **The references** should observe the following styles:

(1) **Books, Basic Format:** Author, A. A. (, B. B. Author, C. C. Author), Year of publication, *Title of Work*, Location, Publisher.

Coteanu, I., 1982, *Gramatica de bază a limbii române*, București, Editura Albatros.

(2). **Edited Books, Basic Format:** Author, A. A. (, B. B. Author, C. C. Author)(ed./eds.), Year of publication, *Title of Work*, Location, Publisher (only the name of the first editor inverted).

Zafiu, R., C. Stan, Al. Nicolae (eds.), 2007, *Studii lingvistice. Omagiu profesoarei Gabriela Pană Dindelegan, la aniversare*, București, Editura Universității din București.

(3). **Articles or Chapters in Edited Book, Basic Format:** Author, A. A. (, B. B. Author), Year of publication, "Title of article/ chapter", in A. Editor (, B. Editor) (ed./eds.), Year of publication: pages of chapter.

The edited book must appear separately in the list of references.

Zamboni, A., 1998, „Cambiamento di lingua o cambiamento di sistema? Per un bilancio cronologico della transizione”, in J. Herman (ed.) 1998: 99-127.

Herman, J. (ed.), 1998, *La transizione dal latino alle lingue romanze. Atti della Tavola Rotonda di Linguistica Storica*, Università Ca'Foscari di Venezia, 14-15 giugno 1996, Tübingen, Niemeyer.

(4). **Articles in Journals, Basic Format:** Author, A. A. (, B. B. Author), Year of publication, "Title of the article", in *Title of Periodical*, volume number (issue number), pages.

Fischer, I., 1968, « Remarques sur le traitement de la diphtongue *au* en latin vulgaire », in *Revue Roumaine de Linguistique*, XIII, nr. 5, pp. 417-420.

All the papers will be peer-reviewed by a committee of specialists in different philological fields: Linguistics, Romanian literature, Romanian language, Comparative Literature, Literary Theory, Anthropology.

The first version of the articles should be submitted to the e-mail address: gabriela2007@yahoo.com.

